

ՀՐԱՅԱՐԱՎՈՒԹԻՒՆ
Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

Թեոգիկ

Փրօնիստ Էջեր Կեանքի Հասորէն

* Ա. ՀԱՏՈՐ *

ԿԱՂԱՆԳ

- 1—ՇՈՒՆԻ ՍԻՆՏ.
- 2—ԱՄՈՒՅՐՈՅ ԲԵՐԵՆԿ.
- 3—ՅԱՄԻՋԱՆԵՐԸ.
- 4—ՆԵՂ ԹՐԻՆ ՀԱՄԱՐ.
- 5—ՄԱՀՈՒՄԱՆ ՈՒՅՍ ՅԱՆՊՆՄԱՆ.
- 6—ԳԵՊ Ի ԿԱՂԱՆԳ.
- 7—ՍՈՒՍԷ ՄԵՐՁՈՒՄԸ.
- 8—ԱՐԵՎԵՆՈՅ ԶԱՐԴՈՍԿԻՆԵՐԸ.
- 9—ՍԵՍ ԱՅՅԵԼՈՒՆ.
- 10—ՅԱՆՋՈՒՄՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱԿԵՆ.
- 11—ԾԱՌԻՆ ԿՐԱՅ.
- 12—ՈՒՅՍԱՍ ՀԱՅՐԻԿԸ.
- 13—ՅԱՌԿՅԵՆԱԿԱՆ ՍԵՐ.
- 14—ՀՐԵՏՅԱԿԻՆ ՍՈՒՍԸ.
- 15—ՎԱՄԱՆԱԿԻՆ ՈՒ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՇԵՏ.

Կ. ՊՅԷԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

ՀԱՆՐԱՆՈՅ Թ. ԱԶԱՏԵԱՆ Ի ԹԻՆ

ԿԱՂԱՆԴ

Կ. ԳՕԻԿԱ

Ք. Ե. Կ. Ի. Կ

* Փ Ր Յ Ո Ւ Ա Մ Է Ջ Ե Ր Կ Ե Ա Ն Ք Ի Հ Ա Տ Ո Ր Է Ն *

Կ Ա Ղ Ա Կ Ն Պ

Ա. Հ Ա Տ Ո Ր

* Ս Ս Ա Ն Ո Ր Ի Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Ա Մ Ք, Հ Ե Ք Ե Ա Ք, Ե Ւ Ն. *

Տ Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ն
Օ. Ա. Բ Զ Ո Ւ Մ Օ Ն

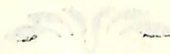
22356.4
5532 P. 4.

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

№ 100

Մ Ա Ն Տ Ե Ս Ի
† ԳՐԻԳՈՐԻՆ ՈՒ † ՆԵԿՏԱՐԻՆ,
ԻՐ ԿԵԱՆՔԻ ՇԵՂԻՆԱԿՆԵՐՈՒՆ:

ՇԵՂԻՆԱԿԸ

ՇՈՒՆԻ ՍԻՐՏ

Ա.

Մեծ Չամբձայի ետին, այն յաղթ լուսաշղթան որ դէպ արեւելք՝ հարաւէն հիւսիս պատկած է արտեւանի վէտվէտուն երկզուլ մը, իր կողերն ի վար կը ցուցադրէ մաւթ-կանաչ ելեւէջը դարուփոսերու, ժեռուա գահաւանդներու, հովիտներու և հեղեղատէ պեղուած կարմրագոյն ձորերու, սրոնց ոտքն, օձապտոյտ զիւր դարատափի մը վրայ, կը պարզուի ազարակներու դիւթական անհուն դաշտանկար մը, աւելիներու դարվար ընդհատուժովը:

Հովն անպակաս է հննկէ, սրազ, աւողջ հով մը որ կ'երգէ Հիւսիսի թոքերէն՝ խորունկ հեւքի մը պէս. ու ցախերու վայրի բուսականութիւնը որ մօրուսած է այս համայնապատկերին այսպ' կը հովզպի միշտ անոր ուժգին փշուհներէն:

Դաշտանկարին վրայ, իրարմէ հեռու հեռու, շէնքեր ցանցնուած են: Արօրի և արջառի մարդոց հիւզակներ են ատնք, միայարկ, երկյարկ, պատուհաննին ցածուրիկ. ու գարնան, զմայելի է զիտեղ բարձր տեղէ մը՝ չուրջի հերկուած քառակուսի արտօրայքը, սրոնք այդ տուներուն երեսին շիկուրակ ձեփը կը շեշտեն իրենց զմբուխա սաւաններով:

Ապառաժուէս սարի մը կուշար, Պուտաք Տէրէի մօտ, չէնք մը կը տեսնուի:

Շուրջի գեղեցիկ կաղնիներով, բարտիններով ու պտուղի ծառերով՝ շէն վիլլայի մը տեսքն է առած անիկա:

Պատուհասներու է՛ն աղէտային եղաւ ժողովուրդին համար ՅՅի քօլերան: Չմնայ գրէթէ տուն մը ուրկէ դուրս չհանէին սիրելի մը՝ մէկ տէրտէրով, ըլլար անիկա հարուստ թէ աղքատ:

Լեւոնին հասը մինչեւ հինգ դրուշի անուր համեմատութիւններն առաւ, կրպակներ տեղ տեղ փակ մնացին՝ ինչան հանրային սուգի, ու շատ գիշեր թուեցաւ քոյր եկեղեցիներէն՝ կոչնակներու տխրագին զարնուածքը, Հսկումի հրակրկով ժողովուրդը: Սա ստոյգ է որ համաճարակին է՛ն անգուլթ միքրոպը Երկիւզն էր՝ որմէ վարակուողն անցազիրն իսկոյն կը հանէր... անդէնականին:

Այ ինտօր կենար Սկիւտար. բաւ չէ՛ր Գրիգոր աղայի համար՝ մէկ օրուան մէջ հողին յանձնելը երկու սիրասուն, «Ֆիտանի պէս» աղջիկներն ու կինը որուն հետ լման քսան տարի կենակցեր էր կառուց կառուցի, առանց իրարու «խառնախօսի» մը փոխանակած ըլլալու:

Հիմայ Համբարը կը մնար իրեն, վեց տարեկան մանչուկը, բեկո՛ր մը, առագաստի փյուռն ծուէ՛ն մը այն ամէնի՛ նաւաբեկութենէն՝ ուր նաև ու մակոյկ կորած էին անհետ:

Երես գարձուց կեանքէն, գործէն, տունէն ու

անդէն. աչքը դոցած՝ ծախեց ծախճըխեց ամէն ինչ որ ունէր, ու զաւկին հետ դնաց քաչուելի հեռու, արուարձանէն շատ հեռու, բնութեան անմարդաճայն այդ խորշը:

Երկյարկանի բնակարան մը շինել սուտաւ Պուտաք Տէրէի ամայութեանց մէջ, աւելցած ստակը յատկացուց մշակի գործիներու, եզան ու ոչխարի: Կօշիկը արեխ ըրաւ ու տարատը բօթուռ. գեղջուկ մարդու այս կղզիացումին մէջ յուսաց մեղմել վիրտերն իր անհամօքսած կեանքին:

Իրաւցունէ նոր ու աչւոր կենցաղ մըն էր այս սկսածը: Աւօրին իր ամէն զբաղում տեսակ մը լուռ երջանկութեամբ կը համակէր իր հողին. — Արջառնեցն արածել տանիլը, հաւերուն հաց փրթելը, ճը՛լ ճը՛լ հոսիլը Մաղախին արծաթի պէս ջուրին ուսկից Համբար խենթ կ'ըլլար ափացի խմելու համար, նոյա՛ծին հորթիկներուն՝ ագինին անկած հուսա հունա խալիկ վազվատեղնին, տղուն գողցած պաչիկները՝ բըւչիկներուն կաթոս քիթ-բերանէն, բոյորը, բոլո՛րը:

Պտուղի ծառեր անկեց, տան շուրջի խոպան դաշտագետինը վարուցան ըրաւ, սորվեցաւ մանուսանդ մածուն կապել, — արհեստ որուն երեսէն ապրուստի կովիկ դուռ մը բացուեցաւ իր ստիպուտպէս մարդու պիտոյքին:

Ամէն անդամ վար իջնելուն, երբ մածունի ողորա՛նիւս զոյգ կողովները պարպած ետ դառնար, քայլերն ակամայ դէպ ի գերեզմաննոց կ'ուզուէին: Հող, պատին դուրսի դին կայնած, իրմէ տարածամ բաժնըւղ սիրելիներուն հոգուն «օգորմիս» մը կը վը-

ճարէր արտնագին, բերնի բարեպաշտ երերաուքով մը: Կսկիծնէրուն տասիճանի ժամանակին հետ վար իջած՝ սուրբ պաշտուծի, խոնդաղասանքի մը գոյնն աւած էր այսպէս. ու Յուսիսնակահութեան գաղափարին վրայ միաքը պաղած, «Հայր մերք» կարծես թէ քիչ կու գար իր խորունկ հաստաքին քով:

Ե.

Համբար կը մեծնար երթալով, կը մեծնար, ինչպէս պիտի մեծնար ուռնին՝ աստին անտոնակոխ մէկ եզրը, զեղեցիկ, տերեւտ ու սպերասան:

Այս կրակուրոց պահն դպրոցի երես չտեսած, ընկեր ըսուած անձը չուհեցած ու չըմբած ծնողական խտտութիւններ, աշիկումի տպրեալ այսպէս աղաւ օգին, լեւնական տտահակ մը դարձած էր: Հօրն աշխատութիւններուն մտանակից լլլալու տեղ, կ'երթար օրն ի բուն իյնալ սար ու ձոր՝ կրկայ սրտալու, օձ մեպսուներու. և քարայծներու պէս անգուստներէ կը սղոսակէր, խրամներէ կը ցտակըստէր՝ ամպերուն քարոյ չուքին հասնելու համար: Անանկ որ երբ տարիքը տասնըկէքը լեցաւ, և պատանական զրօտանքներէն փքուած՝ տեսաւ անխուստութիւնն իր չուանէ աղեղին սրով փայտէ սուտ նետեր կը թռցունէր ցախին վրայ թաւած արտոյտին, կամ, մացառուաքին մէջ կկղած լորամարդիին, իրիկուն մը լուրջ կերպարանք մը աւած:

— Աղապս՛, ըսաւ, ավճի ըլլամ պըտոր, պաւէն կախածդ ինձի կու տաս:

Քսանին մէջ՝ եղաւ ինչ որ կրնայ լլլալ թըւ-

չունի և երէի սիրահար մը՝ որսորդական իր բոլոր թագուն ձիրքերուն մէջ սէգ:

Կեանցիի պինդ քայւածքն ունէր անհայււածքին մէջ կը պահուրէր փտ աչքերու վայրենական վետմը: Երբ ճամբայ ելլէր կորսուելու իր տընակէն փարտախներով անդին՝ ձորամէջի արկածուտ սլորաները, եզնիկի մը երեւումին՝ ուսընդանութ չաղածն այնպէս մը չուտ կը շխտէր զէպ ի սքը, որ անկարելի էր վրիպիլն իր նշանաուութեան:

Ձիւնի բուքի եղանակին, հետու տեղերէ եւրտպայցիներ կու գային իր ընկերչակութիւնը խընդրել, խոզի վտանգալի որսորդութեան համար մանաւանդ:

Օր մը, ամբողջ ցարեկ տեղացոյ աւատ ձիւնին տակ տաժանագին թափառումէ մը վերջ, արտում ախուր ետ կը դառնային: Չեւնուհայն գիւղ միանելը մեծ պղափկութիւն էր: Յանկարծ, անտառի մը բերան, թաւուաներու տակ ապատտանած կինձ մը նշմարեցին, վիթխարի կինձ մը որ սակայն չատ հետի էր իրենցմէ, սրով հետապնդելին անօգուտ: Համբար անկեց փողը, բամբմ. . . լլթակը քաշուած էր: Անասունը զնտակէն թեթեւ մը վրաւոր՝ կատաղի, աճալուր խանչիւն մը արձակեց, և ի փախուտ աճապարեղու տեղ՝ մոլեղնօրէն խոյսցու վրան: Կացութիւնը կարծուածէն աւելի՝ երկիւղալի էր, որովհետու նախ կապարը դնել հարկ էր, ու յետոյ միջոցը սուղ էր: Երկու քայլի հետուսորութիւն միայն կը մնար հիմոց: Ընկերները բայցին էին և սչուրնին կերպով մը չէր կտրեր այդ ակնթարթին օգնութեան փութալու. բայց չուհեղնին բռնած՝ տե-

սան նոյնհետապն գնտակը ձիգ ձակտէն կերած վա-
րաղին դիտապատ գործը ձիւնին մէջ, անոր շու-
շան էջին վրայ կարմիր խօլանկար մը գծելով խ-
կոյն:

Մինչ ընկերները կը պատրաստուէին քաղաք
իջնել՝ իրենց ըրած այս որսովը պարծուկ, անդին
բերկրանքէն յիմարիլը բան մը չէր Համբարի, իր
յանշգնութեան աւթիւ նուէր ընդունած առաջին
կարգի երկրող հրացանին համար: Ընկերներէն մին
գրպանէն ռովի սափ-չիչը հանելով բերնին արն-
կելէ վերջ՝ կը թախանձէր անոր որ անպատճառ
ուրիշ բան մըն ալ ուղէր, սրպէս զի առիթն ունե-
նային յայտնելու իրենց երախտագիտութիւնը:

— Ողջութիւննիդ, կը կրկնէր Համբար վեհանձ-
նօրէն, ասիկա պիլէ շատ է ինձի:

— Չէ՛, զուրցես պիտի, ուրիշ ի՛նչ...

— Կը ճանչնա՞ք Պասյան, Համամլըի չիֆլիկին
տէրը. խոչոր չուն մը ունի անիկա. ծախու է.
սուներնիս պահող չունն ալ սատկեցաւ անցածներս.
հարըս աս չունը կ'ուղէ կոր առնել ամա...

— Է՛յ...

— Բարան չօգտեր կոր:

Նոյն օրուրնէ ինգրանքն իրագործուած էր:
Համբար նուէրը մէկ ձեռքով, միւսովն ալ չունին
վզնոցէն բռնած՝ տուն կը դառնար իրիկուան: Ու
ձերունիին ուրախութիւնը կատարեալ եղաւ:

Ամբողջ իրանը գեղին էր այս անասունին և
գունչը միայն սեւ. կարծես ստամբակին մէկն ա-
նոր գլխուն կոխած՝ ամուխի մոծկրներու մէջ թաթ-
խած լլար անոր քիթն ու բերանը: «Ագպուռուն»

գրին անունը: Գամբար շուտով ընտերացաւ իր նոր
տէրերուն: Մինակ սունին չէ, փարախին պահ-
պանութեան ալ աղէկ եկաւ ինք:

Երբ գիշերուան ամայական լութեան մէջ,
Պուտաք Տէրէի բարձրաւանդակը կանգուն ու ինք-
զինք քամիներուն խենթ փչումին տուած՝ սկսէր
ունայ Ագպուռուն, անաւոր արձագանգը կը կըրկ-
նէին մօտի հովիտներն անոր բամբ հաջիւններուն:

«Ն»

Գիրգոր աղայի համար հասեր էր ասունը ու-
բուն մէջ մարդ ձերութեան ջրատուներէն կըրուն՝
կեանքի ճշմարիտ ձանձրոյթը կը դիմագրաւէ, ու
գրէթէ չկամութեամբ կը խոստովանի իր եսին՝ իր
ապրանքին ունայնութիւնը:

— Օհօ՛... առջինը չե՛մ մնացեր ալ:

Օր օրի վար կ'իջնէր կեանքի տխուր սանդու-
ղէն, մինչ անոր աւիւնոտ վերելքն ունէր Համ-
բար: Այն քանի մը թեկ գորչութիւնը որ մազե-
րուն քթանը կ'աղտոտէր՝ ջնջուեր էր երթալով,
և եօթանասուն ամերու ալեւոյթը լուին՝ կը ծան-
բանար ուսերուն: Ծախիին վրայ կնճխներն ախո-
ցեր էին. թմթրկեր էր սյան ու աշխատանքը կա-
մայցեր: Հիմայ առաջուան պէս ամէն օր չէր
կրնար երթալ գալ՝ մածունը ծախելու:

Չաւակը հողելին զգածուած այս կերպարա-
նախխուսմէն, — և մանաւանդ ալ համոզուելով ան-
խուսափելի իրականութեան թէ ծամած հացէն՝
ձակաի քրտինքին հոսք պէտք էր գալ, — ինքնին
փութկոտ գանուեցաւ մեծ մասը վրան աններու-

այն դատամեքերուն՝ որոնց կրնային յարմարիլ իր մկանուտ բազուկները հուժկու :

Ձմեռ գիշեր մըն էր : Հնւ . . . անջրպետին մէջ գլուալուկ աղաղակը միայն կը լսուէր հովին . պատուհաններուն փեղկերը կը ճռնչէին տենդազին : Պատերուն մէջ, — դեղին հողէ և յարգի շիւղերէ շաղախուած ու չորութենէ ճաթստած ձեփերուն ձերպերէն, — քամին կը սըլուրրար , մինչ ներքը բուխերիկը կը ճարճատէր շարունակ : Կրակը միամիտ լոյս մը կը գնէր խցիկին մէջ , և տնոր բոցերուն ցոլքը կ'երթար խաղաղ ծախէն մտրտա գերաններէն կախուած եղիպատացորենի սերմնացու արցակներուն հետ , ձայն-սակիներու փոխերով գանձը :

Երկու հողինաց այս նոսապետտիան ընտանիքը բոյնուներ էր կրակին առջև , գրէթէ անխօս , անխփրա , մինչ իրենց ստուերները , կանակաւն , բոցին քմչտա երերաւքին հետ՝ պատին վրայ կը փռուէին խօլ չքանկայրներու պէս : Նոյն գին , կոթը կտորած տապար մը գամէն կախ՝ կառափնատա բարձրացող մարդու աճառոր երեսըթըր կու տար չքանկարին :

Հայրը մուխքաշը թօթօվից մէկէն , ու մէջը սուղուած մտախոհութենէն սթափիլ ու գերով՝ արդուն դարձաւ :

— Օղլում , ըստ , նայէ՛ , տարիքդ էկամ լեցած է . էս տասր կամ , վաղը չի կամ . աչկըս չը կոցած՝ էկուր կարդեմ քեզ :

— Տուն կիտես , աղապա . . .

Աւ լուսթիւնը շարունակուեցաւ վերասին՝ գեղացի աղուն այս խօսմուտի պատասխանէն ետք ,

մինչ թոնիրին վրայ թանապուրը կը գլթգլթար և բուխերիկին մէջ ծառի թայ արմատներ կը ցլզըր տային ֆսալով :

Հետեւեալ օրն խկ , նկատի չտոնելով ցուրան ու ճամբաներուն ջլսլխանքը , հայրը Սկիւտար կու գար , սրճարանի մը անկիւնը հին մէկ բարեկամը կը գանէր ու խօսքը կը բանար անոր :

— Սղէ՛կ ըսիր , վրայ կը բերէր դէմնը գլուխը ճօճելով , մանչուդ կէօրէ մէկը կը ճաշնամ , հի՛չ չէ մ'ըսեր ա՛ն . հարմար չունի , ըսընտիկ աղջիկ մըն է , հէ՛մ տեսնաս , կատանայի՛ պէս . . . :

Ամէն անոնք որ երկար ատեն գեղջուկ կենցաղին մէջ ամբած թրծուած են և ուսնգերնին գերծ՝ արուարձանի աղմկալի , ժահոտ մթնոլորտէն , ազնիւ հողի մըն է զոր կը կրեն , շխտակ-սիրտ , բարի , գիւրահաւատն . ձիրքեր սրոնց երեսէն վերջէն է որ կը սուժեն սակայն :

Հերիք էր որ իր «էսկի առտո»ը աղէկ է ըստ այդ աղջկան համար . եղաւ դնաց . ալ ի՛նչ տե՛ր կար ըլիկը պըլիկը փնտաելու : Եւ յետոյ , սրի՛ն երթար , հին «տապաղ»ներէն մարդ մնացի՛ր էր միթէ հո՛ն ուր սովոր էր նտով ստենօք :

Նոյն շարթուն խօսիպան ըրին լնցուցլին , յաջորդին հարսնիքն ալ՝ ժամուն մէջ : Քանի մը հետաքրքիր կիներ ինքնահրաւեր՝ եկեր կեցեր էին պտակին :

Փետան մօտ ապաէ լտթերուն մէջ և գլուխը սլլած ծողկրտ հազմային ստակ՝ շինախմի եղական , արքենի ախպար մըն էր դարձած :

Սաւանաու որ սայրակ մը «լանտօ»ի տեղ ծա-

ուայեց՝ հարմանուոր այս երեք հոգիի խումբը մա-
մէն սուէն փոխադրելու համար :

Պ.

Այլ իրենց լեռնականի մենաուոր կեանքը փոխ-
ուած էր : Զուրի կոչտին վրայ ձգուած կոպիճի մը
պէս, Նպրաքսէ, — հարսերնին, — շէնշող բան մը
բերած էր իր ներկայութեամբը . կոպիճը պատուեր
էր մնուելակերպ փռուածքը լճակին, ու բոյորչի
ծփանքներ աղւոր ոգեւորութիւն մը դրեր էին ա-
նոր երեսին :

Սկիզբներու պատիր ոգեւորութիւն, որ ետ-
քէն պիտի վերածուէր ընտանեկան լեզի խուովքներու :
Վասն զի Նպրաքսէ այն էակներէն եղած էր որոնք
արբունքի տարիքնուն անոք մնալով և զուրկ
սիրտի դաստիարակութենէ՝ ամսելուկ յարաբերու-
թիւններ կը սածեն դազաագոյլի՝ թաղսրդ երի-
տասարդներու հետ : Մնողքը կորսնցունելէն ետք,
Չատուկ մօրաքրոջը քով, ապրած էր կէս-համեպտ
այն կեանքը՝ որուն համար հոգի կու տան կարդ
մը շվոր, տակաւին դպրոց հոտող ամուրիներ, ըզ-
զուշմարով սակայն որ չեզնն որսացուին անոր
ցանցէն :

Սասնկ է արդէն ազջիկներու հոգին, — անուս
դասակարգինը մանաւանդ : Մարախներու բնայլին
ունին անոնք, թուփէ թուփ ոտտատուն և անկա-
ջուն սէրեր՝ որոնք չեն հասցուներ, չեն չարջկեր
ենթականին, հապա գրօս կ'առթեն անոնց : Այս
տեսակ ազջիկներուն մեծ մասին՝ հաշուարդէտի ան-
սայթաք սեւեւամտածունն է, — հուսա փոխարտ-

235 Կ Վ
5532 Բ Ա

եայ համբոյր մը գողցունելով, հունա ծախելով չա-
րածճի կամիթ մը, — տատանիկ, տատամսիկ, ու վեր-
ջապէս բոյն դնել հոն ուր՝ ալ յոգնած, իրենցի-
նին պէս, մանաւանդ իրենցնէն աւելի տկար սիրտ
մը կը գաննէ : Կը տուժն արգեօք . է՛ն, եթէ շատ
չերուիր աչուքնուդ, պիտի բռնմ հարիւրին իննը-
սունը :

Նպրաքսէ ալ իր կուսական պարկեշտութիւնը՝
վազանցուկ, օտար սէրերու քսելով մաշեցունելէ
վերջ, հիմայ հակառակ թարթիչներուն սեւին, աչ-
քերուն անուշութեանն ու անթերի, հարուստ կազ-
մուածքին՝ այլ եւս փորձաուու և ապագայէն ահա-
բեկ, չուղելով փախցունել առաջին ամուսին-ա-
ռիթը՝ կայանք էր տուեր դալ պարզմիտ մարդե-
րու քով, այդ մութ խաւին մէջ մուցցունել ինք-
զինք ու մեղմել անունին շուրջ բզզացող տխուր
բասարանքը :

Ճակատագիրն այսպէս է ահա . լքեալ մը մո-
լութեանց որջը քայլ առ քայլ տանելու տեղ, յան-
կարծ, աքացի մէկ հարուածով, փրկութեան գիրկը
կը նետէ դայն : Մեղքընայօ՞ւն : Ա՛, պահ . . . գու-
ցէ նոր թշուառութիւն մ'ալ ծնցունել ուղեղուն :
Միթէ չենք տեսած ազաւնեստան վրայ ուրուրի
մը թառիլը, կամ զոր օրինակ, եղիճներու մէջ ծը-
լած մանիշակներ :

Երիկն ան համբարը չէր հիմայ . ամուսնու-
թիւնն ինչքան շուտ այս մարդ-առիւծը ոչխար
էր շիներ : Եղնիկն անոր դաժան նայուածքէն խու-
սափող, հօրկանը յորդորներուն շատ անգամ խնու՝
այդ կարիճն աննուած, այդ արի՛ կոպիտը, կ'ըսեմ,

կաղզացաւ, ընկճուեցաւ. երթարով ամէնէն հյու, ամէնէն աղապատող ձեւերն սուաւ կնկանը քով: Որչա՛փ ստոյգ է սա վճիռը Միշէի. «Մոգուհի և Գիշտո՛յ է Ան, դազանազուսալ մարդն խակ իրեն գերի կ'ընէ»:

Տարին չանցած, կիրակի սուսու մը, իրենց կենակցութեան առհաւատչեան եզող պէպէքնին երբ վար իջուցին մեռոներու, մայրիկն ալ ուղեց ընկերանալ իրենց:

Կնունքի արարողութեան, Համբար սակաւաթիւ ներկաներուն մէջ մէկը նշմարեց որ կնոջը հետ կը տեսակցէր: Այս «մէկը» որ սիւսի ըլլալու յանցանքն ալ ունէր իր վրայ՝ աչքը չխածաւ շիտակը:

Մարդը Եպրաքսէի վրան սուսած լայն չալին տակէն ներս սպրդեցուցեր էր ձեռքը: Կեցած տեղը քար կտրեցաւ Համբար. կատաղութենէն կը ֆըշար: Մօտերնին գնաց, հայեացքը չանթի պէս շամիրեց այդ անձանթիին աչքերուն մէջ: Քիչ մը վերջը նոյն մարդը թեւը մեղմարար սահեցուցած՝ շուքի պէս կ'անհետէր ժամին պահարանէն:

Այս անցքէն ետք՝ որու նկատմամբ լա՛ն մը չէր ձաթեցուցած Համբար կնկանը, ցորեկ մը, արեւոտ օդի մը, սլքքարկալը տեսաւ նոյն մարդուն՝ իրենց հիւղակին ծառատանին շուրջ: Ասո՛ր ի՛նչ ըսէր. ի՛նչ գործ ունէր «սէթրի բանթօլը», փողկապը վիզին՝ ասանկ մէկը հոտակուլանքը: Գաղտորսակ մըն էր արդեօք: Է՛հ, իր ըմբռնած եղանակով է՛ն ջուր վերցունելիքն էր այս վարկածը:

Շե՛շտ վրան վաղեց, լա՛ն մը չփոխանակեց հետը, և, տարապայման շուտիկութեամբ մը սը-

բունքն անորինին մէջ անցունելով՝ ավը կռթնցուց կուրծքին: Փետուրի պէս տապալած էր ախոյեանը: Յետոյ լանջքին կոխեց ծունկը, և այն պահուն որ աւելի առաջ պիտի երթար իր քինայինդիր ամուսինի ցուցանքութեանը մէջ՝ կասեցաւ յանկարծ կնոջը ձայնէն՝ պատուհանէն պօռացուած.

— Թո՛ղ սուր, Համբար, կ'օգտէ՛ ատտարը խայրի...:

Ասոնք ամուսնական կեանքի վրդավումներ էին. հապա հայրիկինը, հէք մարդո՛ւնը: Հիմայ չպիտու աւարկայի մը պէս լքած էին զինք, ու երեսը չէին նայեր: Կրնա՛ր աշխատիլ, ուրեմն հառաւ չէ՛ր կերածը խմածը: Վարի յարկն՝ ախոսի նմանող խղիկը յատկացուցին իրեն. հաւերուն սահմանուած փայտէ ջրարբով կերակուրը բերին, և զրկեցին զինք ծըխելէն, իր է՛ն սիրելի վայելքէն:

— «Թիւթիւնը բարայով է» հաջուեր էր հարսն անոր երեսին:

Անձարակ, անձանաչ բան մըն էր դարձած ծերունին: Չեւքին դողալէն՝ ապուրը խմած պահուն վրան գլուխը կը ձենճոտէր: Ծերութեան շինած բոլոր տճեւութիւններուն վրայ բարգուեր էր մանաւանդ իրեններուն բրտութիւնը: Եւ որպէս զի բնութիւնն իր անգթութիւնը կատարեալ ընէր, խնայած էր անոր յիշողութիւնն աւրելէ և խուլցունելէ զանիկա, կարծես ուզելով որ կարենար ականջով լսել ան՝ տարապարտուց իրեն ուղղուած ամէն ջեխ ու անարգանք:

Ե.

Առջի գիշերուընէ մտմտուքը պատեր էր զինք-
 ինչ ընէր Համբար, ինտոր ընէր: Կազընդուան
 միբզերը, բուրդէ ֆիսթանցուն, պղտիկին համար
 կարգ մը մանր-մունր. սր մէկը: Սպասարանքները
 շատցեր էին այսպէս, բայց հարցունող չկար թէ
 «քար կը բռնէր»:

Առատանց կանուխ դուրս ինկաւ: Շուրջն
 ամէն բան ձեռի ձերմակ էր կարեր: Հեռուն, ձիւ-
 նոտ կազնիներուն կատարն ու ագարակի ծպեղներուն
 շուրթին՝ ագուաներ իրենց թառը կ'ընէին. երկինք,
 աւլուած՝ ամպի բզկիներէն, կը փռուէր լեզակի
 բայ գոյնով մը:

Բախտն ինչքան բանուկ էր այդ օր: Կէս օր
 չեղած, ետ կը դառնար՝ երկու ճագար և եօթը
 վայրի բաղեր ուսն ի վար. որոնց մէջ կեանեխ մըն
 ալ կար: Բաւական բան մըն էին ատոնք: Տարաւ
 ծախեց զանոնք Գասը Բէտյ, փոխարժէքովը կրցաւ
 կնկանն ուղածները դնել, և ատոնցմէ դուրս՝ պէ-
 պէքին համար ալ քանի մը բասաւ:

Իրիկունը կը մթնէր, երբ տուն հասաւ: Չեռքի
 կապոցները բերաւ հօրը խցիկը դնել, հոն, որմա-
 խորչին մէջ, ու վեր ելաւ:

Ծերունին անկիւնը կծկաիկ՝ ձեռքի համրիչը կը
 շարժէր սաղմոս քաղելով. առտուընէ՛ ի վեր փշրանք
 չէր մտած բերանը. հարսը Համբարին բացակայու-
 թենէն օգտուելով՝ այդ չարութիւնն ալ կրցեր էր
 ընել: Անդին, Ագալուռուն ամանի մը մէջ դաւնչը
 խոթած՝ հոն թափուած կերակուրի էւեցուքները
 կը լպռաէր:

Մինչդեռ գամբուր լեզուն շաչեցունելով թիթեղ
 անօթը լկերու վրայ էր, աչքին պոչովն իր տէրը կը
 դիտէր սակայն, սր, հիմայ մութը առնելուն հետ
 աղօթագիրքը գոցած՝ իրեն շարժուծեւին կը հետե-
 ւէր արգահատելի նայուածքով մը: Կենդանիին սն-
 դամ իր անասնական ընազգով կուսնեց անոր անօ-
 թութիւնը: Խղիկին մէջ սըքարկաց, չորս բոլորը
 գննեց և աղւոր ուտելիքի մը բոյրէն ունեցերը
 խողտացին իսկոյն: Վեր նայեցաւ, փորձիչ հաստ-
 եաներն հոն էին, իր հասակէն երեքսպտիկ բարձր
 սրմախորչին մէջ:

Յրկու ձիւի վրայ եկաւ, չափեց հեռաւորու-
 թիւնն ու վեր ցատկեց. խածաւ թուղթի պլլուած
 համեղ հացիկներն ու բերաւ ձերուկին առջեւ
 դնել: Յետոյ դուռը թաթովը քերելով բացաւ,
 դուրս կորսուեցաւ, թերեւս խելք ընելով որ ասան-
 կով պիտի չմնացուէր իր վսեմ յանցանքը:

Հինգ բոպէի մէջ ծամած աւարտած էր Գրի-
 դօր աղա հաւկթոտ կակուղ հաստեաները:

Մութը կ'ածէր երթալով, և ա՛լ աչք աչքի
 չէր տեսուէր խցիկին մէջ: Դուրսը ձիւնի հատիկ-
 ները կը կայթէին ման ի ման, սպիտակ թիթեռնիկի
 հարսերու պէս, ու պատուհանը կը լննար անոր
 բամբակ փաթիղներով:

Զ.

Ծերունին ընկողմանած էր իր յարդէ խշտեա-
 կին վրայ, մսկոտ, դխակնակերպ: Կայ՛ջ մը կրակ
 չկար սենեակը: Ու վհատութեան ձիւնը՝ դուրսի-

նէն աւելի պազ՝ կը տեղար դառնացած սիրտէն ներս :

Մրափեղէ առաջ, աչքը կիսախուփ՝ կը նայէր : Կը նայէր անկիա առջի օրերուն ուր շէն էր հոգին , շե առանկ («ախում») գիշերներ՝ զաւկները մրդա- լից սեղանին շուրջ խմբած՝ Կաղանդը կը տօնէր : Հիմայ արցունքին տեղ՝ որ ցամքեր էր ակնակա- պիճներուն խորն , աւելի՛ կսկիծալի բանի մը անց- նիլը կ'զգար երակներէն ներս . անցած դացած օրե- րու վերջիշումը սուր փուշի պէս կը խփէր իր հոգին : Ու կը մենախօսէր թշուառը՝ հատած վատած ձայնով .

— «Ընչո՞ւ իս էրեսէ ձգէին . ընտո՞ր մէտէնին չէր եղած՝ հիչ օր չէ նէ ասանկ իրինկուն մը քս- վերնին կանչել էիսթխար հարերնին : Տողարդացող պէքնէս վազած օրհնենքը ամէնէն պէտքինը չէ՞ր հացին տակ , զաւկիս , թոռանս , հարսիս գլխուն . . . :

Երբեմնի այն հուրը որ տարիներ կեանքեր էր տաքցուցած , բէ՛հ , հիմայ պաղած մոխիր՝ աւերորդ բանի մը պէս կրակարանէն դուրս կը թափուէր : Ա՛հ , ծերութի՛ւնը :

Իր մտախօհութեանց ճախճախտալին մէջ խրած՝ քունը չէր տաներ : Նոյն պահուն տեսաւ հարսին ներս մանկը , ձեռքը լոյս մը բռնած : Պատին մէ- ջէն վերցուց Համբարի բերած կապոյտները . նայե- ցաւ , որմախորշին մէջ ձեռքը քսքսելով նորէն նա- յեցաւ , առ խարխափ խուզարկութիւն ընող աչա- զուրկի մը պէս . բայց հաստեաները չկային : Գետինն ինկած իւզոտ թուղթը դատարկ՝ լուելեայն ամէն բան յայտնեց անոր : Շունը կերած չլլա՞ր մտածեց խօյն : Մօտեցաւ ծերութիւն . փարսուքն անոր վերմակին

վրայ կը նշմարուէր . ա՛լ տարակոյս չէր մնար :

— Հը՛ր . . . էիսթխարը բաթխամիչ է էղեր , մը- ուրտաց զայրոյթէ կղարւած ակուաներուն տակէն : Առնելի՛քը ըլլայ . . . :

Շունը շիտակ վերի յարկն առաւ , վայնասուն մըն է փրցուց հոն : Այս չնչին խնդիրը՝ մատին էր պլլեր՝ անքաւելի մեղքի մը պէս մեծցունելով , փո- թուացունելով զայն : Անդին երախան օրոցքին մէջ կը ճգար մօրը պուշտուքէն :

Հիմայ փրփրած՝ իրարու կու տային կ'առնէին . և սակայն ի դո՛ւր կը ջանար համոզել Համբար իր կինը . դէմը հանած ամէն չքմեղանք կը հայէր՝ կը փշրուէր խօյն՝ Եպրաքսէի սասախօսքին վրայ , զոր կայծակէ յանկերդի մը պէս կը կրկնէր միշտ .

— Չըլլար , ըսի՞ ես , ըսա՛ծս ընես պիտի . . . : Տակը , խշտեակին հէգ ընակիչը , գլուխը վեր- մակէն դուրս ցցած՝ աղմո՛ւկը կը լսէր միայն անոնց բանակուիւին , ու սրտադողէն կուրծքը կը դփուտար՝ կային թուլցած թմբուկի մը նման :

Եպրաքսէ՛ կանուխէն որբացած այդ էակն իր բոլոր կեանքին մէջ թշուառ տարած , բաղխած հա- սուն հասակի պատրանքներուն , օ՛ր մը չաջողելով խտէալ ամուսինցու մը ճանկը ձգել , Եպրաքսէ , կ'ըսենք , աղջիկնութեանը դէմը ելլող սէրերուն սրփոտ ըլլալուն . — Ի՛նչ օգուտ — ետքե՛րը գիտակ , Հիդրոս մըն էր դարձած օր օրի՛ գեղանի արտաքինի մը տակ : Ինք գիւղացիի կնիկ ըլլալո՞ւ էր միթէ . մինչեւ ո՛ւր տեղուանքը քշուեր տարուէր էր եր- բեմնի ժամանցատէր երիտասարդներու փաղաքուշէն եւ շողմանքէն : Տարասեաներու նկատմամբ վատոր-

կած նողկանքը՝ բնածին չարութեան մը հետ խմորուած՝ ա՛յ մար էր կապեր ներսիղին. և ամէն առաւապանք, ամէն խոշտանգում որ կարենար առթել ա՜նոնց՝ հեշա արարքի մը պէս կ'սփոփէր իր սիրաւը ցա՜նոս : Պարոնտաան, ամուսինը բարի են եղեր . իրեն ինչ . միթէ նուա՞զ բարի էր ինք աղապութեանն այն անմեղ օրերուն՝ ուր աշխարհը չէր ճանչցած զեա : Մայրութիւնը կաթիլ մը չէր փոխած իր բարքը : Եւ աղջիկ-զաւակը զոր ունէր հիմայ՝ աւելի՛ բոց կու տար իր ստեղծութեան, կեանքի իր արդի՛ ըմբռնումներուն :

Որոշումը արուած էր, անխախտ, անսեղիտապի : «Էխթիար»ն ի պատիժ այդ անհարկի «բխաօղբազութեան» վաճառուելու էր սուսնէն :

Եպրաքտէ ինչէ՛ր պըճութիկեց Համբարի, կանաչի ի՛նչ անլուր «աչք - վախցունել»ներ թեկադրեց անոր՝ որոնցմով կարող հանդիսացաւ իրեն հպատակեցունել զանիկա, իր անխղճութիւնը ներարկել անոր բարութեա՛մը երկաթ կամքին մէջ, ու ինչպէ՛ս կրցաւ՝ միայն բարի բաներու համար ամուսինին ունեցած տրամադրութիւնները զակատեցունել, յեզաշըջել ընչովին :

Հարցունենք զարձեռու . ի՛նչ կախորդանք կայ ապա ուրեմն կնոջ քով՝ որմէ՛ կրնա՛յ կոր երբեմն թուլնայ, նուատտանայ էրիկմարդը :

«Անովիճելի առաւելութիւններ» կ'ըսէ Ժօրժ Սան ու կ'անցնի : Բացց եթէ փորձ փորձէինք վերլուծելու կին - հեղինակին այս բացատրու-

թիւնը, ղիւրին պիտի ըլլար տեսնել մեզ հոն՝ տաբամբերձիկ այն ցանկումը, որ առողջ ապրած առաքինի այր մարդուն մէջ ա՛յնքան անպուսպ կ'զգեսնէ կնիթական՝ Զրկումի աճարեկող մտածումէն :

Որչափ տեղ որ կարելի ըլլայ մեզ իջնել խոր վիրապը կնոջ հոգիին, ամէնէն շատ ա՛յս պիտի ըլլայ կարծենք արդիւնքը մեր քննախուզութեան :

Շատ չանցած, Համբար զլուս ծած կնոջը խուժուում փափաքին սուսջ, անոր հետ սանդուզներէն վար կ'իջնէր, պաւկած տեղէն կը հանէր ու կ'արտաքսէր, կ'արտաքսէր հայրիկը . . . :

Խեղճ մարդը յանկարծակիի եկած էր : Համմէ՞ . ստիկա այն զաւա՞կն էր որ «տիւզիէ» — տուներնին հարս չառած — «Ասված էրկան օրեր աայ քեզի, աղա՛պա» կը յեղյեղէր . . . :

Լ.

Դուբար կը ձիւնէր միշտ . չուրջի ծառատանին ոտտերը կը հեծայլին այլ ևս՝ վրանին ա՛յնքան նստած գուզ-բամբակի այն դէպերէն որոնցմէ՛ տտեն տտեն խոշոր մտտեր վար կ'իյնային անչուունչ : Լուսինը պողած էր զենիթին գորշութեանը վրայ, ու բուխերիկը կը մխար, կը մխար :

Խեղճ վատրեալը . . . : Դրանը մօտ կեցաւ ջը կեցաւ՝ իր զաւամ հասակը վրաւ ձիւնոտ շեմքին վրայ, մինչ ցուրտէն կափկափող ժօռատ լինտերուն մէջէն զեւ ևս կը լսուէր աղօթքի պէս բան մը, լքուած հօր մը լո՛ւս սասար վակիժոյժ . «Ծեր ի տանէ քումմէ մի՛ պակասեսցի» :

Ազպուռուն, չգիտցուիր ի՛նչ կերպով ձխի

չլի՞թան փրցուցած, կամ ի՛նչպէս կտարած շնորհակին
դռնակը, քովիկը եկած էր հիմայ ու շունչովը կը
փորձէր սաքցունել իր տէրը: Յետոյ կ'սկսէր թա-
թովը դուռին տախտակը ճանկառել, թնծկալ,
ամէնէն սուքիչ ու կողկողազին ձեւերը սալ իր
ձայնին, որպէս զի ներսինները դու թի գային: Բայց
լամբարը մարտած էր ներսէն, ու տունը կը մնար
ի մի՞թան, անտարրեր, անարձագանգ՝ անասունին
աղիւղորմ պոռուքներուն...:

Յանկարծ շիտուեցաւ շունը, լեզու հասկըցողի
մը պէս ականջները սրեց: Կը զառանցէ՞ր թէ հոգի
կու տար ձերունին. ստիկա մութ մնաց իրեն:

— Ինէ... ետքը... ըռահաթ... ապրիս...
նէ... կիսածած ըլլաս... Համբար... օրդնե՛մ...
պիտի... մեռ... նե... լըս...:

Ասո՛նք եղան անոր վերջին խօսքերը զոր հա-
տիկ հատիկ արտասանեց խոչտփողէն՝ խըղուկ, թաւ
հանդիւնով մը:

Եւ ո՛չ իսկ ձիկ մը այնուհետեւ...:

Գիշերը կը յառաջանար միշտ, մինչ մօտի հաւ-
նոցէն աքլոր մը կ'սկսէր խօսիլ, սուր, կերկերուն,
ձայնի երկարաձիգ պարոյթով մը:

Իր կուկուրիկուն բողբոք մըն էր կարծես, ա-
նոնց անիրաւութեան դէմ անողբ բողբոք մը որ
տիրող մահագին լուռութիւնը կը պատուէր:

Ը.

Հետեւեալ առտուն Տարին ծայր կու տար Քա-
ջունացի սարսուպի դագաթին վրայէն, արեւ խոս-

տացող արշարոյս մը որուն ձիւնհալը պիտի յաջոր-
դէր:

Սեմին վրայ գտան զինք: Անդրաշխարհի ան-
դորրական երանութեամբը կը նիրհէր ձերունին.

Բարձ ունենալով գլխուն՝ քարն սառուցիկ,
եւ վերմակ՝ ձիւնն...

Շատոնց դադրած էր ձիւնը: Ամանորը կը
փողփողէր անասնման, անամպ կապոյտին մէջ, ու
չորս դին պատանքուած սպիտակութիւնը կը պըս-
պըզպը արեւի ճաճանջներէն, աղամանդի փսփո-
տուքներու հանգոյն:

Համբար պագ մը առաւ ճակատէն, շարկեց
դիակն ու տարաւ թաղել մօտակայ բլուրի մը ստո-
րտը, կնոջը պատուէրին համաձայն:

Սիրտը կտոր կտոր կ'ընէին կարծես ներսէն:
Գիշերն ի բուն անքուն էր մնացեր արդէն: Տա՛նն
անգամ ոտնուկ ուզած էր անկողնէն, երթալ կա-
մայ մը դուռը բանալ և ներս առնել հայրը. բայց
տա՛նն անգամ ալ ի դերեւ եկած էին այս ամէնքը.
վանս զի Եպրաքսէ ժամը մէյ մը զաւկին կաթ
տալու զբողանքին մէջ՝ արդեւք մըն էր, բտոնալն
անօգուտ արգելք մը՝ որդիական դեռ եւս ազնիւ
իր ձգտումներուն առջեւ ծառայած:

Հիմայ զղջումի պէս, ու զղջումէ աւելի բան
մը կը կարկամէր զնդերներուն թափը: Կինճ մը
մինակը շարկող տանող այս աննկուն անձը՝ տկար,
ուժասպա՛ռ կ'զգար ինքզինք: Քիչ մնաց՝ կասէր
մնար պիտի իր փոքրողի բեռին հետ, եթէ ականջ-
ներուն չհասնէր հեռուանց, բայց պատուհանէն,
կնկանը ձայնը դարձեալ:

—Ինչ կը անանաս կոր, լելէշ, թէ՛ դ ըրէ . . .

Ինչ որ էրիկ կնիկ ամէնէն շատ զարմանքի, մտմտուքի և ցաւի մէջ թողուց՝ Ազգաւուունի կորսուիլն էր: Պարսպ տե՛ղ օրերով անոր դարձին սպասեցին: Այդ օրուընէ Ազգաւուուն չկար մէջտեղ:

Թ.

Այս անցքէն գրէթէ ամիս մը վերջ, նոյն տանի լրագիրները հետագայ լուրը կը դնէին իրենց «Ներքին Լուրեր»ու բաժնին սկիզբը:

«ՆՈՐՉՐԴԱՆՈՐ ՈՃԻՐ ՄԸ»

«Նախընթաց օր Սիւլուսարի բարձունքը, Քըսքըքէն ժամ մը անդին, հովիւ մը Համամըի կողմերը ոչխար արածելու պահուն՝ մարդու մը դիակին հանդիպեցաւ:

«Դիակը փուռած էր նոր փորուած հողի մը վրայ՝ որուն քով հովուական խոշոր շուն մը ձեռնուակէ վայն ի վրան եկած՝ կը աքար: Իսկ մարդը, վրայի ապա լաթերը ծըլիկ ծըլիկ՝ վայրագ յօշոտուածի մը նշանները կը ցուցունէր փեռեկուած կողի ոսկրներուն վրայ»:

Այլ ընելիք չէր մնացած Ազգաւուունի. կը կենար իր ձերուկ տիրոջ հողակոյտին վերեւ, և աւընթեր հայրասպան գաւկին՝ զոր ատամներովը գիշատած, անէացուցած էր քանի մը օրէ հետէ. կը կենար հոն տուայտ, վախ, անթիւ-ծարու, մարմրուն աչքերուն խորը պահելով անհուն թախիծ մը և սպասելով վայրկեանէ վայրկեան իր տխուր օրհասին:

Սիւրճը հանդարտած էր:

Աստեօք քօլէրայէն փճացած ընտանիքին վերջին բեկորները՝ հայր ու տղայ կ'ոչնչանային այսպէս կին-քօլէրայէն:

Ապառաժուտ սարին կուշար, Պուտաք Տէրէի մօտ, անոնց բնակած չէնքը կը տեսնուի նորէն:

Տունի մը դիակը կրնայ ըսուիլ անոր:

Դուռը կանդիկ վրայ դացած է՝ գինովի մը հասակին նման, ու տանիքն ինք իր մէջ փլած՝ փոթորիկէն գլխիվեր դարձած հովանոցի մը պէս: Ապակի չունին լուսամուտները, որոնց փրփրկած չըրջանակներուն մէջ գիշեր ատեն լուսինն ու բիւր լուսաւորներ իրենց արդուզարդը կու տան անարդել. և փայտէ խրխրիկ փեղկ մը միջոցին մէջ թաւաղտոր, բայց ժանդոտ ծղնիէ մը դեռ կառչուն՝ կ'երեքաբկայ փչող էն կամաց հովէն խակ, — կարծես սատկած ճանճ մը՝ սարդի ոտտայնի պատտուիկ մէկ թելէն կախակայեալ:

Շուրջի գեղեցիկ կաշնիները, բարտիներն ու պտուղի ծառերը որոնցմով երբեմն չէն վիլլայի մը տեսքն առած էր այս տունը՝ գիւղացիք կացնի բերնին հրամցուցին զանոնք հերու, ձմեւը տաքնալու համար: Ու տունը մնաց փետսած հաւի մը պէս անհրապոյր:

Ասկէ քանի մը տարի առաջ այս աւերակ տան վերեւ վիթխարի թռչունի մը թեւածիլը տեսնուեցաւ վարանտա թռչկոտուններով: Պահ մը թառած մնաց ծիներոյզին վրայ, իր սրունքներուն նկարչային նուրբ կարկինները կոթողած անշարժ,

ու կտուցովը եզերքի կզմինարը քերերով . պա՛հ մը միայն , յետոյ ճախրեց զնա՛ց անդարձ :

Արագիւ մըն էր : Բո՞յն դնել ուզեց հոն : Կ'ե-
րեւայ թէ :

... Ու ինչպէս առաջ , հիմայ ալ ,— սարուան չո՛րս եղանակներուն — , կ'երգէ Հիւսիսի թռքերէն՝ այն պաղ , առողջ հովը որ բանէ՛ մը չազդուելու անտարբերութիւնը , փիլիսոփայութիւնն ունի . ու ցախերու վայրի բուսականութիւնը որ մօրուսած է ամայի դաշտանկարին այտը՝ կը սարսուի միշտ անոր հեւքոտ փչումներէն :

1901

ԱՊՈՒՐՈՏ ԲԵՐՆՈՎ

Ասանկ ակում օրերու , երբ ամէն նայուածքի խոր՝ յոյսի չող մը կը պաղպաջէ և ամէն սիրոէ ներս ցունց ինծիդ մը կը խայտայ , տալու համար անհատին այն երանիկ վիճակը որով անցնող տարիին մէջ քաշկռտուած հոգերը կը ծրարուին , կ'աքացուին ու կը չքանան . ասանկ ակում օրերու մէջ , կ'ըսեմ , յիտակ չէր՝ ելլել պատմութիւն մը հիւսել հուսա , պատմութիւն մը որ նորէն խլուած դըրուագ մը ըլլար Թշուառութեան կեանքէ :

Բայց , շիտակ յերսով անցնելու չէ միայն : Ինծի հարցունելու որ ըլլաք , ամէնէն շատ անո՛նցն է գիտակից երջանկութիւնը որոնք գիտեն միտք բերել արամութիւնն ու արցունքը՝ ցնծութեան արբելու վայրկեաններու մանուսանդ :

Բարձրանայու տեղ , մեծութիւններ ու վայելքներ խորհելու տեղ , իջի՛ր մէյ մը այն ցածութիւններն ուր հոգիներ ընդ մի՛շտ վիշտին գորշովը ծալուած են : «Քեզմէ վարինը խորհիլ» կ'ըսեն ատոր : Անդրադարձում մըն է ատիկա , որ , ամէն անդրադարձումներու պէս , կարող է ներարկել հոգիէդ ներս փոփոգանք մը և կազդուր մը առողջ :

Կարճ է պատմելիքս , պարզ , անկնճիւ :

Տղայ էի այն ատեն : Այդ աղայ-տարիքէս դըժ-
ուար չէ ինձի դուրս բերել հիմայ մին այն կա-
զանդներէս՝ ուր ըմբռնեցի խորունկ խնամար՝ պարզ
հոգիներէ ճնող Սիրոյ և Եղբայրութեան :

Հին տարիին վերջին օրն իր շունչը փչած էր
երգերու և անասնձ կերուխումներու մէջ , և ա-
մանորին առջինէկ առտուն ցաթած արդէն՝ վառ
ու փողփողուն : Արե՛ւ ալ չըլլար , ուրիշ կերպ
չէինք կրնար տեսնել այդ արշալոյսը :

Գպրոյնիս գացեր , նուէրներնիս աւեր ու կա-
նուխիկէկ մը տուն դարձեր էինք : Հոն ամէն ոք չա-
րունակելու ետեւէ էր՝ ամբողջացնելու համար ինչ
որ կարծես պակաս ձգուած էր առջի դէշերուքնէ :

Մենք մեր աղու անասակութիւններն ունէինք .
ատանկ օրով—գիտէինք—սաստող չէ՛ր ըլլար մեզ :
Գեղնապուրի և դոնդողի կոյս պնակներ կը լըըր-
ճէինք մտախ կամ պատառաքաղի հարուածներով ,
և հակառակ ամէն բանէ փքուած ըլլալուս՝ զըր-
նուածը խորելու , հասցունելու նորէն նոր ճիգ մը
կ'զգայինք մեր ներսը : Միրգերէ աւերակ պնակ-
ները թողած՝ վեր կ'ելլէինք , պատէն կախ պտու-
ղով տոպրակներ աւարելու . ձեզուէն սերկեւիլ-
ները կ'իջեցունէինք՝ ատոնցմով «բիքլօճ» խաղա-
լու , ընկոյզներն ու կաղինները բուռ բուռ շորթած
«պիլիս» կ'ընէինք , նարինջներն ալ գնդակ :

Տե՛ւօր իրիկուն դուսներնիս զարնուելէ շունչ
առած շունէր : Սա՛ պահպանն է , ան՝ ժամկոչ-
ախպարը , ետեւէն սղբահաւաք ու ջրկիր , որոնց
պարկերն ու դամբիւղները կ'ուռեցւորէին՝ հոն թափ-
ուած միրգերով , մինչ հեղէն հացազործը որ հաց
ձգելու կը մօտենար .

— «Բէթօլսրօ՛նօ բօրի» յանկերգը կը կրկնէր ,
հրամցուած օղին կլկելու պահուն :

«Սխարը ըռախի»ի օրուան արժէքը յարգել գիտ-
ցողներ կու գային կ'երթային շարունակ , ուրախ
ու լոյիկ : Գրացի աղջիկներ ձեռք-պագի կու գա-
յին պառաւ հանիխ , և գորգերնին կ'ստիպուէին
մեզի՛ փռել՝ համաախ տարասեռներ տեսնելով հոն :
Իրարու կեանքի գաւաթ՝ պարպո՛ղ պարպո՛ղի :
Փռնդատո՛րն այն ըղձալի արարողութիւնն էր որուն
մէջ յուսողբում մը կը ծփար՝ սխառած Տարին ան-
խափան հանելու :

Նուագ , գաշնակ , ոչինչ կար ատներնիս .
բայց եթէ եղա՛ծ ալ ըլլար՝ այդչափ ոգեւօր նորէն
պիտի չանցնէր ցորեկը : Բերնով թրա՛լլալլա՛ . . .
թրա՛լլալլա՛ . . . ասխտակամածը կը հեւար պարող
զոյգերու ներբաններուն տակ : Սիրախ հաշիւներ ,
խօսքով խոստումով իրենց կարգադրուիլն այդ օրի՛ն
հարցուցէք դուք . և աղջիկը որ բոլքայի ատեն
բազուկներուն մէջն էր համակրած կորիճին՝ թող
կու տար որ ուզա՛ծ կերպովը խօսի ան , իր օղիի և
տարիանքի զինովութիւններով : Մենք ալ սաղին՝
կայլիելու մեր բաժինը կը ձարէինք , մեզ տարեկից
աղջիկներու մէջքին պլուած՝ նետուելու պարի յոր-
ձանքին մէջ , հոգ չէ թէ մեծերուն սրունքներուն մէջ
անցնէինք երբեմն՝ մեր խաղըլի ոստումներուն ատեն :

Գաղար : Երգողները զոյգերէն աւելի կը յոգ-
նէին , ու խումբն արիւն-քրտինք մտած՝ դէպ ի
սեղան կ'շտապէր , օղին կոնծելու կրկին : Նայիս ան-
դիէն ծերուկ հանիս էր որ իր օրհնենքը կը ծամ-
ծըմէր այս կատղածներուն հասցէին .

— Ապրի՛ք աղաք, սիրտերնիդ տի՛որ ետքը
ասանկ շէն մնայ :

Շուրթով երամշտութիւնը նորէն կ'սկսէր ու
նորէն պարերը թափ կ'առնէին անհատնում ճըւըւ-
տուքներու մէջ : Այս ապերասան խրախճանու-
թեան պահուն .

— Տո՛ւնն է պլահէյէմ, ձայնեց յանկարծ աղ-
ջիկներէն մէկուն մայրը :

— Անկաճիդ ծա՞ն կու գայ, մարիկ, վրայ բերաւ
դարձող զոյգերէն երիտասարդ մը որ իր փախցունք-
երջանկութենէն տարուած՝ կը թուէր վախը ցոյց
տալ երանաւէտ կայթն ընդհատելու :

Պարլիկ անկաճեա թողած՝ սանդուղին գլուխը
գացի ես, չուսնը քաշելու : Իրա՛ւ դուսնն է եղեր :

Աեմին վրայ արձանացողը ինծի հասակակից
մանջ մըն էր : Աղմուկ ըլլալուն՝ բան մը չէի խմա-
նար անոր խօսածէն, բայց իր երեւոյթը, լաթե-
րուն թափթփածութիւնն ու աւել դարձած անշնորհ
մազերը բաւական եղան ինծի պատմելու թէ որին
հետ էր գործս :

Խղճացի՞, հը . . . «խղճացի»ն ալ խօ՞սք է . կա-
ղանդ օրով մութալու այս պատկերը սիրտս բլբլտեց
կարծես : Իմ տարիքս ունէր, իմ հասակս ունէր .
զանիկա՛ ալ մայր մը բերած էր աշխարհ, ինծի պէս
ան՛ ալ հողի ունէր վրան : Դուռը վրայ ըրի և
աթու մը դնելով ետին՝ հոն նստեցուցի վինձը,
երթալու, խոհանոցէն պնակ մը շիկաթան բերելու
համար : Պնակներուն է՛ն խաչորը, վրան կինամոն
ցանուածը դատած էի : Զիմանա՛ր, չի տեսնա՛ր
մայրիկս . . . :

Վերը միշտ կը պարէին, «թրալալա»ն անդադ-
քում կը քակուէր պուսպէն քերթուող կոկորդններէ .
ու բակին առաստաղը կօշիկներու յիմար ձեծկըւու-
քին սակ՝ փոր տալու երեւոյթներ կ'առնէր գլխուս
վերև :

Մոռցած էի ամէն բան, վերի սեղանս, գինով
հիւրերս, անուշիկ անկաճեա . և, թող տալով որ
մութացիկ մանչը պնակին մէջինը լպւտէ, ես սանկ
«մենձ մարդ»ու հովեր առնելով՝ իր վիճակը, բնա-
կած սեղը, ծնունդը կը հարցուփորձէի . և դեռ խնժ
մը բաներ :

Յանկարծ դուռը հրուեցաւ դուրսէն . աթուին
վրայ գտնուող սպան ետին դարձաւ ու պնակին
ցնցումը երկու ձեռքերով զսպել ջանալով ոտքի
ելու :

Նորէն՝ մութացիկան : Աս հեղուանն ալ աղջիկ
մըն էր :

Առջինէն ցաւագին էր ստոր կերպարանքը .
վրայ-գլուխ չկար, աղաք քղանցքներէն և վեր
դարձած թեւերուն շուրթերէն կը ճւար : Սե ան-
սահման չալ մը գլուխէն առնուած՝ կռնակ տար-
ուած էր, և ձոթերը խաչածեւ՝ կուրծքին բերուե-
լով՝ մէջքին պլլուած, պլլուած էր, երթալու դարձ-
եալ կապի մը յանգելու ետեւի դին : Այս շալը տակի
ամբողջ խեղճութիւնը կը պարտըկէր : Իր բարակ
կարծրճուկ սրունքները մաշուկ բէշերէն վար կ'իջ-
նէին, երկու կօշիկներու մէջ սուզուելով, կօշիկ-
ներ օրոնց «թիւ»ով — օրչափ աչքս կը զօրէր —
իմին հայրս կը հագնէր և օրոնց նորութեան՝ հրեայ
քրջահաւա՛քն անգամ աչք պիտի չունենար անկաս-
կած :

Չսպասելով որ անիկա իր անօթութիւնը եղերգէ իր ճիտը ծռած գլուխէն, շունչս խոհանոց սառի չիտակ: Սանի մը կափարիչը վեր սառի, շերտիը քանի մը հեզ ընկուզեցի անուշապուրի լճակէն ներս սեպնակը վարալիր լեցուցի: Շերտիկին ամէն մէկ ընկուզուովն՝ մէկը թեւէս կը բռնէր և աւելի՛ խորը կը խօթէր կարծես: Պնակը — պորտէն դգալ մը կանգուն — աղջկան ձեռքն էր ալ: Հովը դէշ դէշ ներս կը փչէր ու գուռին բերանը կեցողին հասգուսաներուն հետ կը խաղար: Ամուր մը խօեցի դուռը: Մէկ ամթոս կար վարը. կէս՝ ւակէս նստան:

Բակէն խոհանոց անցայ: Առջեւնին կենալով եթէ պատասաներնին համբէլի՝ թերեւս վար չերթա՞ր ծամածնին:

Հիմայ ծակէ մը զիրենք կը դիտէի: Բերաններնին պոթկարու աստիճան լեցուած էր. դգալները դիւային շարժումներով ամաններէն դէպ ի չրթունք կը կրուէին շարունակ, ու սնանկներն իրենց դատարկուելը կ'երգէին՝ յատակին բաղխող երկաթ կոթուններով: Նրբեմն երկուքնին իրարու կը դառնային և իրենց համադամները լայն լայն դուռներ կը բանային իրենց ախորժակին վրայ:

— Էս քուկինէդ պըտորճիկ մը ուտեմ՝ սուն ադ իմինէս առ, կ'ըտէր զեռսէն փքուած աղան, ըզձակաթ նայուածք մը ձգելով քովինին ուտելիքնե վրայ:

Ու մէկը միւսին՝ իր դեղնապուրը, միւսն ադ անոր՝ իր անուշապուրը կը հրամցունէր: Պատկեր:

Աթոռը երկու մսկոտներուն շարժումէն կը շարժորդէր երբեմն, ոտքերնին գետնի քարերուն

կը գտիէին՝ թաղիք դարձած իրենց ներքանները տաքցունելու համար: Մանչը զեռսէին գոյնէն ձանձրացած՝ քովէն, սև շալին եղերքներէն դուրս վիժող ոսկի խապոպներուն կը դառնար, և աղջիկն իր կարգին անթարթ նայուածք մը կը սեւեւէր անոր վրայ՝ իր աչքերուն երկինքէն:

Յանկարծ վար դրին սնանկներնին: Վերէն վար, վարէն վեր՝ բակին ամբողջ դին ակնարկներ պառուցուցին հապտապ:

Տեղէս չէի երեքերար: Պահ մը կարծեցի թէ գողութիւն մը կ'սրտձային այդ երկու ամսեղուկները: Կօշիկ թէ գաւազան, հովանոց. է՛ն, ի՛նչ որ զրանէին բակին անկիւնը: Սպասեցի:

Այո՛, գողութիւն մըն էր ըրածնին, և ի՛նչ անուշ, խեղօք գողութիւն, Աստուած իմ. Բրիտոն սնդամ հրճուած ըլլալու էր վերէն՝ ասոնց ընթացքէն:

Պատմեմ: Դէմ դէմի դարձան, իրարու փաբեցան և ապուրտ բերնով իրարմէ մէյմէկ պագաւին: Յետոյ մանչը դուռը բացաւ ու դուրս տարդեցաւ. աղջիկը հետեւեցաւ իրեն, կամակար, ժպտուն ու երջանիկ:

Ըսի թէ աղայ էի սն առնն: Տեսածս մանրամասնորէն գացի պատմել վերը, բոլորորին աւջեւ, հե ի հե, դարմացկառ:

Ամէնքը մէկ՝ քահ քահ խնդացին:

... Տարիներու մեծիակ բեռ մը շարակս աւած՝ ևս չեմ խնդար սակայն, երբ միտքս կը բերեմ

մանկութեանս այդ օրն ուր թանկագին առիթն ունեցած էի իրական Սիրոյ և Եղբայրութեան գերագոյն զաս մը առնելու գոյգ մը փոքրիկ մուրացիկներէ, — Թշուառութեան այդ խրեակներէն :

Երջանիկ . . . որերնին արդեօք, վերի պարտնէրը թէ ասանք :

1902

Չ Ա Մ Ի Զ Ն Ե Ր Ը

Ա.

Անդրանիկն էր Ազրիպպաս, Միհրան ալ կըրասերը :

Թաղին դպրոցը ճրի ընդունած էր զիրենք, հակառակ հայր մայր ալ ունենալնուն, խնչու որ էւէթօք սոգքաս էին :

Ծնողքը մեծին անունէն պէ մը և պզտիկին անունէն հօ մը կը գողնար, զիրենք կոչած ասուն, և ասիկա կը նոյնանար սոգոցը չքօտի կեանքին հետ՝ որ սրակսութիւններով լեցուն էր իրաւ :

Այն երկերկու ձեռք հագուստները զոր Հոգաբարձութիւնը կը հայթայթէր իրենց՝ տարին հանելու էին անպատճառ : Եւ ի՞նչ վիճակներէ կ'անցնի զզեատ մը որ մինչեւ ամառը՝ կ'անակի մը փակած կը մնայ : Կարկըտան կարկըտանի՛ վրայ, — տարափն խոտուցներուն, արմուկներուն, յետոյքին, երեք որս՛չ տեղեր՝ ուրկէ ամէնէն շատ կ'ուտէ սղան իր լաթը :

Տխուր էր տեսնել այս երկու եղբայրները որոնք չոր հացի մէջմէկ շերտ թաշկինակնուն մէջ կապուցած՝ դպրոց կ'երկրնային առատները : Միջօրէին, երբեմն իրենց հացին կերակուր կը ձարուէր ու-

նեւոր դասընկերներէ. բայց չեմ՝ գիտեր՝ բերնէ
 ինչ կերպ վար կրնայ երթալ հարուստի աղուն հա-
 մեղ խորտիլը որ իրմէ աւելցուք ըլլալուն՝ իբր
 շնորհ կը տրուի աղքատիկին: Այդ աւելցուքին մէջ
 նախ անսես աղբոր աչքը կայ, յետոյ տուողին վէս
 փառասիրութիւնը:

Այս ամէն զրկանքներուն վրայ եթէ հովանքե-
 լիք ծակ մը բացած էր Աստուած, այն ալ իրենց
 ուշիմութիւնն էր: Գասարանին է՛ն յաջողակներն
 էին երկուքն ալ և միշտ բարձր թիւ կը շահէին:
 Բարձր թիւ շահելին աղէկ նշանակութիւն պիտի
 ունենար իրենց աչքին ա՛յն ասան միայն՝ երբ հա-
 րուստին բթամիտ աղան պակաս շահէր իրենցմէ.
 և դժուար կ'ըլլար խելք ընել Ագրիպպասի ու Միհ-
 րանի, թէ ինչ հաշիւ էր վարժապետին ընթացքը:

Երեկոցեան արձակուրդը կը արամեցունէր զի-
 րենք: Աւելի լաւ էր փակուած մնալ դպրատան
 մէջ, սերտողութիւնով մուռնալ անօթութիւննին,
 քան թէ սուն երթալ, արտում-խաւար սենեակը
 դանուիլ ու լսել ծնողքին պարտքի-մարտքի աղե-
 ճըմիկի խօսակցութիւնները: Իրիկուրները, մաթը
 շնորհքով գետինն առնելէն ետքը, սեմէն ներս կը
 մտնէր հայրերնին երեսները կախ կախ, ձեռուը-
 ները մուրտա-կուրտա, և վար դնելով անաթին
 տակ պահած երկու քաշ հայր՝ սրունքները կը
 ծալէր անկիւն մը ու կ'սկսէր ծխան ընել բերանը՝
 «էստուննոց բաքէթ»ով:

— Իշտահըդ կը քէօպցունէ, հերի՛ք խմես,
 մա՛րդ, կը ձայնէր կինը:

— Տահա աղէ՛կ ա, հայր պակաս կ'երթայ...:

Դարբին էր: Օր օրի ետ ետ երթալը կը նըշ-
 մարէր իր արհեստին՝ «տուրսէն էկող» նոր ապ-
 րանքներուն մրցումով. ու վճատութիւնը գելոց
 կը նետէր իր սիրտին շուրջ:

— Պիլմէզսին, քա՛րը, — ընդոտա կը գոչէր
 կնկանը՝ մուխի խորունկ ու մպի մը հետ, — աս
 նոր սիսթէմ քիլիտ է, աս պալլինք է, ջինի, տէօք-
 մէ դօպա է, աս քօռնիչ է, էօլիւշին քեօուն է...
 ասանկով պէրներնուս հայր ճաստէն կը պըռնէ
 կոր...: Ի՞նչ ըսեմ էս ան էյրօբային...:

Կինը՝ թունտիկ, անուշ էակ մը, կը ջանար
 երկանը սիրտ տալ, ու իր դէմքը՝ բախտին զըր-
 կանքներն անմուռնչ ամառոյի վիճակ մը կ'զգե-
 նուր: Տղաքն անդին՝ գիշերուան գրեկ-կարդայնին
 իբր թէ չարունակելու ետևէ՝ վանկ մը չէին փախ-
 ցուներ ատոնց խօսակցութենէն: Հոգ չէ, Կաղանդը
 թող անփառունակ անցնէր իրենց երդիքին տակ,
 բայց գոնէ չէն ըլլալին հօրերնուն ու մօրերնուն
 սիրտերը:

Երբ սեղանը վերնար, անոնք նորէն իրենց
 տետրակները կ'առնէին ձեռք: Բայց այդ աշխա-
 տութիւնները դադրելու կը դատապարտուէին յան-
 կարծ, հօրերնուն պիլի սաստին վրայ.

— Հայտեցէք ծ'օօօ... չնթըռկեցէ՛ք խայրի,
 կազը բարայժմ է...:

Արագ բո՛ւնն մը լամբարին շուրթին. և անա
 վախ բոցը՝ վիշուած շունչէն այսահար՝ շիշին փորն
 ի վեր կ'այսնուր ու կը շիջանէր, մուրի և ձան-
 ձախարիթի գլխախուր յորդումով մը. պատրոյգին
 այրուկ քիթը կը շարունակէր ձգնաժամօրէն մխալ

պահ մը — աղոցը սիրտին հանդուճանափայ, — քար-
խղի ժահ մը ծաւալելով սենեակին մէջ: Այնուհետեւ
անեւ անակն իր մեռելութիւնը կ'սկսէր, վեր-
մահներու սակ ֆշացողներու մեղմ կենդանու-
թեամբը:

Բ.

Քանի մը օրէն ասորին լեցուած պիտի ըլլար:
Մինչեւ Ծնունդի վերջ՝ գպրոցին դուռները պիտի
գոյ մնային ու աղաքը զրօսանքի դուռները լայնօ-
րէն պիտի բանային այն անասկ անասկ միրգերով ու
նուէրներով զոր «հայրիկ»ներ իրենց սունը պիտի
կրէին: Տոպրակ, պայտուակ, սուփ՝ մինչեւ բերան լեփ
լեցուն, կաղանդի ծառ, գոյնզգոյն մոմեր, բոկեղէ
թուշուն, սեղան, խորան. այ ո՞ր մէկը թուէին,
որին գովեսան ընէին շատ:

Երկու եղբայրներ ո՛չ մէկ կերպով ուրախ կը
տեսնէին մերձեցումն այդ հանդիսատ օրուան:

Առջի տարին, ամանորին, կը յիշէին իրենց
սեղանին կերպարանքը: Սանով լեցուն լուբիա մը
կար միայն՝ որ կը լողար չիրիկ(թահին)ի ու քա-
ցախի լպտտուէ լիճի մը մէջ, քովերը քանի մը
խնձոր՝ վրաները փատածի պիտակներով, յետոյ
քաշ մը հաց, քանի մը սկուանին բեկ պատառա-
քալ. ա՛յդչափ:

Եւ այս տարի աւելի՛ անխուսափելի կ'երեւէր
նոյն սեղանին աւնելիք անչքութիւնը, վասն զի
նմկս ու կէս առաջ մօրաքոյր մը թաղած էին.
ասոր սո՛ւզը կար: Թէ՛ ութսունը համրած կնկան

մը սուզը ս'ր աստիճան կրնար դեր խազալ իրենց
կաղանդին հետ, ասիկա չէին կարող ըմբռնել:

— Աս օր ի՞նչ է, Ագրիպաս:

— Չորեքշաբթի, յունվարին մէկը:

— Դպրատուն երթա՞նք կ'ըսես:

— Հո՛գդ պէ դուն ալ...: Աղքատ ըլլայինս
չկա՞՞ միւսին. մերին մէկ ծառք-պագը մէյմէկ
օրացոյց կ'արժէ: Ծատ շատ սա պիտի ըլլայ որ առ-
նկիքնիս ոսկեզօծ չըլլայ, բա՛հհ... աղա՛յ ենք մենք:

Միհրանի վարանքը փարատեցաւ եղբօր խրա-
խոյսին վրայ: Չեւք-պագը կատարուեցաւ, սակայն
ախո՛ս, ձեռնունահ՛յն սեղերնին դարձան: Այս ան-
հշան զրկանքը չափազանց սեղմեց իրենց սիրտը.
վարժապետին ի՞նչը կը սրկսէր՝ եթէ վարձատարած
ըլլար այդ երկու աղցաւոր աղոց սրտանց համբոյրը:
Դրամ ցնծացողները «պարիէնք» կամ գիրք ստա-
ցած կը վերադառնային ու չտես շարժումներով
իրենց շուրջը կը սըքաքկային: Որը երգ մը կը ծամ-
ծըմէր, որն ալ առջի իրիկուան իրենց տունին խրախ-
ճանքը կը չաղփաղփէր: Երջանիկներու այդ գուարթ
խումբին մէջ կաթած ճշմարիտ հակասութիւններ
էին իրենք, և հոն կենային անհաւաք անտեղի,
անհաւաք անհարկի, որ, եկած ըլլայնուն զզջուած
որոջ նկարուած էր իրենց դէմքերուն վրայ:

— Էս քեզի չըսի՛, չի գաղնի՛ս խերով էր, կը
մրմուար Միհրան:

— Հո՛գդ պէ դուն ալ, — կը կցէր եղբայրը
նորէն, — ամէնուն տուող Աստուածը մեզի խելք

կ'ընէ օր մըն ալ : Վերինին չե՞ս աւտար դուն . . . :

— Էյ՛՛՛ . . . կոյե՛՛ նիմայ խրատը . մէտէս ա-
նանկ պտուղ կ'ուղէ կոր որ չեմ կրնար պատմել :

Միհրանին հառաչը հասած էր մօտերնին գրա-
նըւող աղու մը ականջին : Ընկերը՝ ձեռքը գրպան
տանիլն ու ափ մը միրգ առջին դնելը մէկ ըրած էր :

— Շնորհակալ ենք , պարոն , — նետուած էր
մէջ՝ տարէցը , — քուկին պտուղիդ պէտք չունինք
մենք . մերին հայրիկը առած է մեզի :

Ի՞նչ առած էր՝ իրենք ալ չէին գիտեր . բայց
չունեւոր աղու մը սիրան անմեկնելի քմահաճայք-
ներ և վսեմ ըմբոստացումներ ունի երբեմն :

— Սըւ՛ւր նայեցէք , — յարած էր միրգը առող
աղան , — «նէմ քէլ , նէմ ֆօտուր» . ու հեռացած
էր , կռնակը դարձուցած :

Ագրիպպաս բռունցքը սնդկայ : Անարգանդ մի .
ո՞վ կ'ըլլար կոր ան : Եւ թափընթաց զգացումէ մը
գերազգրգիւ՝ դէպ ի առաջ խոյանալ պատրաստուե-
ցաւ : Միհրան եղբորը քղանցքէն կախուած էր :

Պ.

Վրդովանքը հանդարտեցունելէն յետոյ , անդ-
րանիկը եզբօրը դարձաւ , և , հրճուանքի ճառա-
զայթում մը աչքերուն մէջ՝ ըսաւ .

— Աղէ՛կ միտքս ինկաւ , Միրան , աղտոտած
տեսարակ ունի՞ս :

— Ի՞նչ կայ . . .

— Գնա՛ դարակէզ՝ վերցուր , կայնէ խոխո ալ
ես առնեմ . հե՛տս եկուր հիմայ :

Երջանիկ ընկերներու խումբը ձեղքեցին ու
մեկնեցան դպրոցէն : Եւային հեա՛՛ նուա՛՛ղ սրտա-
բեկ դուրս երած էր Աղամ Եղեմէն : Եունչերնին
չխտակ մրդավաճառին խանութն աւին , վազն ի
վազ , շութափերով . ու մէն մի քայլ որ զիրենք
կը հեռուցնէր այդ յարկէն՝ կարծես մասեր կը զեղ-
չէր իրենց ներսիդին շեղջուած տրամութենէն :

Եթէ երբեք դպրոցականներ եղած էք դուք
ատենօք , ասոնց նման նիւթապէս կարօտ մանա-
ւանդ , պիտի կրնաք հասկընալ թէ ի՞նչ կը նշա-
նակէ ձանալին թուղթեր տանիլը : Թերթ թերթ
պատուելիով և դոյզն դնումներու ստթիւ ձազա-
րածեւ պլորուելով իբր պատաս կը ծառայեն ա-
սանք , որոնց իբրև վարձ՝ մրդավաճառը կը հաճի
կէս ափ պտուղ շնորհել թուղթերը առողին :

«Աղտոտած տեսարակ» մի . իբաւ լեցուած էր
Միհրանի տեսրը , բայց երբեք աղտոտ : Ու հիմայ
ամէնէն շատ ի՞նք պտտծառ ունէր ցտեղու՝ ճըղ-
ճիւմ փոխանակութեամբ մը լաժնուելուն համար
«չարաղբութեան» իր սիրական տեսարակէն : Անոր
մէջ գրած ունէր հատուածներ՝ որոնք գրէթէ իրեն
կեանքը կ'արժէին . աչքի լոյս թափած էր անոր
երեսներուն վրայ , մի՛տք յողնեցուցած , պարբե-
րութիւնները կոկած , գեղազարդած . և ամէն նիւթ
որ շարուրուած կար հոն՝ իր վերնազիրին առնթեր
«միւսիւ»էն շահուած բարձր թիւր կը կրէր , ձի՛ւշ
լամբակէ ազուցուած շքանշանի պէս ցոլարձակ :

Ի՞նչ օգուտ , պէտք էր ստկայն օր ընել օրեր-
նին : Մանալէն բնդուենածնին չամիչը եղտու , սե՛ւ չա-
միչ , — սեւեռուն գոյնն իրենց մութ նսե՛նին :

Աղբիւր մը կար մօտը . գային նստիլ քարին վրայ : Մարմարն իրենց Կաղանդի ցուրտ սեղանը եղաւ . կէս'ւակէս ըրին չամիչներն , «սխրար բայի» , և նո՛ր ուետել պիտի սկսէին , երբ .

— Հայտե՛ «պալ մի շէքէր մի» խաղանք , ըսաւ անդրանիկը :

Միհրանէն չամիչ մը պակաս՝ Ագրիպպասի մասններուն մէջ կը կիսուէր գօզուէնի :

— Շէքէ՛ր . . . ձայնեց Միհրան :

— Պա՛ւ . . . :

Միզե՛ր . չէր յաջողած , չամիչն խտրոյն կուլ տրուած էր : Երկրորդ մը :

— Պա՛ւ . . .

— Շէքէ՛ր . . . :

Նո՛յնպէս : Ուղը բաւական չարունակուեցաւ , և պտուղի ողորմուկ պաշարը որ կը գանուէր կրասերին ափին մէջ՝ անանկանալու երեւոյթ ցոյց կու տար , երբ վերջ տուին խաղին :

Միշտ ստած էր Ագրիպպաս . երկու մասնուրուն մէջ չամիչը պորտէն ճեղքած ատեն ցոյց չտարով՝ իր կողմը բռնած էր , և , աւանց ստուգուելուն սպասելու , զայն իր բերանը շտապեցուցած : Ու միամիտ Միհրան Ագրիպպասի սուտը կլլած էր միշտ , երբ անիկա անդին եղբօրը բաժինը կը կլլէր : Եղբայր եղբօր կրնա՛յ դաւադրել միթէ՛ . ա՛յս էր ա՛նա կրտսերին անխախտ հաւատքը :

Պահ մը աւաջ , զպրատան մէջ , անարգուած եղբօրը համար խիզախող և հարուստի չտես ազուն

կենցաղագիտական փառաւոր դաս մը տուող այս պատուական աղան ի՛նչպէս ծաւած էր իր չխաակութենէն . ոչինչ կրնանք ըսել այդ մասին :

Ինչ որ սակայն կրնանք ըսել , սա է որ հիմայ տարիքնին առած մարդեր են երկուքն ալ , որոնք իրենց աննկուէն աքնութեանց ու պայքարումներուն շնորհիւ կրցած են դուրս ելլել երբեմնի թշուառութեան ճախճախուտքէն , շինած այլ ևս դէրք ու համբաւ : Անդրանիկը փաստարան է , ու կրասերը՝ կուսակրօն անուշիկ եկեղեցական մը :

Այսպէս պատմեց ինձի մարդը որուն հետ էի անցած իրիկուն , վերջին շոգենաւին խուցին մէջ :

Դիտեցէ՛ք հիմայ :

Երկու չամիչ աւելի՛ կերած ըլլալու համար կատակող , հնարագիտութեան դիմող զպրօցականը փաստարանութեան յարած էր , ու միւսն , անիկայ որ «Եղբայր մը կրնա՛յ ստել» արամարանած էր միշտ՝ սքեմ առած էր կռնակին , այսինքն նետուած դէպի այն աշխարհն ուր իր միամիտ , բարի Հաւատքը պիտի կրնար թե ու թոխ առնել անխափան , յաւէտ ականջալուր՝ ուղղամտութեան , արդարութեան և պարտականութեան ձայնին :

1903

ՆԵՂ ՕՐԻԴ ՀԱՄԱՐ

— «Իմին մեղքս ներիք չէր, Աստուած ուղեց որ մէկ հաս ալ էւել ըլլայ», այրիացած մանկամարդ կինը կ'ըսէր միաքէն, երբ շուրջը կը նայէր ու կը տեսնէր թէ իր ծոցածին մանկիկէն զատ ուրիշ մըն ալ ունէր խնամելիք, խորթ զուակը:

Էրիկը մեռնելուն՝ երկու բան ձգած էր իրեն, երկու սե ժառանգութիւն, Թ՛շուառութիւնն ու առջի կնիկէն վաստակած այդ Ուրջուն: Աստուհ զէմ, — իրր մխիթարանք — կային սակայն ճերմակ ժառանգութիւններն ալ, մին՝ իրմէն եղածը, միւսն ալ «տունիկ» մը որուն բերած վարձքովը կ'ապրուէր զէջ ալէկ:

Չքաւորութիւնը ասնիկ՝ հեազհեաէ վարժութիւն մը եղաւ իրեն, և ապրեցաւ այդ անամուսին կեանքին մէջ, մանկամարդ տարիքին յուզումները մտնալով, ակոսան սեղմելով, համակերպելով և ապրուստին տխուր գաղանիքն ինք իրեն մէջ խնդրելով:

Ինչ որ կերպով մը չկրցաւ ասնիկ՝ Տիրանին ներկայութիւնն էր:

«Դուն իմին ինչս ես» զուրցեր է անոր: Զաւա՞կ. բայց իր մայրութեանը ոչինչ կը պարտէր անիկա: Ոչ պագ մը ընդունած էր անիկէ, ոչ ալ ժպիտ մը: Իր

սէրերուն, իր ծիծերուն օտարական մըն էր ան: Աստուհ մէ զատ, չէ՞ մի որ Տիրան այն էակն էր որ իր բուն մայրը կը մարմնացունէր մազերուն ոսկիով, աչքերուն երկինքով ու դէմքին լուսնակայութեամբ: Հայրն անով յաւերժացուցած էր իր առաջին տարիանքը:

Ուստի մօրուն բնական էր որ ամէն ինչ գեղեցիկ տեսնէր անոր մէջ ու նախանձէր: Բայց նախանձն իր յաջորդն ալ ունի, ատելութիւնը: Այսպէս, կզակները կատաղութենէ կը կզպուէին, կը վայրասակէին բիբերը՝ երբոր Տիրանի նայուածքը եղբորը, Գէորգի վրան իյնար ու մնար պահ մը: Իրեն անանկ կու գար որ անդրանիկը («ճար աչքով») կը դիտէր իր զաւկին կերպարանքը:

Կ'ըսէի թէ մայրը կը նախանձէր մեծին ներկայութենէն: Հարցուցէ՛ք հիմա թէ այդ տղան ի՞նչ ունէր վրան՝ նախանձելիք: Եթէ ազուորութիւնը, խամրելու վրայ էր արդէն ասիկա, օդէ, ջուրէ, ճառագայթէ զուրկ ծաղիկի մը հանգոյն: Հագած լաթերը հօրը ճաշակովը գնուած, բայց հագուստ ըսուելու տեղ մը չունէին այլ ևս վրանին մազերը թէև առատ, գանգուր գանգուր, բայց մկրատի ու սանարի երես տեսած չունէին. կօշիկները՝ մեսաքսէ ծոպերով, կապիճներով, հիմայ սակայն մաշուկ՝ իրենց քիթերէն պատուհաններ բացած էին, անգուլպայ տոտիկներուն մատուրները ցուցադրելու համար:

Մօրուն իր խնամքին ու գուրգուրանքին միակ առարկան իրենն ըրած էր և սուած անոր բոլոր այն առանձնաշնորհումները զոր շատ շատ հարուստի

տղաքը կրնային ունենալ : Տունին ամասկանը գան-
 ձեղուն՝ առաջին մամուռքը կ'ըլլար անոր մէկ մասը
 խորեկ և յատկացունել Գէորգի վրայ-գլուխին , նաև
 անոր նախատիրած ուսուցիչներուն : Մեղք էր ,
 պղտիկ էր , հայրիկ չունէր , անոր ամէն բան
 նեղալ էր . իբր թէ Տիրան անդին չախահաս մը ըլ-
 լար , հայրիկէն զատ մայրիկ ալ ունենար , ուստի
 և իրեն ամէն բան հառաւ նկատուէր . . . :

Տղան ականատես կ'ըլլար այս բոլորին ու միտ-
 քէն դէշ անցունելու տեղ՝ կը ջանար երեւոյթներն
 աննպաստ չմեկնել :

Սեղանին տակն էր մանուանդ , ուր մայրը
 կարծես վարմունքներուն ամէնէն խորականը կ'ու-
 դէր ցուցունել : Աղէկ , համով կտորը միշտ Գէոր-
 գին կը հրամցունէր , պատառաքաղին քիթովը վար
 կ'առնէր Տիրանին ընտրած ճաշի բաժինը , երբ
 ան՝ ախորժարեր մէկ զանգուածն ըլլար խոր-
 տիկին : Ուրիշ ատեն , օրուան ճաշելու երեք գլխա-
 ւոր ժումերէն զուրս վայրկեանի մը՝ Տիրանին անօ-
 թութիւնը եթէ բռնէր , ինչ յանդգնութիւն՝ մօր-
 մէն քիչ մը հոց խնդրելը : Անխուսափելի սա կըշ-
 տամբանքն էր զոր կ'ընդունէր անկէ .

— « Զըխը՛մ կեր , հի՛մակ փաթլամիշ իզար
 տահա . . . » :

Իսկ զիշերն այն պահն էր ուր հէք տղան
 աւելի որոշ գոյներով կը տեսնէր և կը համոզուէր
 թէ ինք յաւխտենական լքուած մըն էր տունին
 մէջ : Կրտսերը բռնաբա անկազմներու վրայ իր
 մարմնիկը կը հանգչեցունէր , մայրն անոր ոտքե-
 րուն ու կունակին կը թխէր վերմակներուն ճոթերը ,

մինչ ինք անդին բազմոցին անկիւնը կը տնօրնար
 կզկտելու . այնչափ բարակ , թրթրիկ էր վրայինը ,
 նաև այնչափ կարծր՝ տակինը : Այն ատեն անողոք
 ստատը չէր ուշանար .

— « Ծնթուկէ պառկէ . . . » :

Աչքին դիմացը խաղցուած այս ախուր կատա-
 կերգութիւններն ալ յեղաշրջեր էին երբեմնի իր
 բարի մտածումները , երեւոյթներն աննպաստ չմեկ-
 նելու իր խոհեմ հայեացքը :

Որչափ շատ գուրգուրաս աչքիդ վրայ՝ շիւղ
 մը չո՛ւտ կ'իյնայ հոն : Առածն անդառնալի է :

Երկու ամիս կ'ընէ՝ հիւանդ պառկած է Գէորգ :
 Սաստիկ ձմեռ :

Պարտականութեանը մէջ մազիւ չափ չէ թիրա-
 ցած մայրը . ստակ կը վերցունէ դրացիներէն , ա-
 ռատ ածուխ կ'առնէ , շարունակ բժիշկ կը վազ-
 ցունէ տուն , մինչև որ պարաքն ալ կոկորդը կը
 հասնի :

Հիւանդին ապաքինումը թէսական վիճակ մը
 ունի տակաւին : Ետքերը , երբ այցազին մը կարող
 չէր եղած վճարել՝ բժիշկը մերժեր էր գալ : Այդ
 օրէն ահա զուրսի ձիւնն իր գլխովն ալ նստիլ սկսեր
 էր , վասն զի մէկէն սասնոց մը ուղելու երես չու-
 նէր այլ եւս : Զո՛րս դին աղտոտեր էր :

Հիւանդին սենեակը մնանկ դեղագործի մը
 խանութին տեսքն ունի հիմայ . պարպուած շիշեր ,
 կիսատ ձգուած սրուակներ , դեղահատի պատուած

տուփեր , գրեխ մը և հակահետոզ բամպակի ծրարիկներ տախտակամածին վրայ :

Կազանդին գիշերը հասած է :

Դուրսը յոյն մանչեր երջանկութիւնը կը պարտացունեն դուռնէ դուռ : Այդ նուագներն իրենց մէջ հայհոյանքներու բիրտ պոռուքն ունին սակայն հիւանդին տիրոջը համար :

Տիրան այդ ձայներէն սթափած՝ կ'երթայ պատահանին փակցունել ձակառը , և , ձեռքն աչքին լուսարդել ընելով՝ վարագոյրին տակէն զիտել Ամանտրն աւետող լապտերաւոր այդ խումբերը : Յետոյ կը դառնայ ետի :

— «Ա. բօրին կես առի ի՞նչ ըսել է մայրիկ , աղաքն աստ'նկ կը կանչէն կոր» . բօրին ո՛վ է աներ՝ ան՝ հասկըցայ» :

— «Աս'ունտախտին մենծը ըսել է» :

Զատակը արթնցունելու վախով՝ այս սաստ պատասխանը մեղմ ձայնով տալէ յետոյ , մայրը ծունկի կը չոքի Գէորգի սնարին առնթեր և դգալով մէյմէկ ջուր կու սայ շուրջի օթեկ հեղուկներէն :

— «Դեղ ու ձար ըլլայ , օ՛րդտի» :

Ա՛յնչափ յուզում կայ իր ձայնին մէջ և ա՛յնչափ թացութիւն՝ կուպերուն ձայրը , որ Տիրան իսկոյն ցնցում մը կ'ունենայ : Եւ , անկողնի երեսէ շնուած իր անբարաբարութիւն խոնջանին հետ լաւ դալով , —ինչպէս թագական աղա մը՝ մտազբաղ մէկ վայրկեանին՝ մամացոյցի շղթային հետ , —դէպ ի մայրը կ'առաջանայ , աղօթողի մը պէս մրթմրթալով :

— «Ասնքի չե՛նք կրնար աղէկցունել կ'ըսես , մայրիկ , ախպարիկա . . . » :

— «Էօլիւշին քե՛օւր , ախպարիկդ ո՛վ կ'ըլլայ կոր քուկին . . . » :

Քանիեւորը հարուածն էր ասիկա՝ սիրտին տրուած , չէր համրեր : Կ'զգար սակայն թէ այս հեղուանը բոյրէն ուժովն էր :

Դուրս կաւ սենեակէն : Դիմացի մուս-մութ սենեակին մէջ լացաւ ի՛նչ ըրաւ , չգիտցուիր : Սիտայն թէ երբ վերադարձաւ՝ կուրծքին վրայ կուտաբան մը բռնած ունէր :

— «Հայրիկս երբ ողջ էր՝ աս դանձանակիս մէջ ամմէն շարթու բարա կը ձգէր . նեղ օրիդ նաւար ե կ'ըսէր : Իմին նեղ օրս , նայրիկ , աղբօրս նեղ օրն է . ան ասիկա» ըսաւ սիրտը վեր ելած ձայնով մը և յուզումէն՝ ձեռքէն վար ձգեց հողէ ամանը :

Քանի մը հարիւր դրուշի արծաթ դրամներ իրենց մեծ ու պղտիկ արքանեակներով կաքաւեցին տախտակներուն վրայ : Ազմուկէն հիւանդն արթընցաւ ու պառկած տեղէն վեր առաւ դուխը , մինչ մայրը հիմայ լանջքին վրայ զանոնք սեղմած՝ արցունքներով կը պագնէր անոնց այտերէն փոխնիփոխ և դողդոջուն շուրթերէն յղճակի բա՛ւ մըն էր զոր կը հանէր դուրս .

— ԶԱԻԱԿՆԵՐՍ . . . :

Պղտիկի մը մեծութիւնն անա , որ ա՛յնչափ կ'ըլլար և որ կը յաղթէր այսպէս՝ մօրուին աննուած սիրտը :

ՄԱՅՈՒԱՆ ԴԷՍ ՅԱՆԴԻՄԱՆ

Մենէ քանի մը փոքոց հեռու էր տունն ուր այցելել կ'երթայի այն իրիկուն, ճաշէս վերջ, ձմեռ գիշերի յատուկ սաղաուկս վանելու համար: Մարդամօտ, կիրկիր, շէն-շող ընտանիք մը անոնք, մեծէն մինչև փոքրը, որոնց յարկէն ներս կարծես երբեք ոտք չէին դրած վիշտն ու Կարօտը, — կեանքի այս զոյգ մը սեւերես ու դեւերէս այցելուները:

Սենեակէն ներս մտնելուս, ընտանիքին զուարթ ընդունելութենէն առաջ՝ իս դիմաւորողը կ'ըլլայ յորդ ջերմութիւն մը որ գրաւած էր ամբողջ առքն այդ քառակուսի կուփիկ առանձնոցին, և որ կու գար համբուրել դուրսի ցուրտէն ընդարմացած դիմագծութիւնս՝ մզըրտացունող շոյանքով մը:

Խօսակցութիւնը մէկ առանցքի շուրջ կը դառնայ գրէթէ:

Կաղանդի մերձեցումին առիթով՝ տունի իրենց պատրաստութիւններուն նախատօնակը սարքելու մարմաջն ունին բոլորն ալ: Պղինձէ աւանդական կրակարանն իր լայնանիստ խարխաղով և սկուտեղի իր տափ շուրթերով կ'ամպխոնանար սենեակին մէջտեղ. լամբարը՝ քիչ մը անդիէն՝ վարդոսկիի ջնարակ մը կը քսէր անոր լայնշի այտերուն, հանգոյցներուն ու կանթերուն, մինչ թա-

դոցներն ունելին սրունքներովը յատկապէս քիթ քիթի կանգնած՝ խարոյկի դէզ մը կը ձեւացունէին մոխիրներուն վերեւ, ուրկէ կածկծուքի վէժք մը կը ցայտէր՝ ատեն ատեն ձայրալով:

Ասուլար կ'ընդհատուէր պահ մը և ակնարկները դէպի հրատիկներու այդ փոթորիկը կը սեւեռուէին: Ու խօսուրտուքը նորէն ծայր կու տար.

— «Նայէ՛ որ—կ'ըսէր տանտիրոս հին իր ամուսինին—առնելիք ցորենդ աճեկուն ըլլայ: Անուշապուրնիս անցած տարուանը կը դատնայ ետքէն»:

— «Տղա՛ք, — կը կցէի ես՝ շուրջիս պղտիկներուն դառնալով, — ջանացէ՛ք որ խորանի պէս շխուրւած ըլլայ կաղանդի սեղաննիդ, սանկ ոտք ոտք, վրան աչտանակներ, գոյնզգոյն մոմեր, պտուղ, պտղաման, քովի ի վեր ալ կաղանդի ծառը՝ դոր կրնաք հայթայթել, դիմացի պարտէզէն դափնիի ճիւղ մը կտրելով»:

Դէմքեր ուրախութեամբ կը ճառագայթեն իսկոյն, չրթունքէս կախուողի դիրք մը ունին իրենք, երբ մէջերնուն կրտսերը.

— «Հապա ծառին վրայ . . .» կ'աւելցունէ անձկագին:

— «Ոստիկներուն սակերէն կախելու էք ոսկեզօծ ընկոյզներ, պուպրիկներ, խաղալիքներ, ճարտնական պղտիկ լապտերներ . . .»:

— «Մամա, մամա՛, ես ի՞նչ տանիմ պիտի օրիորդիս» կը ձայնէր անդիէն պղտիկ աղջիկին, յուսալով անշուշտ մեծկակ գուժար մը կորզել ծնողքին քսակէն, ընկերուհիներուն ընծայարկու-

Թեան մէջ ունեւորի փառասիրութիւն մը փայլեցունելու մարմնաջով :

— «Եկը ձգենք՝ զա՛ն նայինք, — խօսք կ'առնէր նորէն մայրիկը, — կը մտածանք կոր որ Արուսեակս իր նշանածին ի՛նչ տար նէ վայրում պիտի առնէր . . . » :

Շուկայի դասանքէն պարտատուն՝ հայրը կը մնար մտախոհ բաղմոցին անկիւնը, զիշերնոցին քղանցքը վար վար բերելով ու գլանիկին ծուխերուն մէջէն մտովի սուղուելով պահանջներու այս ստուար շարքին մէջ՝ որ կը շեղջուէր հեազհեա՛տ՝ անեցիկներէն անձնիւրին բաղձանքով, և որ՝ իր սակաւապէտ մարդու պիւտածէն կու գար ճնշել . . . մինչ առնակոյսը վարանտա ու վեհերոտ՝ բայց իսկապէս երջանիկ, նոյն պահուն դէպի մայրը կը հակէր յուշիկ, կրկին յիշեցունելու անոր՝ իր երկնած նուէրը զոր օրերս՛վ փայփայցր և օրօրեր էր անշուշտ իր տարփախաւ երեւակայութիւնը :

Իւրաքանչիւրն այսպէս իր խոհանքին ու ըզձանքին օգակը կը շղթայէր, և ընդհանուր ողիւտութիւն մը կար՝ Ամանորը ամէն կերպով ցնծուն տօնելու համար :

Գուրը, զիշերին մէջ սակայն, յայտնի էր թէ ձմեռուան օդն ահաւոր երեւոյթ մը կ'ստանար երթալով : Ատեն տան, հովի յորձանք մը ներս քաշուած պատուհաններուն մէջ պտուաքելով՝ ապակիներն իրենց շրջանակներէն կը դզրդէր, ջանալով ատեղի ծակէ՛ մը իսկ մուտք գործել ու վարագոյրները սարսափեցունել : Ամէնքս կրակարանին շուրջ բոլորուած ենք, ու տան տիկինն ակիշ մը լեցուն

կրակ փութացած է պարպել՝ մոխրի խաւ պատող թաղոցներուն վրայ :

Գիշերը կ'առաջանայ . խօսքերու փաթոյթն ալ անընդհատ քակուելէն՝ սպառելու վրայ է այլ ևս : Քովէս յօրանջում մըն է որ ահամայ կ'սկսի ձայնաւոր տեսակէն : Ու չսպասելով որ քունը շարունակէ թեւածիլ կոպերու շուրջ՝ ևս «գիշեր բարի»-ս դրած եմ արդէն :

. . . Մութին մէջն եմ հիմայ և հովերուն գիրկը : Հ՛նւ, հ՛ւու . . . կատաղի յանկերդն է զոր կը մանչէ հիւսիս՝ իր աղիքներուն խորքէն : Մանրամաղ թացութիւններ կը նետուին դէմքիս, փչուսներէն հալածական . իսկ լսպտերս իր վտիտ մովն հետ ահարեկ՝ մարելու անձուկովը կը տաղտապի :

Գասն քայլ առած եմ թէ ոչ, ևւ առաջին փողոցը այն ի՛նչ դարձած, յանկարծ, բւս՝ՖիՖ . . . երկրպագութիւն մըն է կու տամ ամբողջ անձնիքովս՝ աղմուտ սպարկին :

Մարեր ինկեր եմ :

Իայց ո՛չ սահիլ կար գործին մէջ և ոչ ալ որ և է բանի բաղխում . աղէ՛կ միտքս է ասիկա : Գիտակցութիւնս կորուսեր եմ, ու կը մնամ այդպէս երեսի վրայ մե՛ռօրէն երկնցած :

Ահնար է սահմանել թէ ո՛րչափ տան մնացի հոն գետնամած . կը յիշեմ սակայն թէ սթափոււմս կը պարտէի ցեխին ու քարերուն պողութեան : Կ'դգայի որ աչքերս — հակառակ զանոնք բաց պահելուս — մթազներ էին, թուխ ամպ մը կը ծածանէր դեռ

անոնց առջեւ, և ականջներս անձնատուր էին եղեր անանկ բուռն, անանկ անուր խժխժութի մը որ...: Երեւակայեցէք մե՛ծ դարբնոց մը, դուռնե-
րը, լուսամուտները փակ. ներսէն մկրտնաւոր մու-
ճեր՝ սալերը դիւային արագութեամբ մը անխնայ ծեծելով մը ետեւէ. — եթէ երբեք բաւական է այս կերպ աղմուկ մը բազմատուրեան դնել ականջնե-
րուս ա՛յդ բոպէի դռնչիւնին հետ:

Ուժասպառ, քամուած բան մը կայ վրաս: Կ'ուզեմ կոչ մը ընել դնդերներուս մէջ մնացորդ ոյժերուս, և գերմարդկային ճիգով մըն է որ կը ծառայունեմ հուսկ ուրեմն հասակս. ու դեղեւե-
լով, դողդոջելով՝ դէպ ի մօտակայ տախտակորմը կը քաշկուտեմ իրանիս քուրջութիւնը՝ թիկունքս անոր ապու համար:

Ամպը կը խաղայ տակաւին՝ սոսկումէս պաղած բիբերուս առջեւ, ու տարտամօրէն հասու կ'ըլլամ թէ վայրկեանէ՛ վայրկեան դէպ ի Մահ, մե՛ծ Պա-
րասը կը դիմեմ՝ զահանգելի՛ շտապով մը...:

Ի՛նչ եղայ, ի՛նչ եղաւ, Աստուած իմ: Խեղքի պտո՛յտ մը, մաղձային յո՛յզ մը յանկարծական...:

Կ'իմանամ նորէն խուլ ժխորը լսելիքներուս խորէն, և, կապարի ծանրութիւն մը գանկիս տակ...:

Բա՛յլ մը առնելու հրաման չկայ: Մոմէ, լաթէ խրտուիլակ մըն եմ կարծես՝ տախտակորմին կըռ-
թընցուած:

Հէ՛ք պզտիկ լապտերս՝ մատէս կախ՝ կ'երեբ-

արկայ իր ապակիներուն փտրտութիւն ու մէջի մո-
մին դլխիվայր շրջումին հետ:

Ա՛խ, եթէ կարելի ըլլա՛ր մէյ մը տո՛ւն նետել ինքզինքս...:

Բայց ինչո՞ւ չքայէի, գինովի պէս ինչո՞ւ մնայի հոն: Օ՛ն ուրեմն, կարկինս կը բանամ, ու մութին մէջ, աչք-աչքի չտեսնուող գիշերին մէջ, ջիւլխանքներուն և ամայի մայթերուն վրայէն քայ-
լափոխ մը կը փորձեմ, տատամստ, անստոյգ, հե-
ի հեւ...:

Խեղքս կ'սկսի դառնալ վերստին, ականողիքս կը մթըննայ և համուժի պէս բան մը կ'ալելվկի ներսիդիս...:

Կ'երեւայ թէ այս է եղեր անէացումը, կեանքին շիթ առ շիթ հոտումը մարմինէն դուրս...:

Է՛հ, պէտք էր ոգորի՛լ գոնէ Մահուան դէմ, զգալ Անոր սառնաստոյգ անցքը երակներէս ներս եւ թօթվըւկի, մաքառիլ, ընդոտնել պակուցիչ վտանգը որուն ցանցին մէջ պարուրուած՝ կը շարունակէր տուայտիլ տակաւին իմ կեղակարծ առողջութիւնս:

Ակուսներս սեղմած, վերջին ճիգ մըն ալ կ'ը-
նեմ՝ քայլերուս երագութիւն տալու համար. բայց մէկը կարծես կ'զգեսնէ զիս դարձեալ ու ցեխերուն վրայ կրկին կ'ընկողմանիմ տախտապար...:

Ծունկերուս ցաւը մէկ դիէն, քարերուն բաղ-
խող արմուկիս խոցսուքը միւս կողմէն՝ ոտքի կ'ել-
լեմ, և այլ ևս ճարահատ՝ որոշում կու տամ զբա-
նըւած տեղիս մէկ անկիւնը կկգելու, կծիկ դառ-
նալու, առանց՝ անկումներէս առթուող տառապան-
քին վիչելու համար հուսկ յետին շունչս:

Վայրն ուր նստեր եմ, կ'երևի թէ սուենի մը
չեմքն է եղեր, վասն զի մարմինս վրան փլած սպա-
հուն՝ գզրգզուն մը կը լսեմ ետեէս, ուսնակներու
զոյգ թօթվրտուքին հետ:

Սմէնէն խերովը ձայննէն է, կը խորհիմ, օգ-
նութիւն հայցելը: Սակայն ախտս, ձայնս կը կեր-
կերի կոկորդիս խորէն, ու փոխանակ պօռուքի՝
մեղմ հծծիւն մըն է որ կը քակուի շուրթերէս
զուրս:

— «իւսա՛ս, իւսա՛ա՛ . . . s . . .»

Տագնապայից կողերս կը բզբտուին խոյն
բարդ բարդ ալիքներուն մէջ խօք ամիին, ու ես կը
մնամ շեմքին վրայ անյարիր, անապաւէն, ճեճ ու-
տող սինդրօրի մը պէս արքայէն, հազիւ կարողա-
նայով սաքատիս աղմաթմաթաւ կողտիոցները չփել՝
անոնց սոսկալի մղըրտուքը մեղմերու դիտումով:

— Գինով մըն է, գինով մը . . .

Ներսէն այս խօսքն է որ կը կրկնուի յան-
կարծ՝ անտարբերի կամ վախցողի մսկոտ ձայնով մը:
Եւ հասցէիս ուղղուող այս ժպիր՝ հայհոյանքը
կը թուի խկապէս սթափեցունել զիս:

Ու ժողվելով չիջանուտ արիւթիւնս՝ մնացորդ
ոյժերուս հետ, անագին հակը մինս՝ կը շարկած սպա-
հուն ճնրաղիւր յտալին կանգնող բեռնակիրի մը կեր-
պարանքով կը ցցուիմ վեր, իմ գայթ ի գայթ
երթս սկսելու, և նորէն չլսելու համար մարդկային
անտարբերութեան այդ աղաղակը, սարսուցիչ այդ
նախատինքը խայտառակ:

— Գինով մըն է, գինով մը . . .

. . . Որոշ չեմ յիշեր թէ ի՞նչ հրաշքով սուսն
նետուած էի վերջապէս: Միայն, երբ աչքերս կը
բանամ՝ սնարիս վերեւ բժիշկը կը տեսնեմ որ կը
յայտարարէ թէ ամխակաւ թրոսի ազդեցութեամբ
կէս մը շնչանեղձ՝ մաղապար փրկուած մըն էի
ստոյգ մահէ մը:

Այն ատեն է որ կ'անդրադառնամ պղինձէ
խոշոր կրակարանին՝ իր խօշոր ալ թաղոցներուն
հետ, որոնց ծոցէն լեզու լեզու կը պլպլային կապ-
տորակ բոցերը մահաթոյն:

Ու մարդիկ անկարեկիր [գտնուած էին ինձ
հանդէպ, որովհետեւ ես ԳԻՆՈՎ մըն էին իրենց
համար . . . :

1907

Դ Է Պ Ի Կ Ա Ղ Ա Ն Դ

Մէկուկէսը կայ ժամը . գիշեր :

Ամենաուռը սենեակին ուր լեցուած է ընտա-
նիքն ամբողջ՝ հոտ մը կը պահէ իր մէջ որ կը մտնէ
թէ քիչ մը առաջ հոն կատարուած է ճաշի արա-
րողութիւնը :

Տարիքոտ Դեկտեմբերն ահաւոր կը դարձունէ
գուրսի օդը , փչումներուն թափ տալով , և կար-
կուտը որ քամիներէն պնդացած , կը տարափէ՝ կու
գայ ծափել սպակիներուն այտին : Բիւրեղ ամանի
մը մէջ կարծես արճիճ կը թափթըփին շարունակ :
Կարկուտին երգն է այս :

Պղտիկինն՝ Արամայիս , մսկոտ ձեռուըները ման-
կապարտէզի իր գոզնոցին տակ կը տանի , յետոյ
կ'երթայ դէպի պատուհան , և , վարագոյրին քը-
ղանցքը գլխուն առնելով՝ սպշագին կը դիտէ
գուրսի սեւն ու կարկուտէն կոփուող սպակիները :

— «Նայէ՛ , մայրիկ , Ասված-պապան եկեր՝ ջըթ
ջըթ կ'ընէ կոր ճամբրնիս . . . » :

Կու գայ կրակարանին քով , և տաղաւարի
ցիցերու պէս գլուխ-գլխի տնկուած թաղոցներուն
վերեւ բռնելով թաթիկները՝ կ'սկսի տաքնայ խը-
պլիկ շարժումներով : Կրակը մէկ պահէկէն նուախ
կը փոխէ իր լեցունի այտերը :

Ձեղունէն կախ՝ լամբար մը կայ : Հասարակ
սրճարաններու լամբար մըն է ասիկա . երկաթէ բու-
րջի ձողի մը մէջ կազին ամանը նստած իր սեմա-
կան կապոյտին հետ , ու վրան թիթեղ լուսամտիսն՝
անարգ , տեսքով համեստ՝ իր տէրերուն հանգու-
նակ : Տակը , կրակարանին շուրջ , Արամայիսին
քոյրը , մայրն ու հանին բազմած՝ կ'աշխատին ,
իրարմէ բաց բաց :

Քուրիկինը նուրբ ասեղնագործութիւն մըն է :
Ծուրուկած մասները մնիկ կտարելու նման ծակոտէն
հիւսիւածքին վրայ կը փակուին ու կը բացուին ,
և ձեռմակ թելը կեռ ասեղին կառչած՝ կը շարու-
նակուի մինչեւ աղջկան դողը , կկոցին վրայ ցան-
ցակերպ փաթուժուած : Ամէն շարժումի՝ թելէն
մաս մը կը կարծի , մինչ կկոցն իր կակուզ կայքին
մէջ կ'ոտտոտէ անաղմուկ :

Անուշ խարտեաչ մըն է բանողը : Երբ ձեռքերը
սպիտակ ու արուայիկ դրասանգներ կը յօրինեն ,
միտքն ալ իր կարգին ծաղիկներ կը բանի կուսա-
կան իր սիրուն գանգին մէջ , — համագոյն ծաղիկ-
ներ անուրջի :

Մայրիկինը թերաւարտ չապիկ մըն է : Կտաւը
ծունկին վրայ ողորկ մը փռած՝ անոր ջուրքերը
ներս կ'ամփոփէ եղունգի զգոյշ անցքով մը , մինչ
տակը հանգրիճուած ծալքէն սողն ի սող զիկզակ
ճամբայ մը կ'առնէ , բարակ աղմուկ մը հանելով
կերպարը ծակծրկած պահուն :

Մտախօս , անտպիտ գլուխ մը : Երեսներուն
վրայ , կոպերուն շուրջ՝ ցաւի ցկումներ : Տառա-
պած , վիշտ քաշած կին մը վերջապէս :

Երկուքն ալ աթուռ ունին տակերնին: Հանին որ քովերնին է՝ բազմոցի վրայ է: Սև կողպտոր զանկէն կզակներուն տակ բերած, թուշն ունչին հասնելու չափ վեր ցցուած, ճշմարիտ ախպար մը գառած, փոս բուրոյ կնկան մը: Վրանցին մուշտակն սղտտա դեղինով մը դուրս կը պուժկայ, մինչև թմթբուկած վիզը լեցուելով, և ակնոցը լոյսի երկու կաթիլներ կը դնէ դէմքին վրայ: Ափին մէջ փայտէ իլ մը կը դարձմրձկի, վերամբարձ թեւէն կախ, ուր բիբեր կը սեւեւունին ապշագին երեւոյթով մը: Գզուած բուրդը կ'ողբուի, կը բարկընայ և մանուած թեյն իլին մէջքին պտրուելով՝ կու գայ կարժառը ստուարացունել:

Բուրդ մանելէն դատ, ուրիշ գրազում մըն ալ ունի հանին: Օրօրոց մը կայ գետինը, հոն նիրհողն Արամայիսին պըտրլիկ եղբայրն է: Երբ ուժով մը քունէ ետք սխի ճչել անիկա, պառաւին ծալուած ճիւղէն մին դէպ ի դուրս կ'երկըննայ և սրնոյ մը կուտայ օրրանին: Փայտէ կլոր գահաւորակը ցնցումէն կ'երերարկայ աջ ու ձախ, ստխտակամածին վրայ խելօք դգրդուաներ կը նիշէ ու կը դադրի:

Ընդհատում չկայ: Երեքը մէկ՝ գլուխնին վար ծուած կը դատին, ճատսւ մը խկ չհանելով: Իբր սղմուկ, մկրատին շուրթերն են որ ատեն ատեն կը չաչին՝ կերպար խածկուտելով, կամ ջատուկին գիտին վրայ սլորուող բուրդն է որ ֆլուս... ամին ի վար կը գահալիժի, իլին ուժովն պտոյտ մը տալու համար:

Տղան ասոնց անխօսութենէն և մէկէն միւս նախելէն տաղտկացած՝ ձեռք կ'առնէ ունեղին և կրա-

կարանին մէջի կայծկըծուքներուն հետ կը խաղայ:

Ձեղունէն իջնող լոյսը դէպ իրենց կոնակը կը վաէ այս չորսին ստուերները դատ դատ, և չորս հոգինաց խուճին՝ իր շուքին պէս մունջ՝ խորհրդաւոր ութի մը կը հասնի:

Անդին, ցած սեղանի մը վրայ ուրիշ ճրագ մըն ալ կը վատի: Առջին անցնողը թիկունքէն սև կ'երևնայ: Հայրերնին է, սակերիչ:— Ճրագին շիշը փորէն նետած՝ սիկասի թուղթէ պիտակ մը կը կրէ ծակին տեղ որ դեղնոտած է, պալարի մը վրայ լաթէ խարան փակցուածի տեսքով մը. պատրոյզին բոցն այդ ճեղքէն շունչ առնելուն՝ կը մխտաէ շիշին պարանոցը: Ճրագին քով ոգեհոց մը կը սլալայ: Կունտ դեղնորակ պատրոյզն ալքոնով լիճին մէջ կ'ուռի ազամոզ, ու վերէն, սև կապին կոկորդէն, բոցը կապոյտ լեզուի մը պէս վեր կը թռի: Ոսկերիչի խողովակը՝ մէկ դիէն մարդուն շուրթին՝ կը փշուի ատեն ատեն, ու բոցը կը պառկի սկեծոյլ երկու պտրիկ ծաղիկներու վրայ: Շինուելիք օղեր են:

Երբեմն դադար, որ ատեն մարդուկը կը դառնայ իրեններուն և դուրսի օդին ակնարկելով.

— «Բարա եէլաէն էսիեօր՝ արտը պօզուգ հաւմանըն», կը ձայնէ դարհուրած:

— «Ատիկա մանի մըն է, — կը կցէ կինը, — միտքդ կու գայ, նշանաւքնուս գիշերը կանչեցիր...»:

Հին յիշատակի մը զարթումէն՝ աղջկան ու հանիլին դէմքերուն վրայ ծիծաղի ծալք մը կը խաղայ:

Նորէն լուսթիւնն, ամէնքը մէկ նորէն դործի, մտորը ժամանակ ճարելով մարուկ սիկառը արծարծելու և ուժով մը վեր քաշելու զայն, մուխի լայն յորձանքի մը հետ՝ որ ուռնդերէն դուրս կը վիժի և ճրագն ի վեր կը տարտղնի:

Այդ զբաղումներն ու չորսերնուն լուսկաց, անկարիր զիրքերը կը հարկադրեն հուսկ ուրեմն հէք Արամայիսը, որ զայրոյթի նուպայէ մը անցնի անիկա: Ի՞նչ կը նշանակէր իրեններուն կուռք կուռք նստելնին և մահուակի պէս բանելնին: Կարգը եկեր էր ալ որ դա՛ս մը տար անոնց:

Ու, ետին կապելով թեւերը, կուրծքը դէպ ի առաջք, մանկապարտէզին մէջ դեռ նո՛յն օրն ուսած ոտանաւորէն կտոր մը կ'սկսի ոգել, չփոյթ, խիզախ և անվահեր.

«... Ըսէ՛ ինձի, հէգ մանկիկ,
«Որ դառնօրէն կ'արտասուես,
«Ի՞նչ կը բաղձայ քու սրտիկ,
«Ըսէ՛, կարող եմ տալ քեզ:

«Աղւոր հագո՞ւստ կամ պատկե՞օր,
«Շաքա՞ր կամ ձե՞ր, խաղալի՞ք,
«Կ'ուզե՞ս սիրուն պէպէ՞քներ,
«Կամ հիւժաւից համեղ միրգ...»

Այս սողերը կարծես անուշ կոչ մըն էին իրեններուն՝ յիշեցունող թէ կաղանդը մօտ էր և հերկք որչափ դատեր բաներ էին. քիչ մըն ալ նոր տարիի, երգի միրգի խօսքէր ձգէին մէջտեղ, որպէս զի իր սիրան ալ ամնկ բայուելու պէս զգար: Եւ, —

ս'վ ճաթեկիք երեւոյթ, — իր արտասանած ոտանաւորին համար հիացումի վանկ մը թոթովո՛ւղ խկ չկար:

Հեանին խօսիլը «գոց գուրցել»էն խերով սեպեց: Արամայիս է՛ն առաջ քուրիկէն սկսաւ: Անոր դատասկներէն կախուեցաւ պահ մը, քոյրը չաշխատցունելու ճիգեր ըրաւ, և ոլոքիչ շեշտ մը դնելով ձայնին մէջ՝ հարցուց մեղմակի.

— Ի՞նչ կը բանիս կոր, չխտա՛կ ըսէ...:

Քոյրը ստիպուեցաւ վար դնել կեռասեղը, շըրթունքը մօտեցուց անոր ականջին ու փսրտաց.

— Մօրս նոր չապիկին համար թանթէլա կը պանխմ կոր, կաղնտին նուէր պիտի տամ... սո՛ւսս մարդու բան մ'ըսեր...:

Հրճիւ մը սքրտացուց տղուն հոգին: Կաղանդը մօտ ըլլալուն՝ ըսել է ամէն մէկուն պատրաստելիքը մէյմէկ նուէր էր, դատեց: Գնաց մօրը քով և թեւէն կախուելով նորէն՝ նոյն հարցումը ճակատեց անոր:

Մայրը կարը վար դնելն ու տղուն դառնալով շուրթով անոր խնձորներէն խածուկ մը քաղելը մէկ ըրաւ. յետոյ ըսաւ ականջն ի վար.

— Կարածս պլուզ մըն է, մանչս. կաղնտին քրօ՞ղ պիտի հագցունեմ: Սո՛ւսս... մարդու բան մ'ըսեր...:

Արամայիս հոգեկան նո՛յն աշխոյժով բաժնուեցաւ մամայէն և հանիին գիրկը նետուեցաւ այս անգամ: Իլը դէպ ի գետին երկրպագեց և պառաւը թոռնիկին պարզմիտ հարցումէն կակղացած՝ բերանն անոր ականջին փակցուց խալոյն.

— Աս պուրդերով հայրիկիդ չիֆթ մը չօրսպ հուսեմ պըտոր, Կիօր կազընտ համեղիք է. խապար չի տաս, հա՛ անուշա . . . :

Կը մնար հայրը: Սիրտին պէլլիււմն անոր խտտովանութեամբը պիտի կընար հանդարտել. նա չինք ա՛ն ի՛նչ պիտի գուրցէր իրեն:

— Աս պղտիկները քրօճդ, մեններն ալ մայրիկիդ: Օղ են շինածներս, իրենց ընծայ պիտի ընեմ կազընտին. սո՛ւսա . . . մարդու բան մ'ըսեր:

Ոււեցաւ, լեցուեցաւ Արամայիս: Իրեն բա՛ն մը առող չկար: Ի՛նչ հաշիւ էր՝ խելքը չէր հասներ: Օրրանը պառկողի՛ն անգամ գոյգ մը մինինիկ կօշիկ բերած էին առջի իրիկուընէ. միւսներն ալ իրարու համար մէյմէկ ընծայ կը բանէին. իրե՛ն: Այս ծնողքն իրը չէին, պէտք չէ՛ր որ է՛ն առաջ զինք խելք ընէին, չարիւնէին սրտիկը:

Ուզեց վերջին անգամ մըն ալ ողել այն գոց ըրած ոտանաւորը՝ որով Ամանորի դիւթութիւններ կը տարիտղուէին իրեն համատի էակներու հասցէին. բայց բաւերը կտորեցան, ճգմուեցան ներսիկին ու բերանը ժանգոտ փականքի պէս կղպուած մնաց:

Անկիւն մը քաշուէր, փառաւոր լաց մը դնէր՝ թերեւս դութի կարենար բերել իրենները: Ինչո՛ւ սակայն արցունքով շահած ըլլար իր ընծան. որդէզի՛ր մը, ո՛րք մըն էր ինք ատոնց քով:

Յանկարծ տարօրինակ յղացում մը ծնունդ առաւ իր գանկին մէջ: Անանկ չէր ըլլար, ասանկ կ'ըլլար. անդութ, անտարբեր ծնողքին սիրուն դա՛ս մը դնէտ առած ըլլար:

Զգոյշ քայլերով սահեցաւ օրրանին մօտ և քա-

կերով լսթի դէզը՝ որ կար նորածինին վրայ, կամացուկ մը աղբարկը դիւրին առաւ ու եկաւ կրակարանին շուրջ, հեւայով, դողայով: Տղեկը կը թուէր մուշ մուշ ննջել դեռ:

Գլուխին կախած ըլլալուն՝ նշմարողը մէջերնուն քոյրը եզաւ որ զարմացումի ճիչ մը հազու կընայով զսպել:

— Ի՛նչ ըրիր . . . բացազանչեց մեկուսի:

— Աս պէպէքը կազընտին մայրիկս ինծի նուէր պիտի տայ. սո՛ւսա . . . մարդու բան մ'ըսեր . . . :

Հակառակ ձայնը կամաց հանելու ճիգին՝ ուժով էր խօսած: Չորս գլուխ մէկ՝ իր կողմը դարձան, տեսած ըլլալու համար նորանշան «պէպէք»ը, և չորսերնին մէկ՝ խնդուք մը պայթեցուցին, Արամայիսի այս յանդուզն բղէգութեան վրայ:

Իտար՝ պահանջուածէ՛ն աւելի սիրուն տուած էր աղան, ու ծնողքը համախոհ եզաւ Արամայիսի փափաքն իրազօրծել. նոյն պէպէքին պէս խոշոր գուզրս մը դնելու հաստատ որոշումով:

1903

ՄԽԱԼ ՄԵՐԺՈՒՄԸ

Ա.

Տարեգլխու առաուանցով դպրոց վաղած այս տղաքը երբ պարտէզին յորդ ձերմակութեանը վրայ կ'ըրօնէին սանձարձակ, ու ձիւնագնդակ պտերէլէ և իրարու փակցունելէ երբ ա՛յ սկսած էին մըրտալ մատուընին, ներս երթալու զանգակը հնչեց ներսէն:

Ու ձվըռաուքը նորէն պայթեցաւ Մաղկոցի այս ութսունի չափ անառակ մանչերուն մէջ՝ որոնք չէին դաղրեր իրար հալածելէ, գզուըտելէ և հազար ու մէկ բղէզութիւններով սրահը թնդացունելէ:

Վարժապետնին չէր եկած: Փոքրէն բռնէ մինչև մեծերնին՝ 10—12 տարու, բոլորին սիրաւորէն այդ առաու այն անասնման ուրախութիւնը կը պտթկար՝ զոր Ամանորը կը բերէ միրգերու, նուէրներու և համբոյրներու յանկուցիչ պէսպիսութիւնսովը:

Մէջերնուն մէկը մինակ, Կարպիս՝ մասնակից չէր անոնց խաղերուն: Անկիւն մը կեցած, մսկոտ ձեռուընները գրպանը, սուզուած էր այնպիսի մտախոհութեան մը մէջ որ, իրաւ, իր տարիքէն շատ վեր էր:

Եղուարդ — դրօսանքէն յոգնող մը — քովն էր եկեր, և առանց կաթիլ մը տխրութիւն կարենալու նշմարել անոր վրայ՝ սա պէս սկսեր էր իր շաղակրատութիւնը, աղու թերխաշ լեզուով մը.

— Մեղի ըլլայիք էյէկ իյիկուն. ծո՛ւճ, ան ի՞նչ ատեն անցուցինք, տե՛սնաս... այլասիլի ամ մէն պարտողի պիպիշ տուինք. հայիկս աքօյտիօն մը այսու նեյս, բակը բօլքա դայցանք քուէիկիս հետ, ես՛մմ... անկէց ետքը աղքատախնամին մայրեյը եկան նէ ստակը հայիկս ինձի տուաւ քիմ ե՛ս տամ անոնց աէյի, ինձի սիյեցին պագին, ես՛մմ... ես սեղաննի՞ս, խոյանի պէս զայդայեյ էինք բուքէթնեյով, կայմիյ-կանաչ մամեյով, ես՛մմ... նայէ այս լաթեյս, հայիկս ասով կաղընտեց ինձի, ես՛մմ...:

Յանկարծ կարեց խօսքը: Իր քաղցր ժամանցներուն թո ումէն տարուած՝ ժամանակ չէր ունեցեր ընկերոջը երեսը դիտելու անգամ մը:

Կարպիսի աչքերը լեցուեր էին: Անխօս մտիկ էր ըրեր ան ընկերոջը պատմածները: Եւ տարբերութիւնը որ բացուեր էր այսպէս անոր անցուցած առջի գիշերին և իրենին միջեւ՝ ցաւցուցեր էր իր սրտիկը: Նոր տարին աւետող նոյն նուագները սուսիկ էին անցեր իրենց սուսին առջեւէն. ինք մինչև և կէս գիշեր քունն էր ծախած՝ մօրկանը մտաբին վերև ու դգալով անոր դեղ էր տուած: Երջարին նիկներուն «քէյֆ»ը շատցունող այդ ձայներուն տեղ, մօրը՝ ցաւէն արքայները մտիկ էր ըրած, և անուշապուրը, պտուղները որոնք ափսէի մը մէջ դրուած՝ անմանօթ տունէ մը դրկուած էին իրենց,

տեսեր էր որ ծամած ստեն պատասաները կը խոչորնային բերնին մէջ, ու չէին, վար չէին երթար . . . :

Հիմայ ինք ալ կը զարմանար թէ ինչ բանով էր զպրատուն էր վաղեր, քանի որ չոր «ձառք-պաղներ» մը՝ բերած էր հետը, մինչ բոլոր «առխատաշ»ները վրանին քիչ շատ ստակ ունէին «Միւսիւ»ին տայիք :

— Ինչ ունիս Կայպիս, մէջը զայկաւ քեզի, մատանջ կը հարցունէր ընկերն՝ անոր աչքերուն թայտթենէն խռոված :

— Չէ, սա ճամը կտրեր է աէ աչքս կ'արցունքտի կոր հովէն . . . :

Բայց ձայնը որուն մէջ զուսպ հեկեկանքի մը թրթուումը կար՝ մատնեց իր սուտը :

Եղուարդ, հարուստի այդ զաւակը, մինչև հողիին դուռը փուշ փուշ բան մը զգաց նայն բուպէին: Նայեցաւ անոր ծակծրկած ոտքի ամաններուն և կարկրասնն բրմուկին՝ թալթոյն, նայեցաւ այդ ամէնքին, ու հայհոյանքի պէս բան մը թուեցան իր աչքերուն՝ հազած «մառէն դօթիւմ»ն ու նորդնոր լատտիկ-կօշիկը: Ո՛րչտի զզջաց թուլեբրանութիւնն ըրած ըլլալուն իր սանկ ընկերուն, նանկ ընկերուն, ներքողի չտես «եամմ»երով շնարակուած :

Ու փարթամ տղուն տրամտրանութիւնը որ արթընքեր էր այսպէս՝ ի տես անմուռնչ արատաւող Կարպիտին, ակնթարթի մը մէջ ամէնէն կախուղն, ամէնէն բուխտիրան ըրաւ զինք: Պարզիկ մտաւ թաթիկը դրպանը գնաց ինքնաբերաբար. անոր

ստեւոտ տաքուկ տարածութեանը մէջ մասներուն դպաւ կէս ոսկին զոր քիչ մը վերջ դաստիարակին տար պիտի: Սկսաւ գրպանին խորէն սեղմել դրաւ մը, նորէն սեղմել, կարծես միտքին մէջ ծնած գաւ դափարն աւելի պինդ որոշելու և կնքելու համար:

— Սղէ կ'մտաքս ինկաւ, նա՛ . . . (ըսաւ վերջապէս գրպանէն հանելով զայն, պղտիկ ծիծաղ մըն ալ չրթունքին), հայիկս տուաւ ասիկակ, մաշիկիդ տայ տույ, հա՞ . . . քիչ մնաց մոյնայի պիտի նայէ :

Իր մանկունակ հօգին տաքցած՝ խիզ՛ի անուշ դօնունակութեամբ մը, դրամն անոր ափը դնելուն հետ՝ կծիկը դրաւ դպրոցէն. ու քալած պահուն, մինչ տատկիները սիրուն հետքեր կը դրոշմէին ձիւնին ուղտի էջին վրայ՝ Եղուարդ կը մենախօսէր .

— Վաղը միւսիւս «վճւյ էկյ» հայցունելու ըլլայ նէ «արկայ էի» կ'ըսեմ: Հիմայ քիչ մը ասղին անղին կ'պտըտքիմ, ախտէյին ալ խուչուշը ցը՛նծալուս պէս օյացոյցս կ'այնեմ. ամա ետալըզը չէ եղեյ, բո՛ . . . , հայիկս ատտեղուա՛նքը պիտի փընտըյէ . . . :

Բ.

Մատով պիտի ցուցուէր ապերճանիկ կին մը, եթէ բոլորն ալ իրականութիւնն զանէր այն բաղձանքներուն՝ զոր մատող Կուսութիւնը դիտէ սաղմնել՝ յոյսերու ծիածան հմայքովը:

Ինչ ծրագիրներ սկսած էին պատրաստել Նէվրիկ ու Զարուհի, այդ զօյդ մտերմութիւնները, կըր դրասեղանին վրայ քով քովի՝ ուսումը չիթ աւ

չիթ ըմպեցնուն հետ՝ իրենց մատաղ ուղեղին մէջ կ'զգային ուրուագծուիլը վարդագոյն հորիզոններու, ապառնի կեանքերնուն համար: Թէ Չեանը անպատճառ զար պիտի Չարուկի ձեռքը խնդրել ծնողքէն, (չէ՞ մի որ այնինչենց երեկոյթին այդ ազան անուշ անուշ նայած էր իրեն) . թէ զրացի հարուստ երխասարդն որ մը Նէվրիկը կնութեան առնէր պիտի, (չէ՞ մի որ պատշգամէ պատշգամ լարուած էր արդէն սիրտի այն անանուն թիլը որ մոզական սկիզբն է տարիանքի հիւսուսին): — Կայնէ քանի մը տարի անցնէր . . . :

Այդ տարիներն անցեր էին, բայց Չարուհի միայն մտատիպարին կրցեր էր հասնիլ, մինչ միւսին սպանիական զղեակը կը փչէր անլթաբար ու կոյր-հանգոյց մը կու գար դերձանի փոխել բեհեզ թելն իր սիրոյ բանուածքին . . . : Կոչկակար մը ուղեր էր զինք: Բախտին քմահաճ խաղերն էին ասոնք: Հաւանած էին ծնողքը. գործունեայ, վաստըկուոր, աակէց աղէկին պիտի տային: Ինք ձայն չունէր ամուսինի ընտրութեան մէջ. մինակ այդ կէտը չէր խորհած Նէվրիկ՝ աղջիկնութեանը:

Պսակը ջրեց ամէն ընդլզում որ գաղանապէս ծնունդ էր առած ներսիզին՝ արհեստաւորի կտորի մը կցելու համար իր երազուն, խախտ կեանքը: Ու մայրական սէրը հիմայ ամուսնականին քով ծառայած՝ խեղդեց մեռցուց ամէն դժգոհանք:

Կարգուեղէն տարիներ վերջ սակայն հող կ'իջնէին որոնք որ ունէր աշխարհի վրայ, — մաման, հայրիկը, նաև էրիկն ալ, — ու Նէվրիկ այրի կը մնար իր մէկ հատիկ որդեակին հետ, Կարպիսին,

այդ քնքուշ խլեակին՝ ցաւոտ իր կեանքին վրայ ծփծփուն . . . :

Բէհ, ոչնչութիւններ ուսմունքն ու գրեկ-կարդալը, քանի որ ստիպուած էր ներկային մէջ դիւցունելու զաւակն ու ինքզինք: Արդուկել էր սկսած: Սիրտի ինչ դառնութեամբ սակայն կը մտնէր կ'ելլէր այն տուները որոց «հանրամ»ներուն մէկ քանին իր դպրոցի ընկերուհիներն էին:

Օր մը Չարուկի տունէն ալ կանչուեցաւ: Չերթալը հպարտութիւն պիտի նկատուէր, պարսաւելի հպարտութիւն մը, քանի որ ապրուստի կարօտ կին մըն էր ինք: Սիրտին վրայ քար դրած կլուգնայ:

Սոհանոյցին կից սենեակը ձերմակեղէններու վրայ ծուած իր արդուկը կ'ընէր Նէվրիկ, երբ ատենին էֆէնտին — Չարուկի ամուսինը — ներս մտաւ ու պահ մը խօսքի բռնուեցաւ հետը. սրկէ նրկէ ընդհատ խօսակցութիւն մը՝ որ ատեն էֆէնտին միջոց կ'ունենար զննելու իր նորեկ «քօլաճի»ն:

Տակաւին մանկամարդ ըլլալէ զատ՝ այս կինն ունէր իր վրայ այն հովը որով ա՛յնքան հրապուրիչ կը դառնայ անպէս սեռէն անհատ մը արուի աչքին. ու մարդն իր ըմբռնած եղանակովը թարգմանելով այն հմուկ, ամչկոտ շարժումներն ու կէս ժպտուն դիմագիծը զոր առած էր Նէվրիկ իր մեծաւորին դիմաց, մօտը գացած էր, և, անէձք . . . կամիթ մըն էր սուած անոր թեւին:

Նէվրիկ առաջինն ու վերջինն ըրաւ հող արդուկի գալը: Այս մասին Չարուհի խորհելու իր

կերպն ունէր՝ որով յաւիտեան իրեն համար մու-
թը պիտի մնար էրկանը լրբենի փորձութիւնը .

— Կ'երեւայ թէ ամօթ կը սեպէ կոր իր նայա-
կին ընկերոջ տունը սպասուհիի զիմակով մտնելը :
Ի՞նչ մեղադրեմ, որերնի՞ս չունինք քիչ թէ շատ սա
«քիպիրութիւն» ըսուած յանցանքէն :

Չուսկը նայիլ պէտք էր սակայն, ինչպէս փո-
րովը, նաև միտքովը : Սիրտէն արիւն կը քալէր,
ամէն անգամ որ Կարպիս արձակուրդին գար և
գանգատի պէս բան մը պոսթկար մօրը զիմաց,
օրինակի համար, ընկերներուն դէմը՝ շերտ մը ցա-
մաք հաց կրծելուն մասին : Գպրոցն այդ անգթու-
թիւնն ունէր ահա . անանկ գատ գատ սեղեր չէր
դներ բախտէն գրկուածներն ու ժառանգեալները :
Եւ ցորեկին՝ չքաւօրին տղան ընկոյզ-հացը ծամած
ատեն, դառնազին ցանկութեամբ մը կը նայէր
հարուստի տղուն իւրտ կերակուրներուն, մաս-
նաւոր ինամքով «սնտես-աղբար»էն տաքցուած :

Վաստակն ա՛յնքան խեղճուկրակ՝ հարկադրուե-
ցաւ Նէվրիկ լուացքի ալ սկսիլ, բայց իր փախուկ
կազմն ընդունակ չէր բնաւ այդ շան-տանջանք
յողնութեան որ — ինչպէս կ'ըսեն — իրիկը ոսկո-
րէն կը քակէ : Անանկ որ իրիկուն մը, դեկտեմ-
բերի մէջ, լուացքէ դարձին՝ դրուսը բարձին դբաւ :
Իր հիւանդութեամբ զաւակը գուրկ պիտի մնար
կազանդի ուտելիքներէն . է՛ն խաւարչուս կէան իր
մտ.ձուռքին :

Երբ Կարպիս ընկերոջմէն ընդունած կէս ու-
կին խնդումերես մօրը բերաւ ամանորի այդ առ-
տուն, Նէվրիկ շիտկուելով անկողինին մէջ և աչ-
քերը բացած՝ կրկին ու կրկին հարցուց անոր .

— Ո՛վ սուսա նէ շիտակը ըսէ :

— Ճանրմ, Եղուարդը սուսա ըսի ես, Չ .
եանին տղան, ինչո՞ւ սուս խօսիմ, հայրիկը սպըս-
պըրեր է որ մեզի տայ աէի . . .

Նէվրիկ լուս կը մնար . փոթօրիկը սակայն
թափ էր սուս իր հիւանդ գանկին մէջ : Կսկծազին
բաղք մը կ'ուռէր հիւանջ լանջքին տակ, կրկնելով
մեկուսի՛ զաւկին վերջին միամիտ խոստովանու-
թիւնը :

— «Հայրիկը ապսպրեր է որ մեզի տայ աէի . . .» :

Քիչ մը թուղթ ուզեց, առաւ գրիչը ձեռք,
ու կոչում ընելով իր շարադրութեան գասերուն՝
որոց մէջ միշտ յաջող էր ինք, սկսաւ պարտցունել
յուզումէ դողող մտաները ձերմակ էջին վրայ,
անկողինին վերմակը գրասեղան ըրած :

Ժամը կէսին մօտ էր : Չիւնհալը կը շարու-
նակէր ասնիքներու քիւերէն կաթկըթիլ, անցու-
դարձէ ամայի դարձունելով թաղին ցեխոտ գուր-
ները :

Նոր տարիին առաջին օրը կը մեռնէր այսպէս՝
յամբընթաց իջնող ստուերներուն մէջ, և պատու-
հաններու շարագօրրերուն վրայ կը դողդղար կա-
զերուն պլպլուքը :

Չ.եանէնք նոր էին ըրած ձաշերտին : Երջանիկ

ընտանիք, որուն փորը կուշտ էր հիմայ և որ սեն-
եակին տաք մթնոտորտին մէջ փակուած՝ կ'ըրօս-
նուր ամանորի յատուկ վայելչութեամբ մը:

Կաղանդի Ծառը չէր վերցուած, ոչ ալ քըր-
քըրուած՝ սեղանը: Ըմպելիքի գոյգ շիշերը, սակե-
գոյն ու ձերմակ, նուրբ վիզերնին վեր ամբարձիկ՝
կ'սպասէին միրգերու և դեղնապուրի պնակներուն
քով որոնց պատառաքաղ չէր դպած դեռ: Նի-
ֆեղ աշտանակներ հոս ու հոն, որոնց գլխէն գոյն-
զգոյն մամեր իրենց բոցէ լեզուով լուռ ծիծաղներ
կը ձգէին չորս բոլորը, կերուխումի այս շքեղ հա-
մայնքին վրայ: Անուշ բոյր մը ծաւալած էր սեն-
եակին ամբողջ, բոյրը շուշմայտա թա՛րմ բոկեղնե-
րուն՝ որոնք «խուշիկ»ի ձեւով թառած կը մնային
նարինջներու այտին: Յախճապակիէ գորշ ջեռոցը
կոթողուած էր դաշտամուրին դիմաց, ու անոր
գալարուն խողովակին մէջէն կը լսուէր անդազին
ցայտումը կայծերուն, մինչ տապալեցց գոյր՝ խո-
ղովակին ուղղութեամբ՝ վէտվէտուն և աղօտ
ստուեր մը կը խաղցունէր պատին վրայ:

Գետինը, ստեղծող նախշուն գորգին վրայ,
Նդուարդ ու քոյրը կը խաղային իրենց ճիճիներով,
Կաղանդի Ծառին տակ: Անդին, լամբարին առջեւ
Տիկին Զարուհի ընդհատուած ասեղնագործութիւնը
կը շարունակէր ծալածոյ աթոռի մը վրայ, ու դէմը,
սիրուն եռոտանի մը դիմաց՝ ամուսինը մեքսախա
կը պարպէր, աչքը լրագիրին յառած:

— Միւսիւն ինչով կաղընտեց ձեզի, նայիմ,
ձայնեց հայրը՝ գաւկըններուն դառնալով:

Աղջիկը հապիտի դէմք մը առած՝ ցատկեց

տեղէն և հօրը տարաւ Աստուածամօր երեք գու-
նաւոր «պարկէնք»ները. Նդուարդ ճիւղը ծուռ՝
հաղիւ ասեն կ'ուենենար իր պարզ օրացոյցը ցու-
ցունելու: Հայրն իր ունեւոր մարդու անձնասիրու-
թիւնը վիրաւորուած զգալով այդ անարժէք պար-
գեւին ի տես զոր վարժապետը ընծայած էր իր
սանին.

— Ա՛ս է եզեր, կը գոչէր ցատկոտ ձայնով մը՝
օրացոյցը գետինը նետելով. ախմարութիւնը մե՛րն է
որ բռնեցինք ատանկ գուժար մը խաւրեցինք այդ
անպիտանին . . . :

Նոյն պահուն ծառան ներս կը մտնէր և տիրօջը
կը կարկառէր նամակ մը: Պահարանը բացուած
ատեն գեղին դրամ մը վար ինկաւ:

«Էֆէնաի՛,

«Բաւական չհամարեցիք անցեալները դժբախտ
«կնոջ մը ցուցունել անվայել վարձունքնիւր որ ո՛չ
«մէկ կերպով կ'արդարանայ յաչս բարոյականնին
«մի՛շտ առողջ անձերու, (եթէ կ'ուզէք միտքեր-
«նի՛դ պահեցէք վերջին չորս բառերս), այո՛, դուք
«բաւական չհամարեցիք ասիկա, հիմայ ալ կու
«գասք անգամ մը եւս արխունը ճակատագրէն ա՛ր-
«դէն խոցոտ այրիի մը սիրտը:

«Զխորհեցա՞ք գոնէ, — և ինչպէ՛ս ալ խոր-
«հէիք, — թէ քիչ մը աւելի՛ փափկանկատ ըլլալ
«հարկ էր այն տան մէջ՝ որուն տիրուհին ատենօք
«լիմ դասընկերս էր, ամէնէն սերտ մտերմունիս . . . :

«Ես առէ՛ք, կ'աղաչեմ ե՛տ առէք դրամնիւր.
«մասններս կրակի կտորի մը հպելու զգայութիւնն
«ունեցան՝ գայն բռնած ատենս:

«Երածնիդ կնամեճարուքիւն մըն է, ողորմու-
«քիւն անուան տակ, զոր Չանայէք այտուհեանե-
«այլուր գործածել, կամ աւելի ճիշտը՝ բնաւ...»

«ՅԱՐՊԻՍԻ ՄԱՅՐԸ»

Այդ միջոցին աղջիկը խաղալիքներէն դաշնա-
կին անցեր՝ so ուէ մի փան կը փորձէր, ու մի
ձայնը որուն վրայ մատիկն անընդհատ կոխած էր
մանկական քմայքով մը՝ կարծես բացասական սուր
հրամայական մը կը դառնար, դէպ ի հօրը խիզճը
չեշտուած. «Մի՛»... :

Ընթերցումն աւարտելուն՝ հայրը վառարանին
դռնակը բանալով բացերուն կու տար թղթիկը. մինչ
Զարուհի, ֆրօշին դադրեցուցած, զլուխը բերելով
լամբարին յորդ սրայծառութեան մէջ զոր վար-
դագոյն լուսամտիտիք կը մտղէր իր երեսին, ան-
հանգիստ դէմքով մը կը հարցունէր ամուսնոյն.

— Ի՞նչ էր կարդացածդ որ ասանկ գիշերով
արամեցուց զքեզ :

— Զգէ՛, ձանրմ, թշուառներ շատ աշխարհքին
վրայ... :

Ու «թշուառ» բառը զոր արտասանեցին իր
չուրթերը՝ դողցես իրեն կ'ախնարկէր ամէնէն աւելի :

Յետոյ Եգուարդի դառնալով, անոր վրայ կը
ձգէր գործով գեղուն այն նայուածքը որուն մէջ
գիւրին էր կարգայ հայրական հիացումը՝ զաւկին
վսեմ ստախոսութեանը վրայ :

1901

ԱՐԻՒՆՈՏ ԶԱՐԴՈՍԿԻՆԵՐ

Իննսուներկեցի ձմեռն էր :

Ամբողջ Պօլսոյ հրապարակը գրէթէ արիւն կու-
լար անգործութենէ : Վաճառականներ ապառիկնե-
րու ստուար ցանկ մը ունէին միշտ իրենց աչքին
առջև՝ զաւսուցիչ հայաշատ այն կեդրոններէն, ուր
կատարածը եպերելի իր չըջանն էր կատարեր, մուխը
մարելով բարձր գործի մարդերուն, — եթէ հրաշքով
կրցած էին ողջ մնալ անոնցմէ ոմանք, զաղտամեատ
անկիւններու մէջ խլուրդներու պէս քաշկուտելով
իրենց մրգուղ գոյութիւնը :

Պօլսեցի վաճառականը թղթատարին ակնդէտ՝
անվրէպ կերպով կը գուշակէր թէ ցրուիչին ձգելիք
նամակներուն բովանդակութիւնը պիտի ըլլար փո-
խան փոխգիրի կամ «չէք» ի՛ փճացած մէկ պար-
տապանին զլխուն՝ եկած մահատագնապ արկած-
ները, — խանութի թալան և անձի կորուստ՝ իրենց
յարակից սրտակեղեք մանրամասունքով, — որոնք
ուրուագիծը հաղիւ կրնային նկատուիլ բուն աղէ-
տին, քանի որ արկածեալ գաւառներէ մայրաքա-
ղաք անդաջող Հայու նամակներ ի հարկին բացուե-
լու և գրաքննութեան ենթարկուելու ճակատու-
գրականութիւնն ունէին յաճախ :

Ու գրասեղաններու վրայ՝ գործի ձախտող նա-

մակներու դէպը կ'ստուարանար օր ըստ օրէ , յուսահատութեան մատնելով անձնիւր առեւտրական որ , այսպէս , դէպ ի անխուսափելի կործանում ընդ քարչ կ'ածուէր տակաւ առ տակաւ :

Գաւառէն Պօլիս , Պօլիսէն գաւառ՝ երթեւեկը դադրած էր Հայո՛ւն համար միայն , մինչ հազուադէպ չէր տեսնել ամէն օր Փոքր Ասիոյ խորերէն մայրաքաղաք թափիլն անանուն և անձանաչ մարդերու , — իրենց անցազիրներուն մէջ քիւճար փրկարար տխրաստով պատուըւած , — որոնք մէկ օրէն միւսը եղեռնական կողոպուտներով փարթամ՝ հրապարակէն գնումներ ընելու պէտքը տեսեր էին :

Հիմայ Պօլսոյ հրապարակին ճգնաժամն էր սկսած՝ աննախընթաց կերպով սուր հանգամանքով մը . այնպէս որ պատահական առուծախ մը երբ տեղի ունենար և յաճախորդը ոսկիի տեղ դրամատուն հանէր գրպանէն , մտաուքի կը մատնէր կրկին՝ ապրանքը ծախողը , որովհետև Օթօման Պանքան ի վիճակի չէր այլ ևս իր «կիչէ»ները պանքսթներով խուժող անձերուն գոհացում տալու վայրկենապէս՝ թըղթադրամը լիբայի փոխանակելու գործին մէջ : Իսկ «թուղթ կոտրել»ու աւանդական սովորութիւնն ամիսներէ հետէ վերցած էր հրապարակէն . ո՛չ մէկ սեղանաւոր կամ դրամատուն կը համարձակէր մուրհակ դեղչել , անոր ստորագրութիւնն ու փոխանցուն յայտնի անուններ իսկ եթէ կրած ըլլային :

Աւելի՛ն կար : Մեծ կամ դոյգ վաճառատուն ունեցողներ ամէն օր կ'իտով չափ փակ կը պահէին երկաթ փեղկերը , որպէս զի կարենային զիւրաւ դոյցել սալ մնացածներն ալ , եթէ չիօթութիւն մը

ծագէր վերտօին : Է՛ն , այլ ևս ամէ՛ն ինչ հաւանականութիւն ունէր , յորչափ չէր դադրած «քօմիթէ»ին գործունէութիւնը : Այդ փակ փեղկերը , — կառաւարութեան աչքին ինչ աղւոր չքմեղանք և ինչ փրկարար երեւոյթ , — սա պարզ աղղանիչը կը կրէին . «Քիրալըք մաղաղա» :

Յաճախորդի , բեռնակիրի և գոմէշարուծ սայլերու տեղ՝ Պօլսոյ մայրերուն ու կեղրոն գառի վերներուն վրայ անվերջանալի երթեւեկը միայն կար հեծեալ ու հեալ ջոկատներու , որոնք սարսափագին բան մը կ'աւելցունէին արող անդօհին վրայ : Վայրկեանէ վայրկեան սպասուելով անլուր խռովութեան մը , հրապարակին վրայ չկար գրէթէ օտարազգի առեւտրական մը որ Հայութիւնը չընէր բերնի ծամոց , իրբեւ պատճառ և հետեւանք տընտեսական այս տաղնապին :

— «Էրմէնիլէր . . . » : Յատու՛մէ կղպուած իրենց կղակներուն մէջէն անկամուռնչ այս աղաղակն էր դոր անէժքի պէս , ահաւոր հայհուչի մը պէս կ'արձակէին Յոյներ ու թուրքեր : Միւս կողմէ , քաղաքական կեանքի իրադարձութեանց գլխովին անգիտակ , Համիտեան բռնակալութեան լուծն անցեալին մէջ բնա՛ւ կրած չեղող , լոկ իր շահուղէնին նուիրուած՝ պօլսահայ ուխտեալ առեւտրականներ բողբի գրէթէ նոյնիմաստ մրմունջ մը կը պահէին միշտ իրենց շուրթներուն ծայրը՝ բոլոր համազգի յեղափոխականներու հասցէին , «որոնք առանց շըրջահայեցութեան , իրենց կ'ենթոյնին անխորհուրդ մէկ հրահանգով՝ Պանքան օդը հանելու դժոխային ծրագիրը սաղմներ էին և . . . քիթերնին բերներնին»

էին դարձուցեր» . մինչ իրականութեան մէջ , աւստրիացի իրենց բռնութիւնը չհշտապի պայթեցուցեր էին կարծես հայ վաճառականներու դրամարկներուն վրայ և ջարդուփշուր ըրեր զանոնք : Վասն զի իր աւօրին գործին անձնատուր , հաշիւին , սոմարին , ապուրիկին , վճարօրին ու ապրանքին յաւիտենական հնճուքն ունեցող Հայուն համար՝ մեղքի պէս ու մեղքէ՛ աւելի բան մըն էր , — պատուհաս մը , — գոյութիւնը Հայ Յեղափոխականին՝ որ իր ճգճիմ ոյժերով ի վեր կու գար մեծազօր տէրութեան մը : « Յեղափոխական » , ո՛վ կը յանդգնէր այս բառը բարձրաձայն արտասանելու : Բեհեղգերո՛ւղ հնարած ըլլալու էր զայն՝ Սանդարամեաի անդուռներէն :

Բ.

Դեկտեմբերի մէջն էր : Աւստուրնէ ի վեր վախկոտ անձրեւ մը կը թփթըխար և օդն ա՛յնքան ցուրտ էր որ դժուար չէր բոյր մտղներու համար հետեւցունելը թէ այդ հեղուկ կաթիլները մէկ պահէկէն պիտի ձերմըկէին՝ միջոցին մէջ մանխման :

Չարմաքճըլարի գառնիթափին վրայ , դարուոր պարսպածեւ որմերու ստորոտ , ստուերամած վաճառատան մը խորը , բաթրոն ու համարախաղ դէմ դիմաց անցեր կը խօսկան , առաջինը սիրանեղուքէն անընդհատ ծխելով , խկ միւսը՝ գլուխը տոմարնեւրուն վրայ կախած՝ զայրոյթով դիտելով բոյր այն գուժարները զորս մաքուր մաքուր , գուրգուրանօք շարած էր կապոյտ ու կարմիր գիծերով սիւննախներու մէջ , գուժարներ որոնք այլ ևս թուղթի վրայ գոյութիւն պիտի ունենային լոկ , քանի որ

անողորք իրականութեան մէջ ամէն ինչ անատուգութեան ու զէնի մշուշովը մղտացած էր :

— Սլազէն առնելիքնիս քանի՞ տակի է :

— 211 :

— Կեսարիայէ՞ն :

— 316 :

— Սա էրդրուճցի գօմիտիօնճին պօնօները ստորագրեց բերա՞ւ . ի՞նչ պարտք ունի հիմայ :

— 370 :

Յետոյ նորէ՛ն լուծիւն , հաղիւ լսուելով փոքոց մը անդիէն անցնող հեծեայներու թուրերուն շխրտօցն ու ձիերու սմբակներու թրաք-թրաքը՝ խանութին խուլ այս անկիւնէն : Հարցումները կը դիմադրաւուէին խկոյն՝ միտքը պարտուպահանջի բոյր անցուղարձերով ակադճուն պաշտօնեային պատասխաններով . ու վհատութեան սարսուռը կ'սկսէր սառնօրէն շրջան ընել վաճառականին երակներուն մէջէն :

Յանկարծ դուռը կը հրուի և ներս մանողը կ'ըլլայ անձանաչ կերպարանքով ու Գողխաթի հասակով արքենի մարդ մը որ ձեւաւարձ բարեւ մը շտապելէ վերջ կ'երթայ նստիլ վառարանին մօտերը գանուող աթուռի մը վրայ : Չեւքի անհեթեթ հովանոցը՝ թեղերն աւրուկ՝ կաթընցուած է արդէն զարակներուն մէջ հանգչող ծրարներու կուշտին , գլխիւլայր , որուն ճոթէն ջուրը քամուելով՝ աղամոզ գլիմ մըն է ձեւացուցած չոր տախտակամածին վրայ , ուր , նորեկին ներբաններուն հետքերը սաբօրինակ խարաններ թողուցած էին : Տրեխ էին ստքիները . գլուխը կար դեղնորակ փաթոյթ մը

առփակ որ ֆէսն էր պարուրած մինչև դագաթ ,
խակ հագածն էր շարվար և մեծկակ լօղիկ մը՝ ծրփ-
ծրփուն քղանցքներով , որուն թեղանիքները հի-
մայ դաստակն 'ի վեր հանգրիճելով՝ անձանօթը կը
փութար տաքնալ ու չորցուել , մինչ վաճառատան
պաշտօնեաները յապուշ կըթած այս երևոյթէն՝
կ'սպասէին որ կա՛մ դուրս հանէին զայն՝ իբր մու-
րացիկ , կամ պակուցմամբ կը լսէին անոր մէկ
խոստովանութիւնն սղէտալի , իբր լրտեսի մը կամ
ո՞վ գիտէ ինչի՛ :

Սոր լուսթեանէ մը վերջ , փաթթոցաւորը դար-
ձաւ վերջապէս մօտը կեցող վաճառորդին և ապ-
բանքի այլընդայլոյ հրահանգներ ծամծմեց : Իբ
խօսեղակերպն ու կերպասի տեսակներու մասին ը-
րած ողորմուկ թուումը կը մասնէին արդէն թէ
առեւարական կեանքի բոլորովին անսեղեակ անձի
մը հետ էր գործերնին : Եւ ժամանակ չձգելով որ
իր դիմացիները տխուր խոհերու և հետեւութեանց
մէջ խորասուզուին , նորեկն անդադար ծրարներ
վար իջեցունել կու տար զանազան ապրանքներու , եւ
քիչ ատենէն վառարանին կողմ 'ի վեր կը լեռնա-
նար պատկառելի շեղջակոյտ մը այլեւայլ կերպաս-
ներու , որոնց լւրաքանչիւրին ձեռքի թեթև հը-
պում մը և աչքի թարթափ մը այն ի՛նչ ըրած՝ ամէն
մէկ ծրար փութով հաւանութեան կ'արժանանար
այս նորանշան յաճախորդին կողմէ որ երևոյթը
չունէր բնաւ ա՛յնքան բարակը փնտուելու՝ գինին ,
քանակին ու որակին մասին , քանի որ ձեռնհա-
տութիւն և արհեստի մասին գիտակցութիւն ընջո-
վին կը պակսէին իրմէ :

— «Սիւսիկիդե հեկարէ , ատեն ատեն կը մըր-
մընջէր անիկա . եթէ խարէք զիս՝ մէյ մըն ալ ս'աք
չեմ կոխեր հոս . . . » :

Կէս ժամու այս հապշտապ աշխատանքէն յե-
սոյ , երբ յաճախորդն ակնարկ մը նետելով իր գա-
տածներուն դէզին վրայ՝ այդ օրուան համար բաւ-
համարեց զայն , վաճառականը դարձաւ անոր և
«Ռ՛ւր տեղացի էք» հարցումը ճակատեց յանկարծ :
«Ռ՛ւր պատասխան՝ անձանօթը քանի մը քայլ առաւ
Իբր պատասխան՝ վարանոտ շարժումով մը , և յայտ-
դէպ ի պետը , վարանոտ շարժումով մը , և յայտ-
նեց թէ հետն առանձին քիչ մը տեսնուել կ'ուզէր ,
սանկ՝ պաշտօնեաներու ունկնդրութենէն սզաս
մէկ տեղ մը :

Այն ատեն ոլորապտոյտ սանդուխէ մը վեր
բարձրանալով երկուքնին մէկ՝ վրայի յարկը գացին
և մէյ մէկ աթոռով դէմ դէմի անցան սեղանի մը
առջեւ : Վաճառականը հիմայ լաւագոյն առիթը
կ'ունենար ուշի ուշով դիտելու իր նորեկ յաճա-
խորդին կերպարանքը վերէն ի վար , մինչ անիկա
խորդին կերպարանքը վերայով՝ կը պատրաստուէր
լօղիկին ծալքերը բանալով՝ կը պատրաստուէր
ստեռտ թաթը դէպ իր կուրծքը խրել և ազտոտ
չորերու մէջէ դուրս շարտեղ տարօրինակ կապոց մը
որ իր անձնիքին թաքթաքուր խորքերէն դուրս
հանուած պահուն՝ շխչոցի աղմուկ մը բարձրա-
ցուց ու գնաց հանգչիլ յուշիկ՝ սեղանին վրայ :

Աչքերն անամական ցոլքով մը կը փայտատա-
կէին հիմայ , և երկուքէն ո՛չ մին կը համարձակէր
տիրող լուսթիւնը խղել . մինչ հայ վաճառականը
կապոցէն դէպ ի մարդը , մարդէն դէպ ի կապոց իր
ակնարկը ժուռածելով՝ կ'զգար թէ ստկումի պէս

բան մը սողակած էր խտրոյն իր ընդերներէն ու գնդերներէն ներս :

Յաճախորդը վեր առաւ յանկարծ գտակ ու փաթթոց , ցոյց տայով ահօտուած լերկ ճակատ մը որ կու գար իր տժգոյն ու ձառադէմ երեսներուն , խուզուած աղէքեկ մօրուքին ու վայրի նայուածքին վրայ արհաւրտ նօթ մը աւելցունել : Եւ աջ ձեռքին մկրատի երես չտեսած իր կապոյտ-կեղտոտ ծիրերով եղունգները մխրճելով ծնօաներուն անասուտին մէջ , յաճախորդը դունչը բռնելու ձեւ մը կ'առնէր որ ցոյց կու տար որոշ թէ իր ըսելիքները միաքին մէջ հաստեցունելու և ա՛յնպէս արտայայտելու տաժանքն ունէր ինք :

— «Տեսրակնուդ մէջ արձանագրեցէ՛ք անունս , խօսք առաւ վերջապէս խուզստ ձայնով մը . էկինի Տէրէլի Զատէ Թէվֆիք : Զեղի ձանձրոյթ մը սխտի սամ , ուրիշ գնումներով զբաղած ըլլալուս՝ առեն չեմ ունենար կոր ես ինքս տեսնելու իմ դործս : Բաւական թիւով զարդոսկիներ կան սա չրխընին մէջ , զորս՝ ճամբորդութեանս բնթացքին՝ դանազան գաւառներէ ծախու առի , հոս փոխանակմամբ չա՛ն մը ընելու գիտումով : Կ'աղաչեմ որ ասոնք ձեր ձեռքով լուծայախոսի մը ծախէք և փոխարժէքը վար իջեցունէք ձեզմէ գնած սպրանքներուս հաշուեցոյցին գումարէն : Արդիւնքը կը հազորդէք ետքէն , պակասած թէ աւելցած՝ կը հաշուակցինք : Գուք թիւճճար մարդ էք , ես արմէն կերպով վրասահութիւն ունիմ ձեր վրայ : Վաղը միւս օր կը հանդիպիմ ձեզի» :

Իր խօսքը՝ բաւական յոգնութիւն քաշելէ

վերջ՝ երբ աւարտեց , սկսաւ կապոցին պինդ հանգոյցները քակելու գործողութեան , որուն համար իր կոշտ ու կոնճ մասներն ու եղունգները բաւական չեղան , ու մարդը պէտքը տեսաւ իր ակուաներո՛ւն ալ դիմելու : Մէկ քանի շնական խածկը առումներէ վերջ , լաթէ պահարանին զոյգ կըլթկապները կը բացուէին հուսկ ուրեմն ու զարդուկներու ճօխ կոյտ մը դուրս կը պոսթիար՝ տախտակին վրայ պահ մը կաքաւելով :

Եւ մինչ «էկինլի»ն իր աչքերն անքթիթ կը յառաէր դէպ ի անխօս վաճառականն՝ անոր տպաւորութիւնը կարդալու ճիգով , միւսն իր կարգին սահմրկած կը դիտէր հիմայ այն դեղնափայլ հատիկները որոնք լաթին դոպէն դուրս էին պարպուած : Տեսա՛կը կար հոն , տեսակը բոլոր այն ոսկիներուն՝ զորս կը սիրեն կախել գաւառացի Հայուհիներ իրենց վարչամականներուն տակէն՝ խոպոպներուս ստորտար՝ շուրջանակի , կամ շուշանաթոյր լանջքերնուն վրայ կիսալուսնաձև . — Կոնաձև մեծ «քրիմից»ներ , «սանտրքը»ն , «մահմուտիէ»ն , ճակտի մանրոսկիներ , «ֆընտըքը»ն , «համիտիէ»ն , «ելրմիլիք»ը , «վաֆթիլլի»ն իրենց սարօք , որոնց մէջ դժուար չէր տեսնել նաև անանկներ ալ որ իրար փակած ոսկիներէ մանանակներ էին , բրտօրէն քանի մը կտորի վերածուած , և անանկներ ալ որոնք ծումկած , ծեծուած ու ճզմուած ճիտի խաչեր էին՝ քառաթև-լուծկենէ ելած բոլորովին :

Համրեցին , կրկին համրեցին , բայց բաւական դժուարութիւն կրեցին արձանագրութեան գործին մէջ , վասն զի դժուար պիտի ըլլար իրենց մէջքերէն

կտարած ոսկիներէ ոմանց քանակը ճշդել և անոնց անասկները ջոկել, արոճել և անուանելնին նշանակել. ուստի համահաճ հաւանութեամբ հաստի-
 7 գրութիւնն ընդունուեցաւ երկուստեք: Թէվֆիք երկիւղած ձայնով մը հրածեշտ առնելով՝ մեկնած էր դէպի Չուքուր Խան, իր նոր վարձած սենեակը:

Անձրեւը կը անդար անդուլ կապարագոյն երկինքէն, ձիւնի հասիկներու ընկերացած՝ որոնք հիւսիսային քամիէն հարածական՝ կ'աստանդէին շարունակ, իրենց խոնջէնքը վերջի վերջոյ փնտուելով՝ հրապարակին ճամբաներուն սալաքարերուն վրայ, որոնք լարծուն վիճակ մը կ'առնէին երթալով: Ամէն սք խանութը կանուխկեկ գոցած՝ կ'ըշտապէր հոնկէ, գլուխն իր հովանոցին տակ կկզած, ուսերը ցից, երեսները կախ, անխօս ու տխուր, անդրադառնալով ամբողջ օրուան ամուլ իր գործունէութեանը:

Գ.

Ակնցին մեկնած էր այն պահուն երբ մութը սկսած էր տիրել արդէն, և վաճառականը մոմ մը վառած՝ վեր էր կանչեր իր գրագիրը, եղբուրթիւնը պարզելու համար անոր մի բառ միտջէ: Գրասեղանին մզաագոյն մակերեսին՝ զարդոսկիները խուճբ խուճբ կ'սպասէին տակաւին, որոնց վրայ ճրագին երկչոտ ըյսը ցոլք ու ստուեր կը խաղցունէր փոխնիփոխ, մինչ պաշտօնեան հոն յառած իր աչքերը՝ կ'արձանանար լուռ ու մունջ:

— Բան մը կը խորհիմ կոր, Արչակ, ձայնեց վաճառականը. եթէ Աստուած մը իրա՛ւ կ'ոյ վերը,

թող իր աստուածութիւնը ինչ օրէն ցուցունէ: Ահաւասիկ ոսկիներ որոնք հայ խաթուններու վիզերէն, հայ աղջիկներու մազերէն ու ծիծի տղոց գլուխներէն են փրցուած. տարակոյսի նշոյն իսկ չունիմ այս մասին: Առաջին գործը պիտի ըլլայ վաղը Պալըք Բագար տանիլ ասոնք ամբողջ՝ տաճկականի վերածելու համար:

— Բայց սր լուսայտիփին ալ եթէ տանիմ, կցեց Արչակ՝ յօնքերը վեր առած, պիտի կասկած հրաւիրած ըլլամ մեր վրայ: Գիտէք արդէն, ամէն տեղ հաֆիէները կը վխտան կոր: Խերովը՝ քանի մը մասի բաժնեկնիս է ասոնք, զսնաղան անձերու ներկայացունելով ձեռքէ հանելու համար, խնդիր չ'անած...:

— Լաւ, դ՛ւն գիտես ալ:

Այս երեք հօգին՝ որոնք զատ զատ, տարբեր յարկերու մէջ, զարդոսկիներու կապոցին մասձուձովն էին բարձին դրած իրենց գլուխները, քունխառուկ բան մը դարձան: Անքուն մնաց էկինիլի Թէվֆիք, ինչու որ բռնէ՛ մըն էր ազատած և կեղակարծ ուրախութեան մը արբշտանքը ջլղիբը թունդ էր հանած: Միւս երկու Հայերն ալ իրենց կարգին անքուն մնացին, ինչու որ հիմայ թանձրացեալ սպացոյց մը ձեռքերնուն մէջ՝ գաղտնաբար մը կրցեր էին կազմել նաև այն ամենի աղէտին վրայ մը կրցեր էին կազմել նաև այն ամենի խուժողութ յօք որ ամիսներ յառաջագոյն ա՛յնքան խուժողութ կերպով պայթած էր դուրսեցի Հայութեան գլխուն:

Չուքուր Խանի իր առանձնոցին մէջ, կապերտի մը վրայ, ջերմեռանդ մարդու աղօթքը ծունկի գալով առ Աստուած մատուցանելէ ետք, Տէրէլի

Չառէ Թէվֆիք՝ ճամբու բակեղաթը գլխուն բարձրած՝ կը հանդէշէր այն գիշեր: Պարապ շիշի մը բերնին խօթուած մեծարուն մոմ մը կը շարունակէր վառիլ իրմէ քիչ մը անդիօք, սրուն բոցը՝ մէկ կողմին պռակուելի՝ ճերմակ յորդ արցունքներ կը վազցունէր իր պատուանդանին սեւ ուներուն:

Ամէն անգամ որ քունը կուտէր իր աչքերէն, մթութեան մէջ մնալը շատ տառապագին կ'ըլլար աղջամուղջով անդէն առիլ իր գանկին համար, ուր ամէն ատենէ աւելի կը ցանկորդէին հիմայ յուշքեր անցեալէն:

Չարդտիկներուն ապահով տեղաւորման կը ջանկութեամբը հազիւ համակուած, կը տարուէր կրկին իր նախկին մասնուններուն: Ու կիսախուփ ակնաողիքը շեշտակի սեւեռած դէպի գամերը ձեռունին, քաներո՞րդ անգամն էր որ աչքի առջև կը բերէր ան 1896 տարուան Սեպտեմբեր 4ի աճաւոր չորեքշաբթին, որն ի բուն, գիշերն ի բուն ու մինչև լուսադէմ, երբ «Նըլաղ քէօշկից հրաման»ը նախօրօք հասած Ակն եւ՝ կը գործադրուէր կէտ առ կէտ: Ուսժանուժ ամբոխ մը «վճարանք»ի սուրբ բակերուն մէջ, սրճարանները, շուկան, սուներ, փողանցքներու բերան՝ ամենուրեք համախորհուրդ՝ գաշոյն էր սրած, հրագէնի փողեր էր մաքրած՝ երեքշաբթի օրուընէ, առտուն խղճմտօրէն կատարելու համար վերին հրամանը՝ զոր պարտաճանաչ Վալին իր արբանեակներուն միջոցաւ գիտցած էր ձայնձրնել:

Ակնայ կոտարածին սյդ օրը, երեք ընկերներ էին իրենք, Թէվֆիք, Մսթաֆա և Համտի, որոնք մէն մի սպանութեան ու թալանի ատեն գոր-

ծակցաբար շարժած էին, վառն ղի առաջուց պայմանաւորուած էին որ ընելիք կողոպուտանին հաւասարապէս բաժնեն յետոյ մէջերնին, մանաւանդ գիտէին թէ խմբովին կատարուող այդ «սուրբ գործ»ն աւելի արդիւնաւոր կերպով յամբով պիտի անուէր՝ միշտ ի նպաստ իրենց կեանքին ու քսակին, քանի որ Հայու հաւանական ինքնապաշտպանութիւններ այ կային որոնք գուցէ վիժեցունէին իրենց երանաւէտ խորհուրդը:

Այնպէս որ, երբ Սեպտեմբեր 5ի հինգշաբթի օր՝ մեռելային քաղաքէն դուրս ելած, ամայի դաշտաւայրի մը մէջ, կնճիլի մը խաղաղ շուքին տակ, այս երեք հրէշները գլուխներնին վար ծռած՝ չորթուած թանկարժէք առարկաներու հաշուհատութիւնը կը կատարէին գաղտագողի, — դանակնին դեռ եւս թայ, հրագէննին դեռ եւս տաք, — Թէվֆիք ու ու Մսթաֆա «Չուր թափեր»ու պատրուակին տակ՝ երկընցեր էին դէպի թաւուտք և կիզուղ՝ առաջինը սա խօսքը փափսացեր էր քովինին:

— Համտիի դործը եկտւր լինցունենք, ունեցածնս ամբողջ երկուքի բաժնած կ'ըլլանք: Ասանկ օրերու մէջ ի՞նձ ի՞նձե...:

— Գուն ինձ գիտցիր այդ բանը և ծանր առ քիչ մը, կը շնչէր Մսթաֆա իսկոյն, ու շարվարին ծաղքերը շտկուելով ստքի կ'ելլէր՝ դէպ ի կնճնին յառաջելու համար:

Պո՛ւժմմ... գնդակը մեկնած էր Մսթաֆայի սարճանակէն դէպ ի քունքն՝ իրենց գանձին պահակ սպասող ընկերոջ: Համտի առանց հօժիւնի՝ սախտապար փուռեր էր նոյնհետայն, իր ճաթած

գանկրակրէն ուղեղի և արևնի լլըճուկ բաժին մը աւելցունելով գետնի հարուստ աւարկաներուն քով :

Եւ այն լուսէին ուր ողջ մնացող մեղսակիցները դիւային երանութեան մը անձնատուր՝ հակած էին կրկին իրենց փառաւոր աւարին վրայ, — որուն առ երկ' երկընցեր էր հիմայ անխլիրտ սրունքը Համոսի, — Թէվֆիք դիակին տեսքէն սթափած՝ սե գաղափարի մը զարթումը զգաց վերբաստին, որ շանթի պէս փայտատակեց իր հրաբորբ գանկին մէջ : Եւ ժամանակ չթողով որ այդ գաղափարը հասուննայ հոն, — գուցէ սահող վայրկեանները հրաժարեցունէին զինք անկէ, — Թէվֆիք իր կարգին ձեռքը նետեց դէպ ի մէջքի գօտիին խորը թաքչող վեցհարուածեանին, և ակնթարթի մը մէջ պայթեցուց զայն ընկերոջը վրայ, մինչ այս վերջինը հազիւ ատեն կ'ունենար իր զէնքին ձեռքը դպցունելու և օրհասական դադարումով մը հաշմաբու. կողկողազին. «Այ՛նք . . . . .» :

Ճիշդ կուրծքին էր կերեր Մսթաֆա կապարը : Եթէ ընկրկումի իր արագ շարժումն ըրած չըլար՝ ձակտէն էր որ պիտի գարնուէր : Բաւական ատեն տապալորկեցաւ գետնաքարչ, յուսահատ կերպով ձեռքին եկող խոտերը բղքեցրելով և կարմիր թքնելով անոնց վրայ, մինչև որ մարմնի ցաւազին թօթվըտուքի մը հետ իր հուսկ դիտկնացուածը կ'արշաւէր, արիւնյուսայ պոկունքէն բաներ մը կազկանձելով որոնց ո՛չ մէկ վանկը հասկանալի էր այլ ևս :

Թէվֆիք ականատես այս բոլորին, անէ՛ծք, մազիւ չափ չէր կորուսած դեռ իր պաղարիւնը. կարելի էր՝ մէկ օրէն միւս՝ ուշքի գալ խողխողումի

արբեցութենէն : Ողջ ինք կը մնար հիմայ պատմական կնձնիին տակ, բացարձակ տէր՝ խեղճներու խորչերէ, գզրոցներէ, կուրծքերէ ու գրպաններէ ամարդօրէն ապշուպուած անյնքան գոյքերուն, զորս արագ արագ կը ժողվէր դալարիքին մէջերէն ու շապիկին ձեղքէն ներս կը լեցունէր, յետոյ թանգուզելով կը մեկնէր եղեռնավայրէն, ճամբան չկրնայով ետև դառնալ, գոնէ միանգամ, վերջին չկրնայով մը ձգած ըլլալու համար իր տարաբախտ ընկերներուն վրայ՝ ծառին շուքին տակ ի քո՛ւն մահահանգիստ . . . :

Այս կրկին ոճիրները խափանուած մնացելի էին ցվերջ, վասն զի ջարդի օրերն էին դեռ, և, «բազմութեան մէջ բապուճի թէք չէր փնտուեր», ինչպէս կը սիրէր փիլիսոփայիկ Թէվֆիք : Շատ ալ հաւանական էր որ կարծուէր թէ անոնք մեացուած ըլլային «կեալուր»ներու կողմէ, ինչ որ բաղձալի գրգիւ մը կ'էս կրնար ըլլալ մոլեռանդ խուժանին ատելալատ գագցմանց :

Առուակի մը եղերք լուսացուելէ և յետինքի իր աղօթքն ամայութեանց մէջ կատարելէ վերջ, Թէվֆիք առն էր գացած : Քսանըջորս ժամէ ի վեր դեռ նո՛ր կ'զգար թէ անօթի էր : Նկանակ մը փառատեց և երբուճի պող կտօրի մը հետ ճաշակեց հասեխած, չգիտնալով թէ ո՞ւր գացեր էր կերածը : Յետոյ սենեակ մը քաշուեցաւ, մի՛ս մինակ, իրեղէնները հեղ մըն ալ աչքէ անցունելու համար : Այն ատեն էր որ նշմարեց թէ անոնցմէ շատեր արեան չորցած կաթիլներ կը կրէին. հարկ էր մաքրել զանոնք՝ իրենց բուն տէրերէն եկող այդ պիղծ

ազատեց թիւններէն : Տունը , ծորակին առջև անցած՝ լուսալու գործին եթէ սկսէր , կրնար ըլլալ որ կինը կամ աղջիկները տեսնէին այդ հրաշալի զարդեղէնները . չէ՞ր գիտեր թէ ետքէն անտանելի պահանջկոտներ կը դառնային անոնք : Ուստի մեկնած էր առեւէն , և մոլորելով միշտ դէպ ի հեռաստան՝ գացած էր Խնկածորիի ափունքը , ոչինչ թողլու համար զարգակիներուն վրայ՝ հուրի ու մահու օրերէն իբր յիշատակ : Տուն դարձին՝ իր յափափոյքը սանդուղի մը յատակին ծածուկ մէկ խորջը զեանդեղէ վերջ , օրերս՛վ սկսած էր որոճալ անոնց և իր ընկերքին վրայ , մինչև որ վճռական որոշումը յաջողած էր տալու մեկուսի :

Վաճառակա՛ն պիտի ըլլար : Վաճառականութիւնն իր սպազայ կեանքին միակ մտատիպարն էր որ պիտի կրնար մոռցունել արիւնի օրերը , գործած ոճիրները , պահած գողօնները , մէկ խօսքով՝ ամէն բան որ տխուր անցեալին կը պատկանէր : Այսպէսով , պիտի կրնար իր անձին տալ պատուաւոր քաղքենիի վարկ ու համբաւ : Թէ ի՞նչ չտփով յաջողութիւն պիտի գտնէր այդ նոր ասպարէզին մէջ , այդ մասին միտք յողմեցունէին իսկ անտեղի էր :

— «Թիւճարըդ , կը արամարանէր ան , սէնտաթ տէկիլ , մէշղուլիէթ տիր» : Արդ , իրեն համար , զբաղումէն աւելի դիւրին , հաճոյալի ու կամայական բան չկար աշխարհի վրայ :

Եւ բակեղաթներու մէջ զեանգած՝ ուղեւորի պիտոյքը , Թէվֆիք Ալինէն Պօլիս էր եկեր վերջապէս , իր գնումներն ընելու , իր «տեսակները շխտել»ու :

... Մէկիկ մէկիկ , շարժանկարի մը սողանցումին հանդուճատիւ՝ ասոնք էին ահա իր երեւակալութեան առջեւէն անցնող , որոնց վերջում՝ մամբ՝ Թէվֆիք Չուքուր Խանի իր խուցին մէջ , կոշտ կապերտին վրայ կը դարձմորձկէր , կը թալթալէր տակաւին , մինչև որ մամը հոգեվարք բոցով մը յետին առկայծումն ըրաւ ու շին ի վար գահավիճեց : Ու խուցը թաղուեցաւ խաւարի մէջ , մինչ անիկա բռնի աչքերը կը դոցէր , — գիշերէն ու մահաւանդ իր խղճմտանքին գիշերէն սոսկացող ասիւրապը . . . :

Քանի քանի հարսեր իրենց առագաստներուն մէջ լկեր , յետոյ դանկըտեր էր անխնայ , մարմիննին չպտղած՝ ալապատրէ վիզեր ամայացունելով դիւթագեղ պախճաւանդներէ , ու ճակատներ՝ սլաւըղուն սպարօշներ է : Օրօրոցի քանի քանի մանկիկներ հեղձամահ էր ըրեր , մուշ մուշ քուններնուն մէջ՝ անոնց գաւնուկի կտկորները մատուրներով մաքրելէ վերջն էր որ անիկա այդպէս դիմած էր կողուտաի գործին՝ բոլոր իր նմաններուն պէս , հեշտաւէտ , աժան տիրացումներով , որոնց՝ կառավարութիւնը թոյլատու գտնուեր էր ամէն մէկ կերպով , և որոնք իրենց Ալլահին իսկ հաճոյ էին անկասկած :

Այդ արարքները հատիկ հատիկ իրենց սողանցքը կը շարունակէին ընել իր գերաբարբք միտքին առջեւէն , առանց սակայն նոյն իսկ դոյզն խղճահարութեան մը մատնելու զինք : Բայց ինչ որ սուտայտանք մըն էր իրեն համար իրական ու անտարբար , անթիւ «կեալուր» զոհերուն վրայ բարդեղն

էր իրեն գործակից ու մանուսանդ համացեղ երկու ընկերներուն , որոնց մահերն էին միայն՝ հիմայ իր անդգամ սիրաբ տագնապեցունոյ : Ինչ անքաւելի կի՛ննան՝ ազգակից կին մը այրիացունել , ազգակից գաւախներ որբացունել : Պատասխան ունէ՞ր արդեօք որ մը տալիք , անդենականին մէջ՝ Բարձրեալին , Որուն անուը սովոր էր երկիւղածօրէն կրկնել իր «տամազ»ին ատեն , և Որ մարգարէին միջոցաւ պատուիրած էր բոլոր «միւսիւբման»ներուն՝ ո՛չ մէկ կրօնակիցի կեանքին դպչիլ : Մէկ քանի տասնեակ ոսկիներու սիրուն՝ ինչպէս ժպրհեր էր անգոսնել նուիրական մատեանին պատուիրանը : Հանդերձեալին մէջ , — իբրև արդար հատուցում — , «ճէննէթ»ի տեղ «ճէնէննէ՛մ»ը պիտի հրամցուէր իր մեղաւոր հոգիին . . . :

Ու նորէն իր աչքին առջև կը պարզուէին բոլոր զարդոսկիները երոնցմէ իւրաքանչիւրը փոխանակ իրենց երիտասարդ կեանքերէն զբաւուած Հայուհիներու և հրեշտակ Հայորդեակներու բողբջր դա՛նսօրէն յիշեցունելու իրեն՝ Մսթաֆայի ու Համաթիի անդառնայի վրէժինդրութիւնը միայն կը գոռային իր ականջին , երբ կը մտաբերէր թէ ինք էր որ սաղբած էր առաջնոյն եղեանը , յետոյ շարունակած անոր արարքը՝ միւսին վրայ :

Բանի՛ գիշերներ այս սեւամաղձ մղձաւանջով համակուած՝ քնատ անցուց թէվիֆիք , ատիկա հարցունելու էր իր բարձ-բակեղաթին , իր անկողինկապերտին և գոզցես իր խի՛ղճը հարցաքննող ահաւոր մոմին՝ որ աչալուրջ հսկեր էր յար իր գալաբատանջ մարմինին վերև : Այնպէս որ մեղապարտ

մարդը փրկարար միջոցը խորհեցաւ՝ փոխանակ լուս աչքի՛ հրապարակը դեգերելով իր զնուսները լմնցունելու , մզկիթէ մզկիթ ուխտագնացութիւն ընել , աղքատներու դրամ բաշխել , քաւութեան և թողութեան շնոր՝ մը Ալլահէն ակնկալելու յոյսով :

Պ.

Հաշիւը ենթադրուածէն աւելի պատկառելի գուժարի մըն էր յանգած . 225 Օսմ. ոսկի և 78 հարիւրերորդ , զոր նոյնութեամբ իր դրամարկղին մէկ խորը պահած էր հայ վաճառականը , հիմայ ամէն ատենէ աւելի ցասկոտ ու վախկոտ միանգամայն : Ամէն անգամ որ երկաթ այդ մատուկին մօտենար և ձեռքն անոր դեղին խնձորակին երկարէր՝ հոն աւանդ ձգուած դրամը կը յիշէր , ու իր մարմինը կը փշաքաղէր առժամայն : Նողկալի մնառութիւն մըն էին իր աչքին՝ այդ ստակները , դիակնացած բոլոր Հայուհիներուն արեան գլինը : Զէ՞ մի որ քայուերուն բեկոտած տեսքը , զարդուկիներուն ծուռիկ-մուռիկ ճարմարդներն ու անոնցմէ մէկ քանիներուն վրայ խարանակերպ դրոշմուած ճապաղիքներ , — զորս Արշակ ահաբեկ մատնանիչ քրած էր իր տիրոջ , — ամէն ինչ կը պատմէին մօտաւոր անցեալի մը քասքնելի դրուադներուն վերայօք . . . :

Ինչ ընէր այդ դրամը , որմէ՞ էր որ պիտի ընէր իր շահը , Տէրէլի Զատէ թէվիֆիքէ՞ մը որ յապուելի տիրացած էր Հայոց ինչքին , անոնց կեանքերն ալ չքացունելով : Տեսակ մը ոճիր չէ՞ր ծածկուեր միթէ այս առուտուրին խաղաղ երեւոյթին տակ :

Գաւառի ամէն անկիւնէ շարաթ չէր ըլլար որ չը հասնէր պահանջքի մը անվերադարձ կորուստին լուրը . շիտակ էր հիմայ իր վնասներուն դուզնաքե-
կայ մէկ փոխարինութիւնը փնտռէր թէև ինքնիկ այս գործառնութեան մէջ՝ որ սակայն արիւն ու շարաւ կը բուրէր բոլորովին :

— «Նթէ Աստուած մը կայ վերը , ինչ կ'ըլլայ , թո՛ղ սա օրերուս ցուցնէ իր գօրութիւնը . ընելիքս գիտե՛մ ես ետքէն» : Այս յանկերգն էր գոր աղօթքի մը պէս կը մրթմրթար իր բերանը , որուն Արշակ ականջալուր՝ իր բարեպաշտ և արդարասէր բաթ-
րոնէն տարբեր բան մը խորհած չունէր գրէթէ : Եւ երկուքին ալ զարմացումը կ'ածէր երթալով , երբ մէկ օրը միւսին կը յաջորդէր , շարաթը կը լրանար և «էկինդի»ին ստուե՛րն իսկ չէր նշմար-
ուեր հրապարակին բոլոր բանուկ փոփոցները :

— «Մէջերնուս մէկն ալ խելք չըրաւ սա մար-
դուն ընակած խանը հարցունելու» , ձայնէր վաճա-
ւականը՝ պաշտօնեաներուն դարձած մտահոգ , մինչ
ներքնապէս ինք ու համարակալը՝ համակուած ան-
պարագրելի երանութեամբ մը՝ կարծես կամայ կա-
մայ մոռնա՛լ էին սկսեր «նթէ Աստուած մը կայ
վերը»ի ծանօթ յանկերգը :

1897 : Կապանդի առտու է :

Պաշտօնեաները զատ զատ գացած են թօթվեղ բաթրոնին ձեւքը , յաջող գործերու բարեմաղթու-
թիւններով , ս'չ անչուշտ այն եռանդեամբ զոր ու-
րիչ տարիներ գիտէին ու կը սիրէին ընել : Սիր-

անրնին կտորած էր ամէնուն . դէպքերուն երեսէն՝
կրննց վաճառատան ըրած զէնին քիչ շատ գիտակ
էին բոլորն ալ :

Օրը տարածամած է արդէն և վաճառականը
ձանձրացած՝ պահապանի , աղբահաւաքի , նամա-
կաբաշխի , ջրհանկիրի , բեռնակիրի և արձևիլի ան-
վերջ այցերէն , երբ ցրուիչը դուռնէն ներս կը ձգէ
օրուան թերթը՝ շտորհաւորութեան տպագիր քար-
ալի մը ընկերացած : Դուրսը , գոլորշիի խաւով ծած-
կուած ապակիներէն՝ լրագրավաճառն ակնածագին
նայուածք մը կը զրկէ «մեծաւոր»ին , որ կը ձայնէ
նորսէն .

— «Ժամանակը գտար , պէ մա՛րդ , չէլէ գնա՛
հիմայ . սիրտս նեղ է արդէն . . . » ու կը թաղուի
զոյգ բացուած մեծածալ էջերուն մէջ , հարեւանցիկ
ակնարկ մը պտըտցունելով հան : «Քաղաքական»էն
ու «Ազգային»էն յետոյ՝ հաղիւ հասած «Ներքին
լուրեր»ուն , հետագան գրուած կը տեսնէր «Ո՛ճիրք
և Արկածք» բաժինին գագաթը .

ԱՆՁՆԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Այս առտուս Ձուխոր Խակի իր
աննեակին մէջ կախուած գնունեցաւ մտրոյ մը՝ մէջի գոտիլը :
Գրպանի «համիսի»էն հասկցունեցաւ քե աննեապսակը վա-
ճառակաւ մըն եր Ակնայ ֆաղափե և սևունն եր Տերեղի Չսե
Թեկիլի : Շարժալիք իր ֆաւորութիւնը կ'ներադրուի , որով-
հետեւ դիակին գրպաններէն սասնոց մը իսկ չե կ'աճ :

Համարակալը 1896 վերջացող տարւոյն հաշ-
ուելչիւրը սրտորաստելու վրայ էր , երբ էփէնալին
տաքի ելլելով՝ ձեւքի լրագրիւն հետ սանդուղն
ի վեր կը մագլցէր աննախընթաց շտապով մը ,

չմոռնարով անոր բարձունքէն նշանացի ըսել Արշա-
կի որ գիրը ձգէր ու իրեն նետուէր :

— «Կեանքիս մէջ առաջին անգամն է որ,
սկսաւ խօսիլ էֆէնտին՝ յայտնապէս յուզուած ձայ-
նով մը, կրցայ խորապէս համոզուած գոյացունել
Աստուծոյ զօրութեանը վրայ, և ընդունիլ՝ թէ մարդ-
իր պատիժը դատարանէն և հանդերձեայի դատա-
տանէն առաջ իր հոգիին մէջ ունի մանաւանդ,
նոյն իսկ ըլլայ ան՝ Թէվֆիքի պէս ոճրագործ մը :
Միակ անէծքն էր զոր կը յիշեմ մինչև սա տա-
րիքս բերնէս դուրս հանած ըլլալ անջնջան սրտանց
և որ անա իր արդիւնքը ցոյց տուաւ անվրէպ :
Գնա՛ նիւա *** որբանցի տեսչութեան և ստա-
ցազիր մը գրել տուր 225 օսմ. ոսկիի, անունին
տեղ արձանագրել տարով. Բարեպաշտ ոմն, կնճոռոս
հաշուի մը կարգադրութեան առթիւ : Մնացորդ 78
չէնթը նոյնութեամբ ցրուիչիս պիտի տամ որ այդ
աւետիսը պարունակող թերթը բերած էր ինձի :
Հէյա՛լ ըլլայ . . . » :

Իրենց կեանքը զուլումով վերջացուցած Հա-
յրդիներու փողը պէ՛տք էր որ յատկացուէր այս-
պէս՝ անոք ու անտիրական որբերու ապրուստին :

1912

Մ Ե Ծ Ա Յ Յ Ե Լ Ո Ւ Ն

Դէպքին տարին էր :

Սկիւտարի նաւամատոյցէն մեկնելով աշնան
այդ իրիկունը դէպ ի Սէլամնըզի գառիվերը կ'եր-
կընային երկու երկտասարդ, ֆէսերնին վերօք նե-
տած և ձեռուրնին ետեւ կապ, շնչատ խօսակցե-
լով ցից զառիվերը բարձրացած ասեմնին՝ սիրող ան-
գործութեան վրայ :

— Եկուր սրտեղ երկու թե՛խ նետենք, ձայնեց
լեւոն՝ նետինին :

— Ուշ կը մնանք, ինչպանք, կը կցէր ընկերը
խորհելով իր գրպանին վրայ ուր յաջորդ օրուան
չողգենաւի երթեւեկի դրամ հաղիւ կը գտնուէր :

— Եկո՛ւր ձանձմ, յոգնութիւն մը առած կ'ըլ-
լանք :

Ու երկուքնին մէկ, մտան Սէլամնըզ՝ յոյնի կա-
պելայէ մը ներս, երթալով բազմիլ անոր պզտիկ
պարտէզը, ծառի մը տակ : Կապելայ և պարտէզ
թափուր էին տակաւին իրենց ամենօրեայ այցելու-
ներէն. սպասեակ մը պարտէզին մէկ անկիւնը ձուկ
տապկելու զբաղումն ունէր. ու տապակումին բարկ
բոյրը միջոցին մէջ տարածուած՝ կ'երթար սրել եր-
կու Հայերուն ճնկելու և ուտելու ախորժակը :
Կէս ժամուան մէջ երկու շիշի չափ պարպելէ

վերջ, ընկերը քիչ մը աւելի մօտեցուց իր աթոռը
 Լեւոնի և շուրջը դիտելով մասնաւոր զգուշու-
 թեամբ մը, վերջ տուաւ հուսկ ապա «ներսէն
 դուրսէն» իրենց խօսուըստութիւնքին :

— Քեզի բան մը պիտի ըսեմ, յարեց մեզմ և
 հանդիսաւոր ձայնով մը : դուն ծանր գլուխ, շտրճ-
 քով մարդ մըն ես, համարուեմ այս գիշեր աւելի
 շատցաւ վրադ . քեզի պէս գաղտնապահ «ընկեր»-
 ներու շատ պէտք ունի մեր «խումբ»ը : Եկուր չէ
 մ'ըսեր, քեզի «ներս առնենք», ևս գիտեմ թէ որ-
 չափ պէտք պիտի ըլլաս մեզի : Շատերէ խմացայ ար-
 դէն քուկին գովեսաղ, շխտակ մարդ, հա՛յ ըլլալդ . . . :

Այս հայ բառն ա՛յնքան կորովի շեշտով մը,
 սրտանց զուրցած էր քովինը, որ Լեւոն ցնցուե-
 ցաւ խելոյն, պատկառոտ լըջութեամբ մը շարու-
 նակելով մտիկ ընել խօսքերն իր ընկերոջ՝ որ կը
 թուէր ժամանակ չթողուլ արդէն որ անիկա եր-
 կար բարակ խորհի իր գործածած «խումբ», «ըն-
 կեր», «ներս առնել» բառերուն ու բացատրու-
 թիւններուն վրայ : Իսկոյն կը պարզէր անոր իր
 դիտումները, գաղտնի իրենց «ընկերութեան» պայ-
 մանները, «սուրբ» նպատակն՝ այնպիսի յանկուցիչ
 և տաք շեշտով մը որ հեղձեալ բաներ մը կը զեղ-
 չէր Լեւոնի այդ տեսակ գործերու միջամուխ լլա-
 լու մասին ունեցած տարտամ վախէն :

Ու շիջը կը նորոգուէր հետի աղանդերներուն
 հետ, գլուխները քիչ մը աւելի կը աւքնային, մինչ
 ընկերը չէր դադարեր ծրագիրներ մէջ բերելէ, պար-
 զարանելէ և իր պատրաստած գետինին վրայ տու-
 տիկ տոտիկ յառաջանալէ : Լեւոն արբշիւ էր իր ուն-

կընդրած խոստովանութիւններէն . հպարտ ետակա-
 նութեամբ մը կ'ուռէր նոյն պահուն, և, օղիէն ու
 ընկերոջը յայտնութիւններէն կրկնապէս զինովունակ
 իր երեւակայութիւնը կը թռչկոտէր դէպ ի ապա-
 գայ անլուր ու վսեմ հերոսութիւններ : Ու միտ-
 քէն իսկ չէր անցուներ անգամ մը դոնէ հետա-
 քըքրուել իր խօսակցին անձով, անունով ու բը-
 նակութեանը վայրով : Շատ անգամներ շողենաւի
 մէջ հանդիպած էին իրարու՝ երկուքին ալ ծանօթ
 բարեկամի մը ներկայութեան, քանիցս խօսքի բըւ-
 նըւելով . այդ երրորդը շուկայիկ անուս մարդու
 սովորութեան համեմատ՝ խելք չէր ըրած մէկ մէ-
 կու ներկայացունելու զիրենք, արդէն իրարու ծա-
 նօթներ կարծելով թերեւս ալ . և այդ օրերէն սկըս-
 եալ ամէն ուր որ հանդիպէին՝ անխուսափելի կը
 դառնար բարեւի փոխանակութիւնը : — Ասիկա յատ-
 կանշական երեւոյթներէն մին է Պոլսահայ մութ
 խաւի տափակ նկարագիրին ու սպրեղակերպի սո-
 վորութիւններուն :

Հակառակ զիշերը սկսած ըլլալուն, պարտէզը
 թափուր էր տակաւին . սպասեակ մը վերջին պա-
 հուն փութացած էր չորցած աքառայի մը բունին
 անցուած լապտերը վառել ու մեկնիլ : Գէշ վառող
 լամբար մը անոր չմաքրուած ապակիներուն մէջէն
 աղօտ լոյս մը կը սփռէր միայն, որուն համար թե-
 րեւս ատոնցմէ դատ ո՛չ մէկ յաճախորդ փափաք
 ունեցած էր պարտէզը նստելու : Եւ սեղան ու սե-
 ունեցած էր պարտէզը նստելու : Եւ սեղան ու սե-
 ղանակից կը մնային խորհրդաւոր թերաստուերի
 մը մէջ, յատիկի ցանցաւ ոստերէ ձեւացած սար-
 փինայի մը տակ : Ատեն ատեն մէկ երկու մարդ

նոյն պահուն իր ցաւատանջ երեւակայութեանը մէջ
ծնունդ առնող խորհուրդը փութանակի իրագործել:
Յանկարծ երկուքնին մէկ կանգ առին. ամայի
փողոցին մէջ, տախտակովի մը առջեւ.

— Ե՞՞՞ օ՛... Ի՞նչ չարժու՞մ էր ըրածդ:

— Ոչինչ:

— Ի՞նչ բան ոչինչ. ո՞վ գիտցար զիմացինդ...:

Եւ ուժգին սոյլի մը վրայ՝ որ անցորդներէ թա-
փուր դուրսին մէջ սառնօրէն, ահաւոր կերպով
արձագանգեց, մէկ քանի լոպէէն իրենց դանուած
վայրը փութացին երկու զօրք: Լեւոն քարացած
կը մնար: Հագար աղօթք, ժամը մոմեր վառելու
խոստումներ արագ արագ կը խուժէին դանկէն
ներս, և կայծակնաչունջ կը վերընծայուէին առ
Աստուած:

Պետին հրամանին վրայ, զօրքերէն մին կկուզ
խոնարհեցաւ տախտակովին առնթեր, մինչ միւսը
ուսն ի վեր կը շուլուէր և ակնթարթի մը մէջ միւս
դին կ'ոստնուր՝ մթութեան մէջ առխարխաի փըն-
առելով հրահանգուած իրեղէնը:

Ճմութկուած, գնդակի ձեւ առած թուղթ մըն
էր որ կը գտնուէր հիմայ պարտէզէն դուրս ցատ-
կող զօրքին ձեռքը: Զօրանոց հասնելուն, հասկըց-
ուեցաւ թէ «Դրօշակ»ի թիւ մըն էր ան:

Բաւական ամիսներ բանակը մնաց Լեւոն,
ախոսալով այն գիշերը որ այս փորձանքները իր
գլխուն բերեր էր: Միւս կողմէ դուռ դրացի,
ճանչուր, տաներէց ու թաղական ամէն դիմում չէին

զլացած՝ փրկագործելու համար տարաբախտ երի-
տասարդը որ իբր «յեղափոխական»՝ ժամ վը միայն
ապրած էր իր բովանդակ կեանքին մէջ: Պատրի-
արքարան, ոստիկանատուն, «Բաշա Խարուսի» մա-
գոգի պէս երթեւեկ մըն էր սկսած հիմայ, մանա-
ւանդ Մխթարին կողմէ որ անօրինակ եւանդ մը
ուսնէր՝ Լեւոնի կնոջմէն ու մօրմէն գանձելիք իր
հինգ ոսկիներուն համար:

Երեք ամսուան բանտարկութենէ յետոյ, վեր-
ջին վճիռը դեւ չարձակուած իր մեղապարտութեան
կամ անպարտութեանը մասին, ծնունդի տօնին
մերձեցմամբ՝ անվերջ խնդրանքներու տարածիէն
սաղտկացած, մանաւանդ ուրախ՝ զբոլանը մտած
կարմրուկներուն վրայ, ոստիկանապետը հաճեր էր
երաշխաւոր առնելով քանի մը օրուան համար
ազատ ձգելու զայն: Այդ քանի մը օրերուն մէջ
էր որ սրտակից ընկերներ խորհուրդ առած էին
իրեն՝ առօք փառօք «վրթին քաշել», առանց ան-
ցագիրի օտար շողենաւ մը նետուիլ և արտասահ-
ման փախչիլ Պօլիսէն: Իր անձին վրկութեան միակ
միջոց այդ կար միայն, քանի որ կառավարութեան
աչքին միւղի մըն էր ինք, և սոսկալի լրագիրին թիւը
կար յիշուած «Ճուռնար»ին մէջ, զոր ո՛չ մէկ բարե-
խօսութիւն պիտի զօրէր չքմեղել:

Ամուսինին փախուստէն յետոյ, — զոր յա-
ջողուցեր էին սրտոտ ու անձնուէր գրացիներ, —
չուրքուցեր էին սրտոտ իր հրապուրներուն ու
կինը՝ տակաւին շատ թարմ իր հրապուրներուն ու
տեսքոտութեանը մէջ, ազատ ասպարէզ էր գտեր
ուզած կերպովն ապրելու, վասն զի կարեւորութենէ
զուրկ էին այլ եւս կեսրոջ զխողութիւնները, մա-

նակով մահացուներով, ուրիշներունը՝ զնդանով կամ աքսորով, ու նոյն խակ այսպէս քուղորի կտուրով մը որուն վրայ — ի՞նչ անքառելի յանցանք — կիւլթէմպլէրկի մեղանի քանի մը կայցակ կը գանուէին . . . :

Հանին երթալով կը կորուսէր իր կորովն ու եւսանդը: Անորինակ հիւժում մը կար իր մէջ, սպասումէ անձկագին, յոյսէ և նիւթական կենսատու օժանդակութենէ զուրկ: «Հիչ օր չէ՛նէ թուանս էրեւին ճուրին օլորմէ—անուշիկ տիրամարքս . . .» այս կ'ըլլար աղօթքը, զոր վերմակը գիշերը գլխուն քաշած պահուն կը մրթմրթար ու իր վատուած ցաւոս սիրտին վրայ կ'զգար մահագին ճնշում մը, վասն զի իր աղօթքը պատելը միայն կը լսէին:

1909ի ձմեռն է:

Լուսաղէմին շատ քիչ ասնն մնացած է: Արտատոլոր ողևորութիւն մը կ'եսեւելի, կը ծիծիկայ փողոցներուն ու անջրպետին մէջ, Դեկտեմբեր 31ի գիշերուան հոգեվարքի պահուն: Փոկեղ ծախողներու երկարածգուած գուռգոյր, ժամերու կոչնակներուն հաւատար, բարեպաշտիկ հնչումները, լապտերաւոր խումբերու երթ ու դարձը, բոլոր ասանք կը հեզնէին կարծես բնութեան անհամբոյր վիճակը: Ամբողջ գիշեր, ձիւնը յուշիկ տեղալէն՝ կայթնաթոյր անկողիններ էր փութը ամենուրեք, նոյն խակ ծաւերու վախ ոտներուն վրայ դէզադէզ, — Կազանդի առտո՛ւ մը վերջապէս՝ շատերէ երազուած իր բովանդակ լրումին մէջ: — Թոռնիկն արթննցեր էր կոչնակի ձայնէն: Առջի գիշերուէնէ

մտադրած էր թաղորդ ուրիշ ընկերներու հետ ժամ երթալ՝ իր դպրութիւնն ընելու, և ջանալով չարթնցունել, անհանգիստ չընել մեծ մայրիկը—որ սենեակին խորը քանի մը օրէ ի վեր հիւանդ պատկած էր արդէն,—մութին մէջ խարխալելով գտաւ հագուստները, վրան քաշեց գանոնք՝ ակաւներուն կախկախին պահուն ձեռուքները շփշփելով:

Ճամբան իր հիւանդ «նինէ»ն խորհեցաւ, խորհեցաւ նաև իր ծնունդի լաթերուն վրայ, զոր պիտի չունենար քանի մը օրէն, որովհետև դպրոցին հողաբարձութիւնը ի վիճակի չէ՛ր այդ տարին:

Բայց ասանք չէին այնքան իրեն վիշա ու մտահոգութիւն առթող, որքան միաք բերելը թէ առտուն տաք անուշապո՛ւր մը խկ պիտի չգանէր սեղանին վրայ և պատղներ՝ գրպանին մէջ: Բոլոր այս խոհերէն սթափեցաւ յանկարծ՝ ամբողջ մարմինովը երկրպագութիւն մը ընելով կակուզ, աղւոր ձիւներուն վրայ: Ոտքի ելլելուն, ամէն առտնէ աւելի զուարթ էր արդէն իր ճեփ-ճեփմակ տանէ աւելի զուարթ էր արդէն իր ճեփ-ճեփմակ կերպարանքը դիտելով աւօտի լոյսերուն մէջ և շալկանի հատուած մը մրմուռով քիթին տակէն:

Պունկէն և օրհնութիւններէն արբեցած, հաւատքով լեցուն աղան երբ եկեղեցիէն տուն կը դառնար, հեռուէն նշմարեց կառք մը իրենց փողոցին բերանը, որուն ձիերը տաժանագին գնացք մը ունէին, տեղ տեղ մինչև անոնց լանջամասը բարձրացող ձիւնի կոյտերէ:

Գիշերուքնէ անցնող-դարձողներու ոտքի հետքեր փնտտելով, թոռնիկը կը ջանար հիմայ անվտանգ հասնիլ տուն, երբ աչքովը հետեւելով կառքին՝

նշմարեց թէ անիկա ճիշդ ու ճիշդ կանգ առած էր իրենց դուռին առաջքը: Այն ատեն կարծեց թէ ձիւրը կըխը դրած էին այլ ևս յառաջանալու համար. ա՛յնքան ձիւն կար ճամբուեն մէջանողը:

Բայց ա՛նա կառապանը վար ցատկեց և դռնակը բացած պահուն անկէ դուրս ելաւ շնորհքով վրայ-դլուխով մարդ մը որ շտակ իրենց դրան ուռնակը ձեռք կ'առնէր:

Տղան քայլերը շտապեցուց և խելք ընելով որ երողն աղքատախնամին նոր բժիշկը թերեւս ըլլայ, խկոյն զբարանէն հանելով խոշոր բանային, դուռը կռնակի վրայ բացաւ, պատշաճ մեծարանքով մը ներս հրամցունելով նորեկը:

Մթամած մեծ բակին մէջ, երբ սղան սանդուղին առջև մէկ կողմ յարգանօք կեցած ճամբայ սալ կ'ուղէր բարեւիրա «աօքթօր»ին՝ գայն վեր առաջնորդելու համար, միւսն իր կարդին արձանացած կը մնար պահ մը անոր առջև մաստանջ, վարանտ, և կը թուէր սխրանօք զխտկ սղեկը ոտքէն ցզլուխ:

— «Յանան ո՛ւր է» հարցուց վերջապէս ան-
ձանօթը, քովն ի վեր սպրդող մանչուն, երբ
սանդղամատերէն վեր կը բարձրանային յուշիկ:

— «Յանաս վերն է, շարաթ մըն է հիւանդ է»:

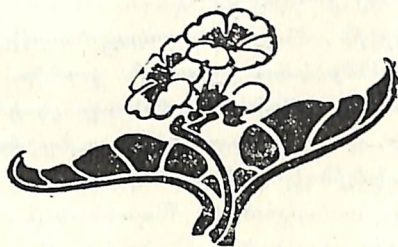
... Մեռած գտան գայն, կկզած, կծիկ դարձած իր անկողինին մէջ՝ հայր եւ որդի գիրկընդխառն:

Սգատութեան հռչակումէն վերջ մինչև որ իր գործերը կարգին դրած ծննդավայր դառնայ ուղեր էր Լեւոն, արդէն ամիսներ անցեր էին: Անա-

կընկալը կատարեալ ընելու համար նախապէս խմաց չէր սոււած տարաբախտ մօրն ու զաւկին՝ իր մօ-տալուս գալուստը:

Լեւոն ամանորի առաջին օրը փափաքած էր իրունձ կաղընտեկ մայրը. բայց ուշ էր մնացեր քիչ մը, վասն զի իրնե՛ առաջ ուրիշ այցելու մը մտած էր իրենց տունին սեմէն ներս. — ՄԱՂԷ:

1909

ՏԱՆՁՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱԿԷՆ

Արշակ, Վերգին, Արաքսի:

Երեք հրեշտակ երեսի վրայ ձգեր էին այր ու կին՝ երբ գրէթէ իրարու ետեւէ գերեզման էին իջեր, որբ թողլով ա՛յնքան գուրգուրանքով մեծցուցած իրենց զաւակները:

Հայրերնին, — ծանօթ սպարանատէր մը որ երկար տարիներ կառավարական գործեր ստանձնելով՝ իրենները վարդի պէս ապրեցուցեր էր, — իրիկուն մը տունն էր դարձեր, գլուխը կրակներու մէջ, և անկողին էր խնկեր՝ անգամ մըն ալ վեր չկանգնելու համար հոնկէ: Պաշտօնական սոմարներու ահագին ապապրանք մը ընդունած՝ չէր կրցեր զայն օրին հասցունել. այնպէս որ դժնէտեսիլ կերպարանքով մարդ մը առտու մը ցցուեր էր սպարանին մէջ՝ և խել մը գարովալից խօսքերէ ու յիշոցներէ վերջ՝ անլուր սպառնալիքներ ալ տեղացուցեր էր անոր գլխուն, զանցառու գանուած ըլլալուն համար. — Տուգանք, բանտարկութիւն, և, է՛ն սոսկալին՝ սպարանի կնքում:

Իր պաշտօնեաներուն ներկայութեանը չարաչար նախատակոծ սպարանատէրը մէկէն ի մէկ դող էր ելած ահուելի կերպով, միտք բերելով մանա-

ւանդ իր մօտալուս կործանումը: Հայուն ի՛նչ ըսես՝ չէր կրնար ընել Հին Ռէժիմը:

Բժիշկները շատ շուտ յոյսերնին կտրեցին արդէն, մինչ իր տարաբախտ կողակիցը գլուխն ամէն գի կը դարնէր, ողիկ ողիկ կու գար՝ անոր ապաքինումը փութացունելու համար: Ամառուսն մը ընթացքին, այս բարեկեցիկ ընտանիքը հարկադրուեցաւ մեծամեծ զոհողութիւններ ընել, գոհարեղէններ պատանդ դնելով՝ բարձր տոկոսով փոխառութիւններ կնքել, մինչեւ խկ սպարանին կողմածքներէն ձեռքի դալիք բաներն ալ մնուած գիներով ծախսըխել:

Անոր մահէն չաբաթ մը վերջ էր որ, իր արււսպասանքէն, անքուն հսկումներէն, կսկիծէն ու միեւնոցն ժամանակ ամէն ինչ («չկայ»)է՛ն անտեսելու իր անձուկովը հիւծեկած՝ կինն ալ անկողին կ'իջնար, և էրկանը ճակատագրական վախճանը կ'չտապէր, մօտիկ աղգականներու և զրացիներու ամէն ճիգ ու եւանդ ի դերեւ հանելով:

Երեք որբուկներուն միակ պաշտպան՝ կը մնար միայն այրի մօրաքոյրը: Ապրեցունել, մեծցունել պէտք էր զանոնք: Դժբախտ կինը կրցաւ քանի մը տարի քաշկուտուիլ, մերձաւոր պարապաներու խորհուրդով սակաւապէտ մարդերու յատուկ անտեսումի ուղեգրիծով մը ընթանալ, երբ ուրիշ կերպ վարուիլը՝ կը նշանակէր արդէն վերջին դուռը հասնիլ չբաւորութեան:

Այդ քանի մը տարիներուն մէջ, հարկ եղաւ սպարանին մնացորդ գոյքերն ալ մէկիկ մէկիկ ձեռքէ հանել ու բոլորովին դարձրել զայն, նաև

ձեռքի տակէ վաճառելու ստիպուիլ տունի պղնձեղէններ և սասկ բռնելիք անօթներ՝ իրենց սարօքը :

Տասնըմէկը նոր լինցուցեր էր Արչակ երբ մօրաքոյրը թաղին դպրոցէն քաշեց հանեց զայն :

— «Ֆուխարէին զաւկին համար ինչամբ հեռու պան՝ դրել-կարդալը», կը արամարանէր անիկա՝ ամէն իժիր սպրուստի հոգովը մտտտանջ, և հազար աղաչանքներով կը յաջողէր հեռուէն հեռու իրենց ազգական՝ սակերիչ Մարտիկ աղային քով աչկերա դնել զայն, չմտնայով անոր ներկայութեան սա յորդորակը կարդալու :

— Քեզ չայլո՞մ մանչս, սեւերես չմաս վարպետիդ քով... :

Սեւերես մնա՛լ, ի՞նք : Մարդիկ եթէ անգիտանային, գոնէ Աստուած գիտէ՛ր թէ գործէ դուրս ի՞նչ յոգնութեանց յանձնառու կ'ըլլար չուկայ նեաուած օրէն՝ արասկարգ հյութեամբ մը տանելով իր գերեվարիկ կեանքը . թէ տարիքէն վեր ի՞նչ դո՛հողութիւններու կը հանդուրժէր, վարպետին «աչքը մտնար» ու համար, իր ժրաս, կցիր և նեղասաստ վարպետին որ 5-10 փարայի շահու գիտումով ի հարկին ամբողջ շրջանն ընել կու տար խեղճ պզտիկին, շատ իրիկուններ ալ բեռնաւորելով զայն խոշոր պարկով մը՝ տունի պիտոյքներով լեցուն : Այդ պարկը շարաթը քանի մը հեզ ստիպուած էր մինչեւ Սկիւտարի բարձունքը փոխադրել Արչակ :

«Չարչըլը»ներու յատուկ՝ աւանդական այդ ձերմակ, անսահման սուպրակը կռնակն ի վար կախ՝ արուր էր տեսնել չարքաշութեան այլ եւս ընտե-

լացած պատանին, ուշ առեն սեպ զառիւիւրներուն վրայ գայթ ի գայթ, հեւատալաւ, ճորճըրայով, օղակաձե բարակ կապն իր մատղաշ դաստակին որ իր վրայ կրելուն՝ ծանրութեան մեծագոյն մասը, կ'ուժամտափէր, կը կտրատուէր . և Արչակ տառապազին փորձերէ վերջ՝ կ'ստիպուէր դէպ ի միւս ուսն ու թեւը փոխանցել իր բեռը : Այդ բեռը երբեմն հաճելի բուրումներ կը զրկէր իր ռնգունքին, — պարունակութեանը որակին համեմատ, — երբեմն ալ կապարի պէս կը ճնշէր իր թիկունքին ու դաստակին վրայ, վասն զի կը պատահէր որ փոխան պտուղի՝ սուպրակը լեցուած ըլլար գիր գիր օճառներով :

Այս շան-տանջանք դաստանքներէն յետոյ, իրիւունէ իրիկուն երբ տուն դառնար Արչակ, զիակի պէս կը տարածուէր բազմոցին անկիւնը մրախելու, շատ զիշերներ կարողութիւն իսկ չունենալով աչքը բանալու և ընթրելու : Մարտիկ աղայի մասին իր տածածն էր ա՛նխառն ակնածանք մը : Շուկայիկ կեանքին հեա բաւական առեն չիտուած, համոզուած էր թէ պէտք էր անմուռնչ սոկալ վարպետին չեխին, ծեծին ու բոլոր տարապարհակնէրուն, որպէս զի արհեստը սորվէր, «պիղէզիկ»ի մը տիրանսր, մա՛րդ ըլլար, հոգ չէ թէ սուած շարթականն ըլլար, — ի չնորհա իր օրբութեան և «ծով-աչքրի» չուկացիութեան, — բացասաբար տանըհինգ գրուշ : Այդ չնչին թոշակէն էր որ Արչակ սորվեցաւ խնայողութիւններ ընել, ցորեկները ցամաք հաց կրծել, կամ երբեմն վարպետին ճաշին մնացորդովը յագենալ, աւտուն՝ առջի, իրիկունը՝ վերջի շոգենաւով երթեւեկել և կամուրջին սաս-

նոցը չահելու համար վստահիլ իր շողեպինդ սրունք-
ներուն՝ աչալուրջ գրամահաւաքներուն քովէն
ստուերի պէս ապշոպելով հապշտապ :

Տարին կը լրանար, յորմէ հետէ գործի էր Ար-
շակ : Այդչափ ատեն իր դիւրազգամ սիրաը քանի՛
անգամներ արդեօք արիւններ էր վարպետին անտեղի
սաստերէն, և ի՞նչ աղեկէդ էջեր մրոտուած էին իր
սխեղձ յիշգուլթեանը մէջ : Շողենա ինչու կը մեկու-
սացած՝ չէ՞ր միտք բերեր Մարտիկ աղայի ամենաուր
հայհոյանքներն՝ իր անհետացած հայրիկին ու մայ-
րիկին անուներուն յիշատակութեամբ, անվերջ տո-
ղանցումով իր բոլոր հին ու նոր ազգականներուն :
Չէ՞ր միտք բերեր սիրախառնուրք սուտերը չու-
կայիկ մարդոց, անոնց խարդաւանանքները, կեղ-
ծուպատիր շողմանքները, բանեցուցած գուհիկ
վարպետութիւննին՝ ոսկի մը աւելի կրծօն ընելու,
«քար փոխել» ու և նոյն խակ արհեստակից արհես-
տակիցի նենդելու մէջ «քար հանել» ու համար : Բոլոր
ատունք իրեն համար սառապանք ու մարմնք էին
սոսկ, զորս կը դատապարտէր ի խում սրտին . —
սպունգ մշտարբու որ կը ծծէր լեզին . բայց չէր
քամուեր . . . :

Գործին մէջ իր ունեցած յառաջդիմութիւնը
ոգորմելի կերպով սահմանափակ էր, քերականին
«կէն-վօ-կօ, կէն-օ-կօն», նման այն ճամբուն, զոր
աւանդէ վերջ՝ կը տեսնես թէ նորէն նոյն տեղը
հասեր ես : Պիտի ըլլա՞ր այն օրը որ իր անուշիկ
մօրաքոյրն ու քուրիկներն իր շուքովը շքաւոր-
ուէին . . . :

Հիմայ որ տարեգլխուն քանի մը օր էր մնացեր,
ամէն գիշեր ականջները կը լեցուէին Վերգինին և
Արաքսին շողակրատած անհամար կազանդէքնե-
րով, մինչ Արշակ կը սիրէր գլուխ երերցունել ի լուր
այդ թուումին, անոնց սիրաը չկոտրելու համար : Յո-
րեկները երբ շուկան իր դեգերումները կ'ընէր Ար-
շակ, ի՞նչ հրուս նայուածքներ կը նետէր լումայա-
փոխի այն սպակեպատ արկղիկներուն որոնց մէջը
չար ի շար զետեղուած փողերու նոյն խակ «ձերմակ
տեսակէն» բուռ մը լեցուն եթէ ունենար՝ կրնար
մարմնաւորել բովանդակ հոյն իր երազներուն :

Դեկտեմբեր 31 ի իրիկունը Մարտիկ աղա սո-
վորականէն քիչ մը կանուխ արձակեց իր աշկերտը,
չարթականին հետ չմոռնալով ամանորի առթիւ
բացառիկ պարզէն ալ տալու անոր : Արշակ շարկը
զարկաւ միրգերով ի մեծկակ տուրակը, զոր վար-
պետը սրտուերեր էր իրենց տունը տանիլ :

— «Աստուած մէկ օրը հազար ընէ վարպետիս,
ինծի սա հողէն ազատեց քի՛ր . . . : Միտքէս կ'անց-
նէ՛ր կոր քի կազընտուան եէմիշնիս ինք պիտի
տանէ : Պարսի՛շ ալ առաւ, Յ չէյրէկ : Ի՞նչ կ'ըսեն
թող ըսեն, խըյըզ, խըրսը, քիւֆիւրպազ . վարպետս
խղճմասնաբլը է վէրսէլամ . . . » :

Շուկային ոյրքներէն մինչև Պահէ Գարու
հասեր էր այս մենախօսութեան անձնատուր, անու-
շաղիր կառապաններու կոչերուն, ու սիրտ առած
մանաւանդ հանրակաւքի փողարներու խրացուցիչ
գոչերէն որոնք կարծես թափ կու տային իր քայա-
փոխերուն :

իրմէ կանուխ արթնցած էր: Գորովագութ տղան որ այնքան կանուխ սկսած էր այսպէս տան պետի լրջութիւն մը, «պապա»ի շէնք ու շնորհք մը առնել՝ մաղթանքի իր բաժինը կ'ստանար հիմայ դերերջանիկ մօրաքոյրէն:

Չորսերնին մէկ բազմեցան սեզան: Մօրաքոյրը կէս կէս դաւաթ ջրախաւն զինի տուաւ անոնց, դեղ մը, — որովհետեւ այդ անունով հրամցուց, — զոր առաջին անգամ բերաննին կ'առնէին: Կարմիր հեղուկը չուշացաւ իր ազդեցութիւնը ներգործել. այսերնին խնձորներու պէս փայլիլ սկսան, ու մէկ պահեկէն անոնք անձնատուր եղան այն անուշ մեղկութեան որ դիմագիծերու կու տայ ծիծղուն արտայայտութիւն մը, չուրթերու ալ շաղփաղփանք, մինչև որ մօրաքոյրը քմծիծաղով մը մրմնջեց. «Կատուններուն քացախ խմցուցինք...»: Մինչև կէս դիշերի մօտ բոյրնին մէկ խնդացին, ճուրլացին, և ի հարկին դուրսի անցորդ նուագներու եղանակով պարեցին, հուսկ ուրեմն կենթարկուելով անդային աճառներու այն եռքին որ կը փոնդտացունէ. բարեբախտ դիպուած որ մօրաքոյրին առիթ տուաւ աւետերու իրենց.

— Տղաքներ, տարինիդ հանեցիք...:

... Լոյսը նոր կը ձեւքուէր երբ Արչակ ցառքեց երաւ անկողինէն, ընդոտտ սթափած այն մութեբախ ապտակէն զոր շառաչածայն փակցուցած էր վարպետը... երազին մէջ: Միտքը բաւական յողնեցուց, քունին մէջ ապրած կեանքին դրուագ-

ները վերջիչելու համար, բայց ապարդիւն կերպով թարթափեցաւ անոր տարտամ մանուածներուն մէջ:

Երեսները լուալէ առաջ՝ իր առաջին դբաղումը եղաւ շիտակ փողոցին դուռը վազել և քարէ սեմին վրայ ծռած՝ գրպանի քառորդ ոսկիին դեղնութիւնը դիտել, մարմարին վրայ դայն քանիցս ձգել ու վերցունել, ճշդելու համար անոր հնչունութիւնը, երբ լսելիքը վերաւորուած զգաց կոպիտ բացազանչութենէ մը որ մնորէն հիասթափ կ'ընէր զինք:

— «Մօ փի՛ճ, էրէկ իրիկուան տուած տոպրակս վո՛ւր տարիր...» որուն յաջորդեց այն մոլերախ ապտակը զոր իր այտին շառաչածայն փակցուց լայնշի ափը վարպետին, այս անգամ իրապէս:

Որքան շուտ ելեր էր աւտուան մօտ աեսած իր երազը...:

1893

ԾԱՌԻՆ ՎՐԱՅ

Վաղորդայնն է ձիւնամեծ այն օրին որ ասն-
օրուան պէս տուներնին պահեց բոլոր պօլսեցի
գործի մարդերը :

Աստուծն կանուխ , խուճբ խուճբ շուկայ կ'իջ-
նեն անոնք , բարդ ի բարդ հազուած , ուսերնին
ցից , քալուածքնին ծանր , շալի ու շորի փաթոյթ-
ներու մէջէն պատուհաններ բացած դէմքերնուն , —
իրբև թէ Սիպերիոյ բնիկներ կամ էսքիմացիներ
ըլլային ամէնքն ալ :

Համատարած սպիտակութիւնն չորս դին : Տա-
նիքներ ձիւնեղէն խաւերու տակ կը կըխան : Գոռի-
ներ ու պողոտաներ՝ անհուն մթերանոցներ ձեւա-
ցած են վաթկայի հակերու , որոնց վրայ — իբր նի-
շեր խորաքանդակ — մարդկային ոտքերու հետքեր
կը փակցուին շարունակ :

Տանիքներու քիււեր ատեն ատեն պատահական
ձիւնազնդակներ կ'արձակեն անցորդներու վրայ որ
կը քալեն , կը քալեն անընդհատ , լսելիքնին օրօր-
ուելով միօրինակ ազմուկով մը զոր իրենց քայ-
լափոխերը կը յարուցանեն՝ կակուղ գետինները
արօրեղնուն : Կարծես թէ յարաշարժ սրունքներ
տարօրինակ դգալներ եղած ըլլային՝ ալիւրէ հրու-
շակ թրելու համար :

Ղալաթիոյ քարափէն մակոյկ կը նստինք՝ Սիր-
քէճի անցնելու : Վեց հոգի ենք մէջը : Բեռնակիրը
կայ , խանութպանը կայ , շրջուն վաճառորդը կայ .
ամէն ոք խօսք մը ունի բերնին՝ նախորդ օրուան
օգին խտուածները վրայօք , մինչ անհեթեթ պօզ
կնգուղին խորէն կաղ մակուկավարը դէմքը քաց-
խեցուցած՝ թեւճակները կը շարժէ ընդարմացած
թաթերով : Ու մակոյկնիս կը սուրայ գոլորչի մը
մէջէն՝ որ ահա կը բարձրանայ ծովուն մակերեսէն :

Ճամբուն ընթացքին , քովս ի վեր , Բիւրա
բեռնակիր մըն էր որ հետեւեալը պատմեց , ատե-
նօք իրենց երկիրը պատահած , չմոռնալով նախապէս
զուրցելու թէ ինչ որ մենք տեսած էինք հոս ,
ողորմուկ մանրանկարն էր թերեւս Բիւրախտանի
ձմեռին :

... Սմիս մը անդադար ձիւնը տեղացեր էր
այն տարին , թիզերով , մարդահասակ բարձրացած :
Իրենց գիւղէն համչիրակ մը մեռեր էր այդ
օրերուն . և որովհետև հնարքը չկար կատարի ձիւ-
նատարափին տակ զինք հողվրափք առաջնորդելու ,
կ'ատիպուին մեռելը շարաթ մը պահել տունին մէջ :
Նեխելու վախը չկար գոնէ , — փա՛նք բեւեռային
ցուրտին :

Մրրիկը դադրած էր հուսկ ուրեմն , բայց հա-
մատարած ձիւնը կը մնար գետնին վրայ աներեսա-
բար , դեռ ևս ոչինչ պակսած՝ իր թանձրահոծ զանդ-
ուածէն :

Պարզկային օդը տիրած էր այն ատեն , ու ձիւ-
նին վրայ մար կապել սկսած էր սառնորակ խաւ-

մը, — անսակ մը ո՛՞նճ որ ձեռնն հիւլէնները կը պըն-
 դացունէ և կարծրատորր վիճակ մը կու տայ ձիւ-
 նեղէն ասարածութեան մակերեսին որ չպատարի,
 չիլչիր ու չխրիր քայլափոխերու կոխկըտուքով:

Երբ ապրողին ապրանք մը պէտք էր, մեռնո-
 ղին ալ պատանք մը կարեւոր էր սակայն. ի՞նչ
 կ'ըսեմ, պատանքն ալ կար, բայց գերեզմանը
 չկար: Հարկ էր թաղումը կատարել վերջապէս և
 անդ մը հանգչեցունել մարմինը տարաբախտ գեղ-
 ջուկին որ կարծես ատենն էր գտեր ճողելու:

Յուզարկաւոր և դիաթաղ՝ համազումար չորս
 հողի, ճամբայ կ'իյնան՝ ուսամբարձ տաներով ճաղը,
 կափարիչին վրայ պառկեցուցած միայն անհրաժեշտ
 բաները—թիակ ու բրիչ:

Կը քայեն, կը քայեն, ո՞րչափ անդ. ո՞ւր պիտի
 աւարտէր ձիւնափառ դաշտագետինը, մինչև որ
 գերեզմաննոց համնէին, և ո՞ւր կ'իյնար Մահու
 Բաղաքը երջանիկ, որուն կարենային բնակիչ ար-
 ձանագրել՝ իրենց գլխուն վերև յորս այս աստա-
 նող մարդուկը:

Ճարահատ, զօրութեամբ, ենթադրաբար զը-
 տած կը նկատեն անդ մը որ իրենց գերեզմանա-
 տունն ըլլար. ճաղը վար կը դնեն ու կ'սկսին պե-
 ղել ու պեղել գետինը:

Ահագին ու խորափիտ փոս մը ձեւացունելէ
 վերջ, տարօրինակ բան, հողը ներսակ կ'ըրդար սա-
 կաւիւն...:

Խելք խելքի կու տան այն ատեն ու կ'որոշեն
 ատոր մէջ թաղել մեռելը: Հողի անդ ձիւն կը լե-
 ցունեն վրան թիակ թիակ, կը կոխտան, կը քա-

րացունեն հողակոյտը՝ չաղակեր թռչուններու այ-
 ցերութենէն զերծ պահելու համար չէք հանգու-
 ցեալը:

Յետոյ, սարտականութիւննին կատարողներու
 կէս գոհունակութիւնը սիրտերնին՝ կը դառնան զիւզ,
 մտադրելով մեռելաթաղի բուն արարողութիւնն ը-
 նել եղանակին վտաւելուն, դէպ ի գարնանամու-
 տին ատենները:

Ու իրաւ ալ, ամիսներ վերջ, երբ չորս դին
 կը ափրէ արեւ-արեգակ, երբ օդը կը մեղմանայ և
 ձիւնհալը կ'սկսի, դիաթաղ չորս գիւղացիները կը
 յիշեն խոստումնին եւ խղճահար՝ ջիւջխանքներու
 մէջէն ճամբայ կ'իյնան կրկին՝ ի խնդիր իրենց վա-
 տաբախտիկ բարեկամին որ մ'չ ևս էր...:

Գիւղէն դէպ ի բացաստանները բաւական անդ
 կարելէ վերջ՝ յանկարծ իրենցմէ մին կանգ կ'առնէ,
 զարմանքի հզօր աղաղակ մը փրցունելով, որուն
 արձագանգ կ'ըլլայ մօտակայ ձորը:

Դիմացը, ծմակի մը խորէն բարձրացող ան-
 բեւազուրկ անագին ծառի մը գագաթին՝ թառեր
 կեցեր էր մեռելը, — տարաշխարհիկ վիթխարի փե-
 թակի մը անքով, — որուն շուրջ ագռաւներ մեղու-
 ներու պէս թեւածել սկսեր էին արդէն...:

Հանելուկը լուծուած էր: Փոթորկոտ օդերուն
 երբ քամին տարօրինակ քմահաճօքով մը դաշտե-
 բուն ձիւնեղէն բեռն աւելելով՝ դուրած հաւասար-
 բուն ձիւնեղէն ու ձոր, զարմանալի դուգա-
 ցուցած էր արտ ու ձոր, զարմանալի դուգա-
 ղիպութեամբ մը՝ մեր չորս դիաթաղները գա-
 ցեր կանգ էին առեր անանկ անդ մը որուն տակ
 գրկաչափներով խորունկ անդունդ մը կար, անոր

կլափը գոցուած լեցուած՝ դէզողէզ ձիւներով մինչեւ բերան, մինչեւ կատարը՝ հոն գանուող բարձրուղէ՛ն ծառին :

Պատմութիւնը կը դադրէր ասկէ անդին, որովհետեւ մակոյկնիս հասած էր Սիրքէճի, և ուկնդիր յաճախորդներ երեւակայութեամբ կը հետեւէին այլ ևւս այն զահանդեկի թաղումին, որ տեղի էր ունեցեր Քիւրախատանի մէկ անկիւնը, մինչեւ որ գիշակեր օղաչուներէ կոցոհար մարդկային այդ լոբեակը վա՛ր էր իջուցուեր ասին սասերու արտեւանէն, — իր օգակաւո՛ցց գերեզմանէն, — հուսկ ուրեմն սղջունելու համար բ՛ւ՛ն դանդիւր հողեղէն գերեզմանին . . . :

1911

ՈՒՇԱՑԱՍ ՀԱՅՐԻԿԸ

Ա.

Կարգուեր չէր կարգուեր, «չարխը թէքս դարձեր էր»: Տարուէ տարի ներսէս՝ գործին ձախորդ երթալը, վառթարանա՛լը կը նշմարէր սրտաբեկ: Ազատութեանը տարիներուն՝ ինայամ կլորիկ գումարը հաղեր լինցեր էր բոլորովին՝ նշանաուքի, հարսնիքի ու աղաբերքի, մանաւանդ հիւանդութիւններու հետեանօք զորս ունեցեր էին իր կալակիցն ու նորածին աղջիկը :

Հիմայ որ տասը տարուան ամուսնական կեանք մը բոլորած էր դժբախտութիւններով լեցուն, իր միտքը կը արտէր այն տխուր մտածումը թէ ծնողքին անէ՛ծքը կար վրան, առանց անոնց հաճութեան՝ պարզ համակրութեամբ մը միայն լծակից ընտրած ըլլալուն իրենց գիւղէն ազքատիկ աղջիկ մը: Ո՛չ մէկ կերպով սակայն կրնար իր ետը հաչտեցունել սա զաղախարին հետ թէ իրեններն ինչո՞ւ այդ աստիճան խուլ ատելութիւն մը սնուցանէին իրենց հարսին մասին, երբ անիկա ոչի՛նչ ունէր քննադատելի իրաւցունէ: Արդեօք անպատուութի՛ւն ըսել էր չքաւոր ըլլալը: Սէր, սիրտի անկեղծութիւն, պարկեշտութիւն. ներկի՞ էր որ նիւթապաշտ դարը

կուրութեամբ վերաբերուէր այս ձիրքերուն հանդէպ՝
զոր հասուել աղջիկ մը սիրաբար սեփականամ էր,
փոխան դրամօժիտի :

Ներսէսի հայրն ու մայրը — մանչու տէր ծը-
նողքներէ շատերու պէս — երկրաքարչ իտէպի մը
ծառայած էին սոսկ իրենց զաւակն ամուսնացու-
նել «բարձր տեղէ» աղջկան մը հետ. չէ՞ մի որ
բարեկեցիկ վիճակին կարող էր ապահովել իրենց
այդ տեսականին իրագործումը: Եւ ահա Ներսէս
ամէն հաշիւ ջուրը ձգած էր՝ ինք իր զլխուն ըն-
արութիւն մը ընելով, լոկ իր սիրտի ձայնին անսա-
լով և անխառն սիրոյ մէջ միայն փնտռելով ընտա-
նեկան այն երջանկութիւնը զոր չտես ծնողքը հա-
շիւի ու անախառնութեան նկատումներու մէջ ի զո՛ւր
որոնել ուզեր էին: Ուստի, բնական էր որ այլ ևս
չներէին իրենց խեռ զաւակին որ յախուռն կերպով
աշխարհք էր մտեր, իր կոյր սէրէն առաջնորդ-
ուած մի միայն:

Ծնողական այդ աններող սպին ա՛յնքան սուր
հանգամանք մըն էր առեր որ, իբր վրէժ ու պա-
տիժ, անոնք երես գարձուցեր էին իրմէ, ամէն
յարաբերութիւն խզելով Ներսէսի և հարմացեալ
Մաքրիկի հետ, — որոշում որ գործադրուած էր սղուն
նշանաուքի օրէն, շարունակուելով մինչև պսակ և
անկէց այլ անդին, — հակառակ ամէն թախանձանքի
և տանուտէր քահանայի բարեխօսութեանց: Փեսան
իր կեանքի հանդիաւոր այդ օրը ներքնապէս
կտարուած զգաց ինքզինք, հարմեւորներու խում-
բին մէջ ս՛չ զօք նշմարելով իր կողմէ՝ իբր սզգա-
կան:

Հոս չէր աւարտեր սակայն ամէն ինչ. աւելի
ստակալին այ կար: Այդ ունեւոր, պատուաւոր,
Մաքրիկենցմէ անհունապէս «բարձր» ու շնորհքով
կարծուած ընտանիքը քինախնդրութեան իր կիրքին
մէջ անյազուրդ՝ գաղտագողի կաշաւեր էր թա-
ղորդ ստահակ մը որ գիշերանց երթայ քարկոճէ
ապակիները հարսին բնակարանին: Այդ «բողի
տուն»ին, ինչպէս կը սիրէին անուանել իրենք,
զայրոյթէ և ասելութենէ գերազրգուած: Այդ քար-
կոճուն իբրև գայթակղական աննախընթաց դէպք՝
բերնէ բերան տարածուեր էր գիւղին մէջ, աժան
բամբասանքի դուռ բանալով ծանօթներու և ան-
ծանօթներու համար, որոնք վարկաբեկող խօսք մը
կը գտնէին վերջապէս՝ իրենք իրենց ուղղելու
տուն-տեղ եղած այդ նոր ընտանիքին հասցէին:

Առջի տարիները՝ դժուար կացութիւն մըն էր
Ներսէսինը, գիւղին մէջ շատերէ նախատակո՛ծ:
Ուղեց տեղափոխութիւն ընել օր մը, ակննջը խուլ
պահելու համար արժեմին ու չարժեմին փասքուս
ստուշիաներէն, բայց հրաժարեցաւ յետոյ այդ մտա-
դրութենէն, վասն զի անդրադարձաւ թէ իր խիղճը
յանդիանութիւն մը չունէր երբևք իրեն ուղղելիք,
և ինք կրցած էր կազմել բոյն մը ուր հիմայ իր
կեանքի կէսը կար՝ ամէն ատենէ՛ աւելի սիրազեղ,
անձուտէր, սրտապնդող ու գորովալի:

Իրենց երջանկութեան հորիզոնը մթազնող ամ-
պեր կրնային սեպուել միայն զժբախտութիւններ
որոնք ծնած էին հիւսնադութեան ձեւին տակ և
որոնք հարկադրած էին զինք՝ պարտք այ բնելու,
մէկդի դրամ ստակները մոխիւթ վերջ:

Մէկ հատիկ գաւախինն է Մաթիտ, մետա-
սանամեայ օրիորդ մը՝ խարտեաչ, սիրուն, նկնա-
հասակ, աչքերնուն լոյսը, տունին ճրագը: Միայն
Աստուած գիտէր սակայն, — և Աստուծոյ հետ մայ-
րիկը՝ մանաւանդ, — թէ ինչեր քաշած էին, մինչև
որ գայն այդ տարիքը բերեր հասցուցեր էին: Այս
պատճառաւ մօրը միակ սեւեռամտածումը եղած էր
կարելին ընել՝ չունենալու համար հաս մըն ալ,
հակառակ անոր որ հայրը հոգի կու տար զոնէ եղ-
բայր մը տալու Մաթիտի:

Մաքրիկի ամենամեծ մասնագութիւնն էր աշ-
խարհ գալիք նոր գաւակ մը, — ինչ սեռի կ'ուզէր՝
թող պատկանէր ան, — վասն զի գիտէր թէ էրկանը
հազիւ ծայրը ծայրին բերուած պիտածէն պիտի խան-
գարուէր: Իրեն համար ջուրի ձայն կու գային այլ ևս
տարեց բարեկամութիւններու կողմէ մասուցուած
յորդորակները, թէ «ինչո՞ւ մէկ հատիկին վրայ
մնար», «ծնելիք գաւակ մը իր խղաւեքը հետը կը
բերէ» ի նման պատաւաչունչ զրոյցներ:

Եւ ապահովաբար չուզեցաւ զի վերջնապէս
որ մը կը տեսնէր թէ բնութիւնը տարբեր կերպով
անօրիններ էր, և թէ ինք կրկին մայր ըլլալու վի-
ճակին մէջն էր . . . :

Այն օրը որ գիտակ եղաւ ատոր ստուգու-
թեանը՝ սոսկալի յուսահատութիւն մը պատեց
զինք, և կարգուած օրէն ի վեր առաջին անգամն
ըլլալով ստիպուեցաւ սուտ խօսիլ ամուսինին, մեզքի
մը պէս ծածուկ պահելով բաւական ատեն իր բուն
վիճակը:

Նայն միջոցներուն էր որ Մաքրիկ ճարահատ՝

զիմեց բարի դրացուհի մը զոր իրենց թաղին մէջ
մօր պէս կը սիրէր: Սիրտը բացաւ անոր, լալա-
զին թուեց բոլոր այն անպատեհութիւնները,
դժբախտութիւնները որոնք ըստ առաջնոյն՝ ան-
կասկած պիտի յաջորդէին իր ծննդաբերութեան,
զինք ու ամուսինը քայլ մը աւելի՛ մղելով դէպի
թշուառութիւն: Իր սողմին մէջ չբացուեալ հարկ
էր՝ ծնունդ առնելիք էակը: Իմացած էր թէ դրա-
ցուհին վարպէսն էր այդ գործին . . . :

Մէկ երկու սերունդ ապրած, դայեակէ մը
աւելի փորձառու և հմուտ այդ խաթունը բուն ու
մունջ լսելէ վերջ այդ «խոտտովանանք»ը զոր ման-
կամարդ սեռակիցը պաղատագին ըրած էր իրեն,
վեր առու աչոցքը, սեւեռեց իր նայուածքն անոր
վրայ և հանդիսաւոր ձայնով մը իր հայեցակէտը սկը-
սաւ պարզել ատանկ փափուկ խնդիրի մը մասին:

— «Աստուծոյ դէ՛մ բան է, ալ՛ջիկ», կը կըրկ-
նէր ան, «նայէ՛, մաղերս օլուրին տէ՛րիս քեզ
ձերմկցուցեր, հա՛ղար տեսակը տեսած եմ քեզի
պէ՛սներու, վա՛ղ անցիր դեղէն»: Ու կը շարունակէր
հասկըցունել անոր թէ այդ արարքը որքան արա-
դուժ, հակաբնական, նոյնքան ալ վտանգալի էր
իր երիտասարդ տարիքին համար:

Մաքրիկ անդրդուելի մտաց սակայն . . . :

Բանգէտ պրուսիան գուշակութիւնը եկած ելած
էր. Մաքրիկ մահու և կենաց մէջ կը տարուբե-
րէր հիմայ «տաքի վրայ հիւանդ» այն վիճակով որ
անկողին խնայէ՛ն աւելի արուր է և աղէտալի:

Բայց աւելի տխուրն ու ազէտալին ալ կար . Մաքրիկ կամովին գործած իր մեղքը կը յամառէր ծածկել ամուսինէն , երբ այս վերջինը մատաանջ ըլլալ սկսած էր արդէն՝ անոր օր ըստ օրէ վառ-
 թարանալը տեսնելով :

Ներսէս գլխուն զարնուած բան մըն էր դարձեր . ինչ ընելը չէր գիտեր՝ ժամ առաջ զայն ապաքինութեան ճամբուն մէջ զնելու համար : Ինչո՞ւ նիհարնար անիկա , ջուրը քաշուէր երթալով : Եւ իրիկուն մը շուկայէն դարձին , սեղանին վրայ կը դնէր սեւ շիշ մը խոշոր , և ճառագայթարձակ գէմքով մը կը ձայնէր անոր .

— Քեզի մէկ հաա գինի մը բերի , գինի՛ մը բերի ս՛ր . . . խմելուդ պէս առիւժ պիտի դառնաս : Միւրէֆթէի գինի է անարատ է :

Մաքրիկի գէմքին վրայ հաղիւ բռնադրօսիկ ժպիտ մը ուրուադծուեցաւ ի տես կենսատու այդ հեղուկին և մանաւանդ ի յուր իր ամուսինին որ անքան միամիտ հուսաք մը ունէր՝ բերածին բուժիչ յատկութեանը վրայ , քանի որ ինք միայն գիտէր թէ անարիւնութենէ ս՛րքան տարբեր բան էր իր տկարութիւնը . . . :

Տունի դեղեր , դեղագործի ողորմուկ բժշկութիւններ և մօտիկ ուխտադնացութիւններ երբ անօգուտ մնացին , հարկ եղաւ «չնորձքով աօքթօր»ի մը ցուցունել հիւանդը :

Ու բժիշկը խոշուն կերպարանքով մը գլուխը երկրցոց՝ ախտաճանաչութիւնը կատարելէ վերջ , իմացունելով հիւանդին տիրոջ թէ կարծածուն պէս թէթեւ բան մը չէր և թէ գործողութիւն մը

կատարելու պէտքը կը տեսնէր ինք : Այս «գործողութիւն» բառը ցնցեց այր ու կին :

Այլ եւս վերահասու բուն իրականութեան զոր բաւական տեսնէ ի վեր առահի իրմէ պահած էր կինը , Ներսէս ստիպուեցաւ քարէ քար , պատէ պատ զարնել գլուխը՝ զայն ազատելու համար սպառնացող վտանգէն : Ազապատանք , գոմար սպառնացող վտանգէն . ամուսին մը կարծես տարիներ իմօրով , գոհողութիւն . ամուսին մը կարծես տարիներ կ'ամբարէ զանոնք՝ ասանկ օրի մը վտանկու համար սրտեռանդն :

Մայրաքաղաքին մէջ բարձր բժիշկ չմնաց սբուն չղիմէր վհաա ամօրը : Որ մէկը «նեքեր պիտի ուտէ» ի կուտակից էր , ուրիշ մը՝ «գանակի չղիմանար , դեղով պիտի դարմանուի» ի սկզբունքին յարած : Գիտութեան մարդոց հակասական այս թըւելքներուն մէջ երեկուս-մաղաղիւն՝ ամուսինը կը շարունակէր ծախսել , լիարժէտ ծախսել , աւել շարունակէր ծախսել , լիարժէտ ծախսել , աւել շարունակէր ծախսել թէ պարագը կոկորդն էր ռանց անդրադառնալու թէ պարագը կոկորդն էր հասած , և վաճառատունէն — ուր կը պաշտօնավարէր , — երես չունէր այլ եւս նոր փոխառութիւններ կնքելու : Գիւղին մէջ նաբարավաճառ , հացագործ ու մալավաճառ չէին մնացեր , որոնց տեսարակը լեցուած չըլար իր ասպարիկներուն երկայն գումարներով :

Եւ այս անձկութիւններուն մէջ էր որ իր միաքը կը ցանգորդէր կրկին թէ ծնողքին անէծքը կար վրան . ու կերպով մը չէր կրնար մեկնուել թիւն տալ այդօրինակ անէծքի մը որ օրհնութիւն պիտի եր ըլլալ աւելի : Իրենց կեանքը ո՞չ ասպարէս իր ըլլալ աւելի : Թշուառութեամբ ու գոհոքէն տառապանքով , թշուառութեամբ ու գոհոքէն

դուժիւններով լի տեսակ մը խաչելութիւն էր զոր անարտունջ կը տանէին սակաւին, երբ անդին աննիսպ ծնողքը կար՝ քարերու պէս անկարեկիր, անդգայ . . . :

Բ.

Չուաններս՛վ քաշած էին մայր ւ՛ աղջիկ սարւոյն վերջին ամսուան վերջին օրն ուր քիչ մը շունչ պիտի առնէին դռնէ, իրականացած տեսնելով իրենց յոյսերէն մէկ քանին : Ներսէս աւանդական սրբազեք պիտի ստանար վաճառատունէն, — առ այժմ առանց պարտքին սեպուելու, — և պահանջատէրերուն բերանը պիտի գոցեր՝ մէյմէկ համեստ վճարք ընելով առած դումարէն, առն դարձին ալ բերելով միրգեր ու նուէրներ :

Տակաւին չմութցած, հիւանդ մօրմէն արտօնուելով՝ Մաթիլտ քանիցս նաւամատոյց էր երկընցիկ, շոգենաւէն ելլելիք իր հայրը զիմաւորելու և անոր ձեռքէն առնելու համար բերելիքները : Քաներս՛րդ անգամն էր որ այսպէս կու գար ու պարապը կ'էլլէր . մինչդեռ սուջի իրիկուընէ հայրիկը խօսք էր սուեր որ բացաւարար կանուխ պիտի դառնար յաջորդ իրիկուն, քանի որ կազանդ էր :

Այդ երթեկներուն պահուն, անգամ մը արխրութեամբ համակուած՝ ինքզինիք ճեաւա նաւամատոյցին գլուխը, վարսավիրայի մը հայելին մէջ, գլխուն հիւսկէն սե շալը տեղ տեղ ծուսա, հագուստները գունաթափ՝ արմուկներէն մաշուկ, գուլպաները ծնկուըններէն փոթըլուած, ձեռքերը ծոցը : Այդ հայելին առջիւէն — որ անողօք դատաւորի մը պէս, մասնիկի՛ մը պէս երեսին կու

տար իր թշուառութիւնը, — փախաւ անիկա, սաուերի մը հանգոյն երթալու փակչելու համար փայտէ երկայն նաւամատոյցին վրայ՝ մեկուսի խորշ մը, ո՛չ ոք է նշմարուելու համար :

Ու ամէն անգամ որ շոգենաւը մօտիկներէն կը սուլէր՝ կարծես հայրիկին գալ՛ուսաը միայն աւետու, սիրտն անձնասաւը կ'ըլլար անօրինակ սրտիկ մը : Յետոյ կ'սպասէր անձկագին, չնչատ, մտիլը դժուարաւ զսպելով, առեն առեն գլուխը վեր բռնած՝ ոտքի մասներուն վրայ կանդուն, տախտակ երկիւղեղի դուռնէն դուրս յորդող բազմութեան մէջէն հայրիկը նշմարելու համար՝ բազձալի ծրարներուն հետ :

Աչքերը մեծ մեծ բանալէ և վայրկեաններ անթարթ պահելէ յոգնած, երբեմն կը մտնար հայրիկը՝ սերագին դիտելու համար անցորդներուն մէջէն համառի աղջնակներ, ծիծղուն, զուարթ և աշխոյժ, որոնք իրեն անձանօթ լեզուներով կը շարունակէին շաղկիրատել մօրերնուն քովն ի վեր : Մուշտակ վզնոցներ ունէին անոնք, գեղեցիկ փեղեյրներ գլուխնին, վայելուչ կրկնոցներ, թաւասաւե ձեռնօղիկներ՝ համագոյն երկոյնբով ձիտերնուն կախ : Իր նայուածքն անոնց գլուխներէն ու կերպարանքէն կ'իջնէր յետոյ վար, նշմարելու համար բրդեղ գուլպաներ, նոբգնոր կօշիկներ՝ ձգատար խէժէ սարմուճակներու մէջ կազապարուած, — ամէն մէջ՝ գեղատեսիլ . . . :

Այն առնէն էր որ իր վիճակին դառնօրէն գիտակից և քիչ շատ խելահաս-աղջիկի իր անձնասի-

բութեանը մէջ վիրաւոր՝ կ'զգար թէ ընդվզումի կոնակ մը ուսած է ներսիղին . և խսկոյն կը մխիթարէր ինքզինք, որովհետեւ իր հայրիկն ալ հիմայ ս'էր՝ որ է՝ զուրս պիտի ելլէր, պայտասակը ով գիտէ ինչերով լեցուն:

Եւ մեծ կ'ըլլար վիշտը սպասող ազջկան, երբ շոգենաւէն պարպուեող յետին մարդիկն ալ իրենց դանդաղ անցքը կ'աւարտէին, Պոլիս մեկնողներ շոգենաւ կը խուժէին և երկփեղկ զուռը երեսի վրայ կը զոյցէր մօրուօք անգութ տամաճաւաքը՝ սուրիչը բերնին, առանց իր հայրիկն ալ զուրս հանելու հոնիէ . . . :

Օրը տարածամած է, և Պոլսոյ հրապարակը՝ վաճառատան փեղկեր մէկ կողմէն քաշուելու, գոցուելու վրայ: Ուրեք ուրեք, ատմարներու մէջ դեռ ևս թարթափող համարակալի զբաղումներ յամեցուցած են փակումն ինչ ինչ խանութներու, մինչ զուրսը՝ մթամած փողոցներու մէջ՝ ցանցաւ անցուղարձ մը կը նշմարուի լոկ, քիւրեք և պաւրուտած խողովակներէ կաթկըթող ջուրերու տակ:

Կամուրջին կողմը՝ շուկայէ դարձողներու հօծութիւն մը կայ հիմայ: Սթամպոլի գանազան թեւերէն առուակ առուակ հասող ժողովուրդն է որ կու գայ թափիլ մայր-գետը, դէպ ի կամուրջ: Շատեր մախաղներով ու կապոյցներով բեռնաւոր՝ կ'անցնին արագ արագ, քայլերնին՝ ղիրենք ժամ առաջ տուն հասցունելու եռանդէ մը խարազանուած: Շոգենաւեր կը սլուրջան մէկ մէկու ետեւէ

անվերջ, կարծես փութիլոտութեան կոչեր ուղղելով ուշացողներու հասցէին:

Մթնշաղ: Ոսկեղջիւրի կողմը՝ մղաազոյն վարագոյր մը կը ծփայ արեւմուտքի հորիզոնին վրայ գոր պահ մը առաջ ամոյն շառայներ նարնջագոյն ներկած էին, միւնարէներու, նաւակայմերու, նաւ չորնալու համար բացուած առագաստներու նկարչային խառնակոյտի մը ետեւ:

Սաղին, մարդկային այդ թոնուբոնին մէջ որ կը խլրտի, կ'եռուզեապ տակաւին՝ մէկը կը նըշմարուի սակայն որ կամուրջին գլուխը, ժամացոյցի սիւնին տակօքը՝ տասը վարկեանէ ի վեր կը գեգերի վեհերոտ, ցրտարեկ, վերարկուին օձիքները վեր դարձուցած:

Պահ մը անցորդներէն մէկուն կը մօտենայ, առունկնճաւ քանի մը խօսք կը թոթովէ, մինչ անցորդը լօղիկին կոճակները քակելով ձեռքը գըրպանը կը տանի և երկուքնոց մը անոր ափը սահեցունելով կը հեռանայ նեղսրտած:

Ներսէն է անիկա որ մանրուք շունենալու պատրուակին տակ՝ բարեկամէ մը այդ փոխառութիւնն ըրած էր, կամուրջէն կարենալ անցնելու համար: Երկուքնոցը — միտ'կ ստակն իր քով — կը կարկառէ զբամաճաւաքին և վրաղիքը սասնարով կը զբպանէ գլխահակ, տխուր, համակուած անօրինակ յուսահատութեամբ մը որուն մէջ վերէն ի վար կը լալայ արդէն իր կերպարանքը:

Հազիւ քանի մը քայլ հեռացած, իղէզ գնչուհի մը կը կառչի իրեն, ձեռքերէն մին օղապարկաւ և անսպառ պաղատանք մը չրթունքին, տասնոց մը կորզելու համար անիէ:

— Սալ օլաթընըզ էֆէնաի, Ալլահ սէվկիլինէ գալուշարըսըն, հայտէ էֆէնաի, Ալլահ մինի մինի էլլաուլարընը սաքլասըն, հայտէ չէլէպի, Ալլահ... Եւ «Ալլահ»ներու շարքը կը քակուի անընդհատ անոր հազագէն՝ սուր ու ողորքիչ ձայնով մը որ սիրա կը սղոցէ, մինչ բոկոտն աղջիկը կը յամառի տակաւին հետապնդել զայն, իր սեւ, կիտամերկ ու մրգուզ մարմինն ընդ քարչ ածելով ներսէսի քովն ի վեր:

Երկու թշուառութիւն դէմ յանդիման, մին միւսէն սղբալի, մին միւսէն անողոք: Թշուառութիւնը գնչուհիին որուն ազատութիւն էր սրուած ձայնաւոր ու ճակատաբայց մուրալու. ու թշուառութիւնն ընտանիքի պատուաւոր հօր՝ որ իր զարնօրեկի կերպով աղցաւոր վիճակին մէջ իսկ կըակներն կզպուած կ'զգայ: Նոյն պահուն, վհատութեան անդունդին եզրը համնող մարդուն այնպէս կը թուի թէ մուրիկ աղջկան կերկերածայն ու գգուանոյշ այդ մաղթանքները հայհոյանքներ ըլլային պարզապէս՝ իր սուա երջանկութեանը հասցէին ուղղուած: Ինչ շուտ զիրար հասկըցեր էին բախտէն ապտակուած այդ երկու էակները: Ներսէսի ձեռքը զրպանը կը խորատուղուի արտորնօք. և ահա 70 փարսն մէկէն գնչուին ավըզրուած է...:

Կը քալէ նորէն կամուրջին վրայէն, անոր ամբողջ երկայնքը կարած ատեն գողցես քայլերը համբելու խենթ խոհանքէ մը սարուած, մանաւանդ սիփուած՝ իր արտաուոց առատաձեռնութեանէն, մինչ սարմուձակներուն ծակոտած ներ-

բաններէն՝ հարող ձիւնը հետզհետէ ներս խուժած, կը շարունակէ խրթ խրթ ձայնարկել՝ անոյ անձնիւր քայլափոխին:

Երբ Կատըքէօյ մեկնող վերջին շոգենաւին սուղը կը համնի, կ'անդրադառնայ պահ մը առաջուան իր յիմարութեանը վրայ. տամնոց չկար գըրպանը, տոմսակն ինչպէս պիտի գնէր: Եւ այս անգամ անտարբեր՝ ներս կը սպրդի շոգենաւէն, տոմսակ ունեցող մարդու վէս կերպարանքով մը, մտադրելով որ պիտի կրնար յաջողիլ նաւամատոցը կերպով մը դուրս սողոսկելու՝ ամբոխին հրմշտուքներուն մէջէն:

Կ'երկընայ դէպ ի ցուսկին կողմը. գիտէ թէ հոն մէջ սը կայ նոյն պահուն «չլմաճի»էն զատ որ պարանին հանգոյցը թուլցունելու զբաղած է միայն: Օղը ցուրտ է, երկինքն ալ մուրթ՝ իր հողիին պէս: — Ինչ ունէր հետը տուն տանելիք և ինչ խօսք՝ պարտապահանջներու զուրցելիք: Այդպէս վարուելու էր բաթրոնն իրեն հետ. տարուան մէջ գոնէ մէկ օր դիմապու էր խնայել իրեն պէսի մը: Երեք ամսականի չափ ստակ՝ պարտքերուն և կնոջը հիւանդութեանը պատճառաւ առաջուց քաշած ըլլալուն համար սնտուկէն, անիկա, այդ մեծանձն և ունեւոր վաճառականն ամսականին չափով ամանորի աւթիւ տալիք պարգևը վաճի էր իջեցուցեր իր պահանջքէն: Ներսէս՝ ողբալի կերպով անկուտի՝ դուրս էր ելեր վաճառատունէն, հաղիւ բռնած ինքզինք: Ու՞ր դիմէր, որուն բանար գազոնիքը. հետը միտալին աշխատող ամուրի պաշտօնակիցներուն. չէ՛, միայն ստո՛ր չէր ներեր հայրացեալ մարդու իր

եսասիրութիւնը: — Աստ՛նք կը խորհէր մութին մէջ, կը խորհէր առնը նաև, անճրագ և անսպիտ, ուր Մաքրիկ մը կար՝ իր դեղերուն հետ, և Մաթիլիս մը՝ պտուղէ զուրկ, Մաթիլիս մը որուն խոստացեր էր՝ անպատճառ կանուխ երթալ նոյն զիշեր:

Շուրջի մթութիւնը գիացաւ չոգենաւին բոլոր երջանիկ մարդերէն ծածկել անոր աչքերուն խոնաւութիւնը: Եւ խորունկ հառաչի մը հետ որ իր կուրծքէն ֆշալով փրթաւ, Ներսէս ինքնաբերաբար զրպանը տարաւ ձեռքը, սիկաւ մը փաթթեցաւ, մորմնքանքին հետ մխալու համար քիչ մը: «Եռասունոց բաքէթ»ը երկու օրէ ի վեր դասարկ կը մնար մէկ խորշը պատտառին, իր այլանդակ ճմութիւտածութեանը մէջ: Զգուշիւ բացաւ դայն և անոր յետին փոշիներով գլանիկ մը պտարաստեց, — կարծուկ, վտիտ սիկաւ մը զօր վառեց ճգնաժամով: Բայց մոմ-լուցիկին իրմէ՛ առաջ խմած էր արդէն անոր կէսը, վասն զի թուղթը—ճոթէն պարպուած—ներս ընդունեց խտրոյն բոցին լեզուն:

Յանկարծ սրտփայտ. իր մաւղ մամառւքներուն մէջ խորատոյզ՝ ուշադիր չէր եղած որ պաղը ոսկորներուն էր անցեր: Ուրքի ելաւ, սառ կտրած ոտքերը դետին դսիեց և ամայի կամբջակին վրայ՝ վեր վար երթուղարձեց քանի մը հեղ, կարծես միաքին մէջ մէկէն ի մէկ ծնունդ առնող գաղափար մը վաւերացունելու, կնքելու համար վերջապէս՝ իր հպարտ կամբքին կողմէ: Ի՞նչ ընէր, ի՞նչ պէս ընէր. ստիպուած էր:

Գնաց գաղտորտի պէս դեգերիլ չոգենաւին քովընտի խուցերուն առջև, անոնց կիսախուփ վա-

րագոյրներուն մէջէն «միաքին դրած մարդը» փնտռելու համար անձկագին:

Գտաւ, գտա՛ւ վերջապէս. և պահակի մը նման կռնակը առած խցիկին ապակիներուն՝ սկսաւ վայրկեանները համրել, մինչև որ չոգենաւը նաւամատոյց հասնէր: Ի՞նչ ալ ցըլս-ցըլս չոգենաւ. կ'երթար կ'երթար՝ նորէն հօ՛ն էր կարծես:

Զանճրացած, սիրաբ պայթելու աստիճան ծանր անձուկով մը տառապագին, կը թուէր հիմայ ունկնդրել այն երաժշտութեան զօր երկկողմանի անխենք կը յարուցանէին դուրսէն՝ ջուրը ձեծած առննին, — մոլեգին ու միօրինակ երաժշտութիւն մը որուն կ'ընկերանար նաև ներսէն՝ գահավիժող ու վերերակող անհեթեթ մեքենաներուն խուլ ու խորթ աղմուկը, հեղուկ տարրին դէմ մղուած կռիւր՝ որ ա՛յնքան լծորդ կու գար իր հողիին ալքերուն մէջ ծնունդ առած փոթորիկին հետ:

Եւ մահազին պռուքի մը հետ զօր վերէն՝ հուսկ ուրեմն կողկողաց չոգենաւը բողբի մը պէս, Ներսէս սթափեցաւ, ջանաց իր սոսնջուած երեւակայութիւնն ամիտփել և արձանանալ գտնուած տեղը՝ չորս կողմի խուցերէն դուրս պտտկացող բաղմութեան գրոհումէն առանց քշուելու, մինչև ա՛յն առնն երբ քովի դուռը կը բացուէր և հոնկէ դուրս կ'ելլէր իր փնտաւած մարդը: Բայց անիկա մինակը չէր, պարագայ մը որ բաւական վարանքի մասնեց կրկին Ներսէսը: Հարկ էր խօսիլ, բացուել սակայն, վասն զի «դանակը ոսկորի՛ն կաթընած էր» այլ ևս . . . :

Թէ ի՞նչպէս մտեցաւ անոր, թուքը կլլելով ի՞նչ բառեր թոթովեց և ի՞նչ կերպ վերջացուց իր

ըսելիքն, — ասանց վրայ խորհիլն անգամ ստակալի բան է: Պէտք է մարդ տառապամ ըլլայ Ներսէսի՛ մը պէս, այդ վայրկեանը հաւատարմօրէն սպրեւու կամ երեւակայելու համար:

«Մարդ»ը քով դառնալով՝ մտիկ ընելու մարդավար ձև մըն էր առեր, յետոյ ակնոցը շիտակելով ակնարկ մըն էր ձգեր անոր վրայ:

Այդ «մարդ»ը հարկ չզատեց երկար բարակ խորհելու, անոր խնքնութիւնը հասկընալէ՛ վերջ խնդրանքը կատարելու համար. ա՛յնչափ իրական էր թշուառութիւնը որ չորս-հինգ բառով կ'եղերբերգուէր Ներսէսի չրթունքէն:

Երկու մեանիս փոխ էր ուղուածը. արուածը եղաւ անգղիական մը:

— Փո՛խ կ'ընդունիմ, էֆէնտի:

— Այո, այո՛, փոխ է տուածս արդէն...:

Այդ «մարդ»ն Ունճեան Արիկ էֆէնտին էր:

1912

Հ Է Ք Ե Ա Թ

Հ Է Ք Ե Ա Թ

I

Առտուընէ ի վեր կը ձիւնէր:

Երկինքի անանուն պարիկներ շարունակ կը շարժէին իրենց լպուտի սզեղները, գզուած բաժպակի վիթխարի ամբարանոցի մը վերածելով վարը՝ բովանդակ գիւղն՝ իր բլուրներուն, տուններուն, սար ու ձորերուն հետ:

Ո՛չ քայելիք ճամբայ մնացած էր, ոչ սլ անցորդ մը՝ այդ ճերմակ տեղատարափին սակ: Ճամբայ ըլլալով՝ գիւղին առուն կար միայն որ թմբած անհեթեթ օձի մը տեսքով՝ ծամածուռ պառկած էր հեռուն, ձիւնափառ ուռիներով ու մտամենիներով երկկողմանի եզերուած:

Գիշերը սկսած էր, թանձրացած շարունակութիւնը ցրեկուան մեռել-օղին: Ազջամուղջը՝ հիւմայ վարի համատարած սպիտակութեան մէջ մո-

լորած, հազիւ կը համարձակէր գորչութիւն մը ծփացունել սոսկ՝ ամբողջ գիւղին վերև:

— Ի՞նչ օդ ու ի՞նչ բնութիւն:

Գեկտեմբեր ամիսը՝ ծերուկ, ծիւրական՝ իր վճռական հողեվարքին ժամերը կը համրէր, մինչ գիշերն իր գորչ խանձարուրին մէջ՝ Ամանո՛րը կ'երկնէր միայն:

Ինչ որ կ'երկնուէր անդին, ձիւնով վերմակուած երգիկներու տակ, երա՛զն էր պզտիկներուն՝ սրոնց ներսիցին կը կայթէր տրուելիք ընծաներու ցնծութիւնն անառակ:

Ու ցնծութիւնը նո՛յնն էր ունեւոր աղուն և չքաւոր ձագուկին համար անխտիր. վասն զի կաւանդ-Պապան այն բարի այցելուն է խորհրդաւոր որ միեւնոյն թափով կը մարակէ բոլոր պզտիկներուն երեւակայութիւնը:

II

Երկինքներուն ծոցէն ա՛հեղ հրամայականը կը գտար այդ իրիկուն՝ անզբաղ մնացող հրեշտակի մը հասցէին.

— Գնա՛ . . . :

Աստուած-Պապան բեռնաւորած էր դայն բիւր բիւր խաղալիքներով, բոժոժիկներով, միրգով, գիրքով, ժպիտներով ու ժապաւէններով, բոլորն ալ հանուած՝ Արքայութեան թանգարանէն:

— Ատոնք գնա բաշխէ՛, ըսաւ անոր, չունիկչունեւորիկ մանուկներու. անոնց որ մայր չունին և համբոյրներ, անոնց որ հայր չունին ու նուէրներ:

Եւ որպէս զի երկար ձամբորդութեանը մէջ

հրեշտակը չմտէր, նաև ձիւններէն չաղտոտէր տանիքներուն ամբողջութիւնը գիւթական, Աստուած ձգած էր անոր ուսերուն՝ ասուի տառատով մը համապարփակ:

III

Ամպերն ի վար, միջոցն ի վար, ձիւնին լսօլ թափթըփուքին մէջէն յուշիկ իջներով՝ իր օդային չուն երբ աւարտեց յանձնակատարը Եդեմի, ամառի դաշտի մը վրայ գտաւ ինքզինք:

Թիւերը թօթվեց և աչք մը պարտացուց չորս գլին: Ո՞ւր էր արդեօք:

Հեռուն, գիշերին գորչութեանը խորէն ընդալօտ՝ գիւղը կը խտկար կաղանդ-իրիկուան իր հակումը միայն: Տուներու ցիրուցան լոյսեր հոս ու հոն, սրոնք նայելէ յոգնած, աւրուած աչքերու պէս կը խխէին կարծես: Տեղ տեղ, ծուխի գարգամանկներ՝ հանդարտօրէն վեր ամբարձիկ, անուշ հառաչներու պէս, երջանկութեան ալելուներու պէս:

— Ահա՛, ձայնեց ուրախ, գտա՛յ երթալիք տեղս:

Ու եթերի թռչումներէն խոնջ՝ գոցեց զոյգ թիւերը, հողին վրայէն քալելու համար:

Սպիտակ Ծովէն անցնող առասպելեալ լուզորդի մը երեւոյթն ունէր անիկա: Զիւնը կէս մէջքը հասեր էր, և ներբաններուն կը գամուէին ձերմակ, կարծր ու բարձր գարշապարներ շարունակ, մարմարէ կոշտ երանակներու ձեւով:

Եթէ պատուէրին դու շէշար դեռ ևս չբռնչէր ականջներուն մէջ, ձիւնակոյտին տակ թաղուիլը գուցէ քալելէն նախամեծա՛ր համարէր:

Քալեց ու քալեց:

IV

— Չ՛ օ՛ օ՛ . . . հրամմեցէք, հօ՛ս հրամմեցէք :
 Այս եղաւ պղտիկներու երկսեռ խուճրի մը
 առաջին հնչուն գոչը, երբ դուռը լացուեցաւ՝
 — Գուրաէն ուռնակը ձեծող հրեշտակին առջև :

Տառաստակին տակ պահուած խաղալիքներուն
 զուարթ աղմուկն ինչ շուտ լսեր էին Հարածճիները :
 Հրեշտակը ներս նայեցաւ՝ շուարած, շփոթ :
 Աչքերուն կրած չլացքը շուտով համոզեց զինք թէ
 սխալ դուռ էր դարկածը :

— Ներեցէ՛ք, ձայնեց, աղխասիւն տունն է գոր
 կը փնտռել :

Կտարուելու, ընդվզելու և յօնքերնին պոստե-
 լու անդ՝ քահ քահ խնդացին անոնք :

Հարուստին աղան կը ծիծաղի՝ երբ արձամար-
 հել կամ հաժողել ուղէ :

Իրենց հոգիները կը շարունակէին թրթուայ՝ այդ
 նուէրները իւրացունելու բացարձակ վստահութեամբ
 մը : Որ մէկը փաղաքուչ համբոյրներ կը պտըտցու-
 նէր «աւելի»՝ անոր հազուստին երեսներուն, որ
 մէկը բակը կը թնդացունէր ուլի պտագումներով •
 իսկ մնացեալները վառեակներու պէս ներս կը խօթ-
 ուէին այդ խորհրդաւոր հաւին փետուրներէն, գե-
 ղեցիկ ընծաներուն ձեռք զպցունելու և ժամ ա-
 ուջ անոնց սիրանալու սարսուռներով :

V

— Տղան ամէն անգ աղայ է, հարուստին հան-
 դիստ սրահը գանուի՝ թէ աղքատին աղկաղկ եր-
 դիքին տակ : Մէյ մը եկած գտնուեցանք հոս . ա-
 սանկ գիշերով պղտիկի սիրտ կտարել կ'ըլլայ . . . :

Այսպէս արամարանեց երկինքներուն բարի
 բնակիչը : Յետոյ տառաստակէն մերկանալով՝ ծոցի
 նուէրներուն մթերքն ամբողջ պարպեց անոնց դողը :
 Ձեռուրներուն, այտերուն և աչքերուն փակ-
 չող տաքուկ պաչիկներ զի՛նը եղան այդ բոլորին :

VI

Աւելի թեթև քան փետուրը՝ գիրկը գեիլուսին,
 և աւելի խօլ, աւելի՛ երջանիկ՝ քան թիթեռնիկն
 արեւին տակ, հրեշտակը ձիւնին տարափը ձեղքեց
 ու շէ՛շտ ձախր աններով սրացաւ դէպ ի եթեր :

— Ի՛նչ լուր . տուածներս տեղաւորեցի՞ր իրենց
 անդերը » Տէրը հարցուց անոր :

Հրեշտակը կորակոր կը կենար անձայն, իր
 բուլթեամբը մասնելով ծանրութիւնը յանցանքին :

Բարկացաւ Աստուած ու վայել պատիժը զոր
 ձակատեց խելոյն իր զանցառու և անարդար պաշ-
 տօնեային՝ զարձեալ նո՛յն հրամայականն էրանողք •

— Գհա՛ . . . : Երկիր իջիր կրկին, այս գիշերուը-
 նէ եղիր հոն երէկի պարզամիտ պատանեակը : Գհա
 զաւակ արձանագրուէ աղքատ ծնողքի մը, աչ-
 քովդ չափելու և միսովդ զգալու համար այն ան-
 սահման վիշտը զոր ունի իր նուէրներէն ու պտուղ-
 ներէն զուրկ ս՛րբ մանկութիւնը, անօթի փորանց,
 թաթիկները պարապ, թարթիչները թայ : Գհա՛,
 ու թող ձմրութիէ՛ դբեդ կարօճը՝ բաղձսնկիդ չհաւ-
 ներա . . . :

Ակնթարթի մը գործադրութիւնը եղաւ անոր
 հրամանը :

ՅԱԻԻՏԵՆԱԿԱՆ ՍԷՐ

Հ Է Ք Ե Ա Ռ

Սըռֆած, թինթոն բաներ էին երկուքն ալ, մազերնին քթանի պէս ձերմըկած, երեսներնին խորչոմ-մորչոմ, մէջքերնին երկու ծալք, և անանկ երեսայթ մը իրենց մարմրուն նայուածքին մէջ՝ որ դէպ ի փոս ծուրու տխրութիւն մը կը ցոլացունէր համակ:

Ո՞րչափ կ'ընէր կարգուերնին. կնիկը քա՛ր ճաթէր որ մինչև յիսուն բարձրացունէր այդ թուականը, մինչ էրիկը տաս մըն ալ վրան կ'աւելցունէր անոր: Ամէն իժիր տարիքի այս ասուլիսը կը բացուէր ամոլին միջև և կերպարանքը կ'առնէր զարմանալի, թունտիկ վէճի մը՝ ուր իրենց կեանքին դրուագներն իրարու ետեւէ կը շարուէին, յիշատակներու անուշ քրքրումով մը:

Տուն մը՝ մէկ սենեակով, գետնի երես: Այդ եղած էր իրենց առագաստն ու գուրգուրանքի միակ բոյնը: Մէջի չորս պատերը սակայն լեզու պարտ էին ունենալ ու պատմել այն անսահման սիրելութիւնը որ փոխանակ օր օրի վար իջնելու իրենց պառուըցած սիրտերուն ջերմաչափէն, դէպ ի վեր սողակած էր միշտ: Տարիները ո՞րչափ գլորեր էին, Ծերութիւն ու Չքաւորութիւն, — անտք

մարդոց երկու պատուհասներ, — անչափ ծանրըցեր էին իրենց ուսերուն: Այն ատեն անոնք կարծես պէտքը զգացեր էին մէկզմէկ ամէն ատենէ աւելի սիրելու:

Ապրուստնին կարճ ու խեղճ եղեր էր. բա՛ն... սիրտերնին հարուստ մնար թող: Իրաւ էր թէ իրենց կեանքի լապտերը երբեք չէր լուսաւորուած այն շքեղ ճառագայթումով, զոր ծնող զաւակ մը հեռը կը բերէ, միւս կողմէ սակայն ամուսնական այդ ամբողջութիւնը պատճառ եղած էր որ սէրերնին չխորէին՝ զուկի բաժին հանելու համար անկէ: Հիմայ չէ թէ էրիկ-կնիկ, հապատեսակ մը քուր-աղբար դարձած էին, վարդի պէս իրար հոտուըտացող, առտու իրիկուն իրարու հետ դէմ դիմաց, վերջապէս իրարմո՛ւվ:

Խրճիթի, դուք ըտէք՝ ախոռի ձեւով յարկ մը կ'երկընար տուներնուն կունակը: Կազի ամաններ բացուեր բացուեր՝ վրան էին շարուեր, և անձրեւն ու ձիւնը աղտոտ կարմիր մը քսեր էին անոնց այտերուն:

Այդ ծածքին տակ էր որ ծերուկը կ'առանձնանար ցորեկները, չերտ չերտ տախտակներու հետ խաղալու համար: Արհեստով ատաղձագործ էր, տեսակ մը կամէական աշխատութիւն որ հասարակ ճաղ չինելէն անոլին չէր անցներ: Արուարձանին մէջ մահ մը պիտի պատահէր, գային պիտի իրեն անտուկ մը ապսպրելու: Ի՞նչ կամաց, ու ի՞նչ ալ սեւ վառտակ:

Տարիին վերջին ամիսին վերջին ալ օրն էր այդ իրիկունն :

Անտրեւ, ցուրտ, գորշ վերջալոյս մը դացեր հորիզոնն ի վար անհետ եղեր էր, ու մութն աղէկ մը աուեր էր գետինները : Հով մը՝ կատաղած փըրփրած, հիւսիսի աղիքներէն փրթած, կ'ունար անձրպետին մէջ ու խրխիկ անակը հիւքերէն կը ցնցէր, թիթեղ տանիքը դզրդացունելով :

Ներսը, դէմ դէմի նստեր կը տաքնային էրիկ կնիկ : Մէկ երկու կածուք հազիւ կար կրակարանը, ձերուկին գրպանի տասնացներուն պէս :

Նայիս, դուռին կապիչը կը քաշուի և ժամկոչ ախպարը ներս կը մտնէ : Ճաղի մը ապսպրանքը կայ նորէն . մէկը ճողեր էր, առտուն կանուխ հասներու էր անտուկը :

Կանխավճարը կը շխրբասայ ձերուկին ափին մէջ, մինչ պառաւն ունելիին սև մատերուն մէջ բռնած կայծ մը կրակ՝ կը փչփչէ շարունակ, ճրագը վառելու համար :

Շատ չանցած, գործին գլուխն է մարդուկը : Քիչիճիկ մը օղի, քանի մը տեսակ միբդ դներ բերեր էր արդէն առած ստակովը, բոլորովին անշուք չանցունելու համար այդ «ակում» իրիկունը :

Ու հիմայ «աղայ ու տոտո» խանութին թիթեղէ ծածքին տակ կիզած՝ իրենց անշուք կազանդը կը տօնէին :

Աղոցը մէկ դիէն տախտակի մը շերտին վրայ կը քըսկըտուէր, անդին սրաւաւը սեղան շխիկուէր կ'արատարար :

Երբ առջի օղին տարաւ տուաւ անոր, մարդը

պահ մը սղոցը վար դրաւ, և երկուքը մէկ՝ կէս մը աւարտած անտուկին քովիկը կկուզ՝ գաւաթներնին պարպելու պատրաստուեցան :

Կաղանդի «խօնջա»ին առջև, ինչ որ անխուսափելին էր՝ ա՛յն եղաւ : Գաւաթ գաւաթի դպցուցին . պառաւը ձայն առաւ անդիէն .

— Կենդանութիւն... Ասված սև օրիկդ չի ցուցունէ՛... տուն քույին ծառքովդ թաղես ինծի...

— Տէ՛, տէ՛... վրայ բերաւ ձերունին, ցաւոտ ձայնով մը . աչկիդ առջին պէր մէյ մը, ված՝ ծո՛ւն տարուան կարգուկ էնք, կնիկ, խօսք չէ... արժանի չըլլամ առ օրը տեսնարու...

Ու երկուքին ալ աչքերուն մէջ թացութիւն մը լճացաւ :

— Ծառուքներս կը տողաղան կոր, կարողութիւն չէ մնացեր վրաս կամ մը կամելու, — յարեց ամուսինն՝ օղին թթուած դէմքով մը կոկորդն ի վար վաթեղէն յետոյ, — մեղի հո՛ն կը վայել խայրի, հո՛ն...

— Ըսի՞ ես, տուն քույին ծառքովդ կոցես աշուքներս... Աստուծմէս ա՛ս կ'ուզեմ մինակ...

Հազիւ աւարտած էին իրենց մահադին խօսուելուառքը, յանկարծ սուր խժլտուք մը լսուեցաւ խանութին անկիւնէն . կարծես երկաթի կտորուանքներու մեծկակ տրցակ մը մէկը ձեռք առած՝ շարունակ կը թօթվէր ու թիթեղէ պատերուն կը գարնէր :

Կայնուկ, խոժոռ, անուելի և սպառնացայտ՝
տակորէ մարդ մըն էր անկիւնը սպասողը :

Ճրագին լոյսը կռնակի պատին վրայ հանած էր
անոր չ՛մբ չոր կազմին դիւային գծագրութիւնը որ
էկ'երերտըկար, կը ծռմուկէր կամ կ'երկըննար, մու-
մին սլալուքին խաղերուն համեմատ. մինչ բո՛ւն
կմախքն ան թեւը տէգի պէս դէպ ի յառաջ կար-
կառուն՝ դամբանական ձայնով մը իր հրամայա-
կանը կը գուար :

— Ի՞նչ չէ՞րք քիչ մը առաջ մեռնից ուզող-
ները, պատրաստ եմ անա մէկերնուդ մէկը տա-
նելու. դո՛ւն կամ դո՛ւն. առջեւնուդ այդ դա-
գաղը ձենէ մէկուն համար է... շո՛ւտ... :

Ա՛յնչափ տարի զիրար յիմարի՛ պէս սիրող,
իրարու համար հողի՛ տուող այդ ամոլն էր որ,
մահուան քրտինքներու մէջ թաթխուած՝ պօռաց
պօռչըտաց մէկ բերան, իր խեղդուկ հագազէն
ձայներ դժուարա՛ւ հանելով :

— Էս չէի՛... ան էր :

— Ա՛ն էր, էս չէի՛... :

— Ատանկ սուտեր չե՛մ կլեր ես, երկուքնէդ
մի՛ն, — կ'որոտար նորէն անկիւնի կմախքը, ու-
կորէ ներբանը գեանի տախտակին ծեծելով :

Ու լեղինին վրթած :

— Էս չէի՛... Ասված վկայ էս չէի... ան,
ան էր, — փոխն ի փոխ պատասխան կու տային
ճաղին եզերքը կրկայ դարձած երկու սիրականները,
բերաննին վրայ չերթայո՛ւ մեկն չէի՛նք մը կմկմա-

լու. և այս անգամ առանց քաշուելու մատով մէկ
զմէ՛կ ալ ցուցուցեր էին անոնք :

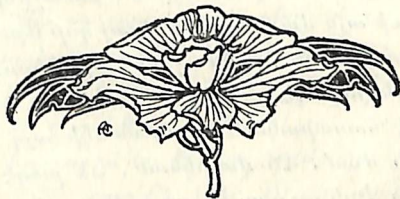

Աւանդալէսը կ'ըսէ թէ կմախքէ կազմը —
Մահը — խպնեցաւ անոնց փոխադարձ սերէն, և
այդ իրիկուն երկուքին ալ կեանքը խնայելով՝ թի-
կունքը դարձուց ու եկամին պէս կորսուեցաւ
դէպ ի դուրս, երթալու՝ հովերուն, ձիւներուն,
մթնոլորտի մրրկներո՛ւն պատմելու համար «յաւի-
տենական» կոչուած մարդկային սէրերը :

Մհ, մի՛ պնդէք, սէրէն շա՛տ անուշ, սէրէն
շա՛տ վեր բան է սպրիլը... :

1905

ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՈՒ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ

ՏԱՐԻ, ԿԱՂԱՆԴ ՈՒ ՁՄԵՌ

Տ Ո Մ Ա Ր Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Ամանորի տօնախմբութեանց, նախնի սոխորութեանց, Կաղանդ բառին ծագման և ձևու եղանակին վրայ ակնարկներ ձգելէ առաջ, կարևոր է խօսիլ նախ ՏԱՐԻին վրայ:

Ըստ տոմարագիտութեան, Տարին կը կոչուի «արեգակնային» և «լուսնային»: Առաջինին չափը կը հաշուուի այն ժամանակին վրայ զոր Արեւը կ'անցունէ՝ խաւարման ծիրին շուրջ յածելու ատեն, այսինքն յեղյեղակէ յեղյեղակ (solstice) կամ հասարակածէ հասարակած: Ժամանակի այդ չափն է 365 օր, 5 ժամ, 48 վայրկեան, 51 րոպէ և 6 եռվայրկեան: Իսկ լուսնային տարիին չափը կը հաշուուի 12 լուսնական ամիսներուն վրայ, որոնցմէ իւրաքանչիւրն է 29 օր, 12 ժամ, 44 վայրկեան, 2 րոպէ և 8 եռվայրկեան: Այսպէսով լուսնային տարին կ'ունենայ 354 օր, 8 ժամ, 48 վայրկեան և 34 րոպէ:

Եզրիստացւոց տարին կազմուած էր 360 օրէ՝ բաժնուած 12 ամիսի, 30ական օրնոց, որով կ'աւելնար միշտ 5 օր, — սլարդ օրացոյցներուն վերջը դասուած «Աւելեաց» բառը:

Հրէից տարին կազմուած էր 12 ամիսէ՝ փոխն ի փոխ 30ական և 29ական օրնոց, որով տարին 354 օրէ կը բաղկանար և 3 տարին անգամ մը 30 օրնոց ամիս մը կ'աւելնար. այն ատեն՝ տարին 384 օր կ'ըլլար և կը կոչուէր «նահանջ»: Եօթը տարին անգամ մը կու գար «շարաթական» կոչուած տարին, իսկ 40 տարին անգամ մը՝ «յոբելեան» տարին: — Յունաց տարին (360 օր) թէ՛ լուսնային էր, թէ՛ արեգակնային. ամիսները կը հաշուուէին լուսինին ընթացքին համեմատ, իսկ տարիին երկարութիւնն՝ արեւին ընթացքին համեմատ: — Հռոմացեաց տարին առաջները 10, յետոյ 12 ամիս էր:

Գրիստոսէ 47 տարի առաջ, Յուլիոս Կեսար տոմարը կարգի դնել ստղով Սոսիդէ:ոս աստղաբաշխին՝ տարին 365 օր որոշեց, իսկ 4 տարին հեղ մը 366 օր. այս վերջինը կոչուեցաւ «նահանջ»:

Բայց Յուլեան տարին 11 վայրկեանի և 10-12 րոպէի մը չափ երկար էր, որով 134 տարուան մէջ օր մը կ'աւելնար, իսկ 400 տարուան մէջ՝ 3 օր: Ուստի Գրիգոր ԺԴ: Պապը տոմարը կարգի դնել տալով՝ 1582 տարիին վրայ 10 օր բարդեց, Յուլիոսէն մինչև այդ օրը զոչացած ժամանակի սխալն ուղղելու համար: Բոլոր Եւրոպացիք այդ տոմարն ընդունեցին, որ նոյն Պապին անուամբ յորջորջուեցաւ Գրիգորեան և որ ժողովրդեան կոչմէ «ալանփուանկա» ըսուածն է (նոր տոմար):

Չընդունողները եղանք մենք՝ Հայերս, Ռուսերն ու Յոյները, ցայսօր անմտօրէն կառչած մտաւորով Յուշեանին (Յուլիոս Կեսարին անուամբ կոչուածին), տարիներու ընթացքին մէջ այսպէս 13 օրի յապաղում մը կրելով Եւրոպացիներէն: Չէ՞ մի որ երբ մեզի Յունվար 1 ըլլայ, անոնցն ալ Յունվար 14 կ'ըլլայ: Այս տարբերութիւնը դարերու ընթացքին՝ պիտի խոչորնայ, մինչև որ մենք դարնան, աւելի ետքերն ալ ամս'որ դիտի ընենք Կաղանդը, մինչդեռ Եւրոպացիք անվրէպ և անխախտ կերպով ձմեռուան մէջ նոյն օրին: — Մուցանք ըսելու թէ մերինը հրապարակի բառով կը կոչուի «բուսի», այսինքն հին տոմար. հին միտքի հակամիտութիւննիս շեշտող յարմարագոյն որակականը. . . :

Հին Ռուսիոյ ԱՁԴԱՅ ՏԱՐԵԿԱԼԵՆԵՐ

Հին ասոն, ամէն ազգեր Տարեգլխու իրենց մասնաւոր օրն ունէին: Հայերը, Քաղզէացիք, Եդիպացիք, Պարսիկները, Փիւնիկեցիք, Ասորիներն ու Կարթեղոնացիք տարին կ'սկսէին աշնանային զուգօրութենէն (équinoxe), — մեր օրացոյցներուն մէջ «լինի ախ և դիշեր հաւասար» ըսուածը:

Հրէից ալ քաղաքական տարին գրէթէ այդ ատենին կ'սկսէր, այսինքն 25 Սեպտ.ին, իսկ եկեղեցական տարինին՝ դարնանային հասարակածէն:

Յոյներուն ամանորն առաջ 22 Դեկտեմբերին էր, յետոյ 22 Յունիսին:

Հռոմայեցւոցը Հռոմուլոսի օրով դարնանային հասարակածին էր, իսկ Նումա Պոմպիլիոսի օրով՝ ձմեռուան յեղյեղակին:

Ֆրանսայի մէջ Յունվար 1ը հաստատուեցաւ 1564ին, Կարոլոս Թ. ի հրովարտակով:

Պարսիկները տարին չըջանակով կամ ժանեակով կը նշանակէին, Եդիպացիք ալ իր պոչը խածնող օձի մը պակերով:

«ԿԱՂԱՆ Դ» ԲԱՌԸ

Պիտի ցուցունենք հիմայ թէ ս'ւսկից կու գայ աս մեր հայերէն ԿԱՂԱՆԴ բառը, զոր ռամիկ ժողովուրդը կաղանս կ'արտասանէ:

Հռոմայեցիք ամիսը բաժնած էին 3 մասի. Ամսամուտք (Calendes), Իդոսք (Ides) և Նոնայք (Nones): Ասոնց նախընթաց օրերը կը կոչուէին Հսրււմ (Veille), ուր քրիստոնեայ ժողովուրդը գիշերն ամբողջ արթուն մնալով կ'աղօթէր: Իբր շարունակութիւն այս բարեպաշտիկ սովորութեան՝ յաջորդած է քրիստոնեայ ամէն ազգերու ծանօթ ժամապահութիւնը:

Կաղանի բառն ուրեմն կը սերի ֆրնս. calendeօէն: Ինքն ալ իր կարգին կը սերի Լատ. calendaeօն, իսկ լատինականը՝ յունարէն գաղիմ բայէն, որ կուսէր, կանցէր կը նշանակէ:

Տեսնենք թէ ինչ աղերս ունի եղեր այդ կանչելը՝ կաղանդին հետ: Հին ասոն «կաղանդ» ըսելով կը հասկցուէին առաջին օրերը բոլոր ամիսներուն, երբ քուրմ մը Հռոմի Կապիտոլիոն տաճարը կը կանցէր ժողովուրդը՝ նոյն ամսուան մէջ տօնախմբուելիք տօները ծանուցանելու համար:

Ի հնումն, Կաղանդը նուիրուած էր Հերս դիցուհւոյն, եւ հաստատուած՝ իբր պարաք հաստու-

ցանկու օր: Եւ որովհետեւ ՚ին Յունաց ամիսները
քնու ամսադրուելի չունէին, ասոկէ ծագում առած
է հռոմէական սա աստիւիւնը. «Յունական կա-
զանդին վճարել» օր համազօր է ծագաբանական վճա-
րելին, այսինքն երբեք չհասուցանելին:

Կազանդին՝ պարտք հասուցանելու հռոմէական
այդ վաղնջուց սովորոյթէն հետեցունելով, իրա-
ւունք կ'ունենանք մտածելու թէ ներկայիս մէջ Ա-
մանորի աթիւ բաթրոններու կողմէ իրենց պաշ-
տօնէից տրուած բացառիկ ամսաթուշակ-պարզե-
ներ, երախտապարտեալներու կողմէ իրենց բարե-
բարներուն մասուցուած նուէրներ, մասնաւորնե-
րու կողմէ մասնաւորներու տրուած ընծաներ,
եւայն, եւայն, թերեւս շարունակութիւնն են այդ
պատմական սովորութեան, դարուց ՚ի դարս ձեւ-
փոխուած հասարակ պարաքի կզանակէն՝ բարոյական
պարտաւորութեան մը կերպարանքին, աւնելով
այսպէս՝ տեսակ մը հոգեկան հաճոյքի շէնքն ու
չնորհր:

Հռոմ. սոմարագիտութեան համեմատ, Իդոսք
կոչուածներն այն օրերն էին որ կ'իշխային իւրա-
քանչիւր ամսուան մէջ մինչեւ իննեակ, այսինքն

- 15 մարտ, մյս., յս., հոկա.
- 13 յնվր., փեար., օգոս., դեկտ.
- 10 ապր., յնս. սեպտ., նոյ.

Իսկ Նոնայք էին Իդոսք կոչուածներէն 9 օր
առաջ, այսինքն 7 մարտ, մյս., յս., հոկա. եւ
մնացեալ ամիսներուն ծրդ. օրերը:

Հ Ա Յ Ո Յ « Ն Ա Ի Ա Ս Ա Ր Դ » Ը

Հայեցի յըջորջմամբ, պէտք էր Նաւասարդ
կոչել Յունալարը, թէև ՚ին Հայոց կապաշտութեան
օրերուն՝ Ամանորը ձմեռ եղանակին չէր հանդիպեր:
Մեր նախահարց նաւասարդեան սովորութիւնք —
որոնք արդէն նկարագրուած են հայ բանասէրնե-
րէ, — դադրած են հետզհետէ Քրիստոնէութեան
տարածումով, մինչև որ Հայերս փոխանակած ենք
տօնոյթի այդ մասնաւոր արարողութիւնները՝ Հռո-
մայեցիներուն Յունալար ՚ին եւ Հռոմէներուն կազան-
դին հետ: Հայոց անգիր դարութեան չըջանին մէջ որ
մինչև հինգերորդ դարու երկրորդ կէտը տեսած է,
ունեցած ենք Գողթաւ երգերը որոնցմէ քանի մը
հասակոտորներ հազիւ մնացած են ցարդ: Այդ հա-
տակոտորներէն մին է անա հետագան, ուր Նաւա-
սարդ ամիսը կը փառաբանուի՝ նահապետական
Հայու բաղձանքներով եւ հագներգութի շունչով մը.

Ո՛ր տայր ինձ գծուի ծխանի եւ զա-
ռաւօսն Նաւասարդի, զվագելն եզանց
և զվագելն եղջերուաց. մեք փող հար-
ուաք և թմբկի հարկանէաք:

Աւելցունենք թէ Ս. Մեսրոպ հայկական գի-
րերու գիւան ընելէ վերջ՝ երբ սկսաւ լուսաւորել
Հայաստանի այլ և այլ գաւաւանները, գնաց նաև
Գողթն կոչուած գաւաւոր: Հոն էր որ լսեց այդ
երգերէն, որոնցմէ մէկ քանկին՝ Խորենացիին անդամ
ականջալուր կղած է: Մեծանուն հայրապետը թէև
ջանաց ջնջել հայ հեթանոսական չըջանէն մնացած
այդ երգերը, բայց չյաջողեցաւ:

Նաւասարդ հայեցի ամանունը կ'ստուգաբանուի հնդկի և զանդիկ լեզուներով նաւա-սարասս (նոր սարի) : Պարսիկներուն Նեշրուզն ալ որ միշտ Մարա Տին կը հանդիպի՝ կը նշանակէ նոր օր, կամ, օրացոյցի բացատրութեամբ, — «Նոր օր արքայական, և է նոցա ամանոր և պայրամ» :

«Նաւասարդ» նախամիտն է Հայոց և քաղաքական տարեգրութիւնը որ Յայսմաւուրքի անշարժ ամսարին համեմատ՝ կու գայ Օգոստոս ամսուան 11 թդ. օրը : Հայոց հաստատուն թուականն է այս սարի 1362. իսկ բուն և շարժական թուականն իս կ'սկսի Օգոստոս 6ին (4405) : Այս երկու թուականներն ալ սակայն օրացոյցներու մէջ միայն գոյութիւն ունին հիմայ, քանի որ գործնական կեանքի մէջ ո՛չ մէկ Հայ կր գրէ ու կը սործածէ զուտ տոհմային սա ամիսները. — ՆԱԻԱՍԱՐԳ, ՀՈՒԻ, ՍՍ.ՀՄԻ, ՏՐԷ, ՔՍ.ՂՈՅ, ԱՐԱՅ, ՄԵՀԷԿԱՆ, ԱՐԵԳ, Ա.ՀԵԿԱՆ, ՄԱՐԵՐԻ, ՄԱՐԳԱՅ, ՀՐՈՏԻՅ, բոլորն ալ 30 օրնայ, իրենց ետեւէն քաշելով հնգօրեայ պոչիկ մը, ԱԻԵԼԵԱՅԸ :— Այդ 5 օրերէն Ա.ը նուիրուած էր «վարդաման» Ասաղիկ զիցուհիին, որ վերջէն Վարդավառի փոխուեցաւ :— Խօսքը մեր օրացոյցներուն տանք նորէն. «Ի յետին «ժամանակս սոխորութիւն եղև դնել զսկիզբն «թուականին ի Կաղանդս Յունվարի ըստ հին տոմարին» :

Ի հնումն, «Նաւասարդ» ի առաջին օրը նուիրական էր յոյժ : Մեր նախնիք օրեր տեւող մեծամեծ հանդէսներ կը սարքէին այդ օրէն սկսեալ : «Այդ հանդէսները — կը գրէ Հայր Ալիշան իր Յուշիկի Հայրենեաց Հայոցին մէջ — «Ամանորայ» կ'ըսուէին ,

կամ «համաշխարհական», «աշխարհածողով» . վասն զի ուրիշ ամերէ աւելի՛ կը կատարուէին բազմութեամբ մարդերու սրնք ամէն զաւառներէ կու գային ժողովուիկ Բագրեւանդայ բարձրաւանդակաց վրայ . թագաւորն իր այրարատեան 4 բիւր գունդով, նախարարներ 8 բիւր գումարտակով, 600 զաւառատէրեր և 400 գահակալ իշխաններ, կրօնական աւագ պաշտօնեաներ, ամէնքն ալ իրենց սեպուհներով ու ճորտերով . որով միայն քաղաքական, ղինուորական և կրօնական ազգային հանդիսացեալք իրենց մարդիկներով՝ քանի մը բիւր կ'ըլլային, հասարակ զօրականէն ի գատ : Իսկ ազնուականաց ու ռամիկներուն բազմութիւնը միլիոնաւոր պիտի ըլլար : Ի՞նչ էր Հայոց այս հաւնաշխարհական տօներուն պատճառը . — Նաւասարդ կը յիշեցնէ 1. Ջրհեղեղի յիշատակը . Սարապիայի մեծ Պրահմայ աստուածին դուտարն ու կինը կը ճանչցուի և ջուրերու զիցուհի, ոտտիկան՝ ազրեւակներու և գեաերու : 2. Նաւասարդի օրերը՝ կ'ըլլային պէս պէս ջրախաղք, իբրև տօն ջուրերու կամ յիշատակ ջրհեղեղին և փրկութեան մարդկան ստպանուան ի լերինս Արարատայ : Իսկ մերազնեայք հիմայ Վարդավառին կը կատարեն ջուրի այդ հանդէսը : 3. Տօն էր յիշեալ Անանոսայ անկախութեան յիշողութեան իննամակալ շատուած մը կը կարծենք, կամ շատուածահարն Արամազդ և Անահիտ տիկինը . վասն զի ասոնց տօնն ալ (մասնաւորապէս առաջնայն) այսօր կը կատարուէր : Այս շատուածներէն գատ ուրիշ չտարու մեհեաններ ալ կային Բագրեւանդայ

մայրաքաղաքին կամ գլխաւոր բնակութեան սեղ, որ կ'ըսուէր «Բագաւան» այսինքն չաստուածներու քաղաք: Իւրաքանչիւր չաստուածի սեղան կամ մատոււ կը կոչուէր «բագին» . ասոնց բազմութենէն ո՛չ միայն աւանն, այլ թուր թէ ամբողջ գաւառն ալ իր անունն առած «Բագրեւանդ» է: Գից հետ զիւցազուէնք և դիցանուէր կամ սրբազան անձեր ալ հոն իրենց արժանիքներուն համեմատ բագին ունէին, ինչպէս որ կը վայելէր ալ Նաւասարդի տօներն ամենախուժը համաշխարհական ընելու համար»:

ԱՄԱՆՈՐԻ ՍՈՎՈՐՈՅԹՆԵՐ

Բոլոր Եւրոպացիք լուր օրի պէս անչուք կ'անցունեն դրէթէ իրենց Յունկար 1ը: Եւ ինչ որ մենք և Յոյները կաղանդին կ'ընենք իբր ցնծութիւն կամ հանդիսութիւն, անոնք կը վերապահեն զայն իրենց Ծնունդին (Noël) որ Գեկտեմբեր 12/25ին կու գայ:

Քրիստոնէութեան սկիզբէն ի վեր, Յիսուսի Ծննդեան տարեդարձը մասնաւոր տօնով մը կը հռչակուէր: Պայքը 138ին օրէնք մը սահմանեց՝ առաջքն անելու համար խել մը չափազանցութեանց: Այսուհանդերձ, աշխարհիս մէկ ծայրէն միւսն ուր տարածայնուած է քրիստոնէական աւանդութիւնը Ս. Գիւրքով կամ բերնէ բերան՝ Ծնունդը կը տօնուի ցարդ անլուր ցնծումներով, իբր տօնարժէ տօն, աւելի մեծ քան Ամանոր և աւելի շքեղ քան Զատիկը՝ համօրէն ազգաց քրիստոնէից: Այդ օր եղբայրական երանութիւն մըն է որ կ'ողողուի

ամէն սիրտերու մէջ, սիս և մախանք կ'անէանան մէկ օր գոնէ, և յոյսերու գեղեցիկ ծիածան մըն է որ կը փողփողի աչքերու ցանցենիին վրայ: — Համառօտակի թուենք մէկ քանին օտար ազգաց տօնոյթի այդ սովորոյթներէն:

ԻՏԱԼՍՅԻՔ Ընտանեկան սեղանը կը սարքեն գիշերանց, մէջտեղը դնելով քանձիաղջօ անուն խոշոր կարկանդակ մը որ տարօրինակ զանգուած մըն է խմորի, սառած շաքարի և եփուած պտուղներու: Սեղանին շուրջ կը շարուի անագին բազմութիւն մը՝ պիշ պիշ կարկանդակին նայելով: Կէս գիշերուն աւարտող այդ ճաշէն ետք — որ կը կոչուի Զարթօնք(*) — խմբովին ժամ մը փութայ ամէն ոք, հանդիսաւոր պատարագին ներկայ ըլլալու: Եկեղեցի երթալը միայն Իտալացիին յատուկ չէ. ամէն ազգ որ կաթովիկ է՝ նոյնը կ'ընէ:

ՖՐԱՆՍԱՅԻՔ Կ'ուսենան իրենց սեղանին վրայ աւանդական հնդկահաւը, սագը կամ պարարտ հաւը: — Իսկ ազոց համար կայ «կաղանդ պապան» որ՝ ըստ մանկական հաւատքի՝ երկնային անձնաւորութիւն մըն է, նոյն գիշերը խաղալիքներ ու միրգեր բաժնող խելօք պղտիկներու: Կը ներկայացուեն զինք երկայն ճերմակ մօրուօք և կնգլաւոր վերաբկուով՝ վրան ձիւն նստած: Անիկա բուխերիկին մէջ կը գետեղէ իր նուէրները, պայմանաւ

(*) «Zarpolif» գոյճը նորսրաւնոքիւնը հայ յիզուի մեջ առաջին անգամ մտցուած է Լիւռն Բաշարեան, — իբր հաւաքօր ֆրես. réveillon բառիւ, — որով յետոյ նոյն բառն ընդհանրացաւ այդ եւս:

որ կանխաւ մուծակ մը դրած ըլլան Հոն : Երբ
տունին տղաքն անտառակութիւն ըրած ըլլան , «կա-
զանդ պապա»ն իբր յիշատակ հոն կը ձգէ խուրձ
մը ձեծի ցպիկներ : — Այդատ բնակող Ֆրանսացիք
աւելի հաւատարմօրէն կը տօնեն սակայն : Բնա-
նիքին անդամներէն մին ծերուկ մօզի մը պէս կը
ծպտի և նուէրները փոքրիկներուն բաժնուէլէ առաջ՝
կ'երեւի , ցոյց տալու թէ ո՞ր տղաքն իբր խելօք
արժանի են ատանց :

ԱՆԳԼԻՍՅԻՔ «Քրիսմըս» կ'անուանեն այդ
տօնը , մեծ կարեւորութիւն եւ հանդիսութիւն ըն-
ծայելով անոր : Նոյեմբերէն սկսեալ , «Քրիսմըս»ի
նուիրուած պատկերազարդ թերթեր կը հրատարակ-
ուին և ամբողջ Գեկտեմբեր ամսուն՝ ամէն հասակի ու
դասակի պատկանող անձեր այդ փառաշուք «ակում»
օրուան վրայ կը խորհին , անըջանքով ապրելով անոր
սպասման մէջ և իրարու փոխանակելով «Քրիսմըս»ի
յատուկ թղթատարական շքեղ քարտեր : Նոյն օր
Անգլուհիներ ճօխ կը հագուին , այրերն ալ ռոֆիկնի :
Կը ճաշակին սառ և տոնմային խիտ համեղ խմու-
րեղէն մը՝ զանազան անուշներով պատրաստուած ,
որ կը կոչուի «ըլըմ-բուտինկ» : Կը ներկա աշուին ժա-
մանցի յատուկ այլ և այլ խաղեր ու պարեր : Ներք-
նագաւիթը կամ հիւրանոցի ջահին տակ դրուած
կ'ըլլայ տղամուձ (gui) կոչուած սունկէն սափի-
ներ , իբր խորհրդանշան ի համբոյր հրախրանայ :
Եթէ այդ սունկին տակ պարոն մը և օրիորդ մը
իրարու հանդիպին՝ առանց քաջուելու կրնան պագ-
տուիլ , օրուան պահանջումին համաձայն : (Ատենօք
Կեղտացիք նուիրական պաշտամունք մը ունէին

այդ տունկին համար : Տարեգլխուն , պետերնին ծառ
կ'ելէր , ոսկի մանգաղով կը կորէր զայն և սըր-
բութեան մը պէս ժողովուրդին կը բաշխէր , իբր
նշանակ՝ Ամանորն աւետելու : — Մանրամասնու-
թեանց համար տես «Ամէնուն Տարեցոյցը» 1909
տարի , էջ 313—14) :

ՍՄԵՐԻԿՍԻՔ Ուղկիանոսին անդիլի մէկ ծայրը
թէեւ բնակող՝ ազգականական կապեր ունին ու-
կայն Երկրագունդիս շատ մը ժողովուրդներուն հետ :
այդ պատճառաւ անոնց սովորոյթներէն մասեր մը
իւրացուցած ըլլալ կը թուին : Իրենք կը կարծեն թէ
Անկո-Սաքսօններուն ճաշակած խորտիկներն ու
հաստաչք միայն Նոր Աշխարհի մէջ կրնան գտնուիլ :
Մինչև ձեզուն հասնող անոսառի մշտադարար ծառ
մը կը անկին սենեակինն , ճիւղերուն վրայ հաս-
տատուած՝ ելեկտրապատրուգակալներ , այնպէս որ
գիշերը լուսածառի մը երեւոյթը կ'առնէ ան , ու-
տերուն վրայ լեցուած՝ անհամար պախածըճամբեր ,
գեղորներ , թանկարժէք նուէրներ ու զոհարեղէն ,
որովհետև Եանքիներուն համար պզտիկներու տօնը
մեծերսւ՛ւ ալ տօնն է : Տղաք պաւկիլէ առաջ մեծ
մեծ գուլպաներ կը տանին կախել վառարանին մէջ
և առտուն կանուխ կու գան նայիլ թէ Սուրբ
Նիկողոս ինչեր լեցուցած է անոնց մէջ :

ԳԵՐՄԱՆՍԻՔ մեծ տարբերութիւն մը չունին
Ֆրանսացիներէն : Միայն թէ իրենց աւանդական
ծառն է եղևինը (sapin) զոր վերէն ի վար կը
զարդարեն խաղալիքներով , ոսկեզօծ ընկոյզներով ,
լինձորիկներով , պսպղուն սպակեգունդերով , գու-
նազեղ երիզներով , ձենական լապտերիկներով ու

մովիկներով: Սենեակը կիսադոյս մթութիւն մը պէտք է պահած ըլլայ:

ՅՈՅՆԵՐՈՒՆ կազանդը Տարեգլխու օտն ըլլալէ աւելի՝ յիշատակն է Սուրբ Բարսեղ Հայրապետին, զոր նախատօնակին իրիկունէն (Դեկտ. 31) կ'սկսին օտնել: Սուրբ Բարսեղ (Աիօս Վասիլիօս) կեսարիոյ եպիսկոպոսը, Յունական Եկեղեցւոյ Հայրերուն մէջ կարկառուն և հեղինակաւոր դէմք մըն է, որուն մանկութեան ներքոյը խտացած կը տեսնենք ժողովրդական այն միամիտ ու քնքուշ երգին մէջ զոր յոյն փողոցի ազաք սարիներէ ի վեր սովորութիւնն ունին եղանակելու հոս, մայրաքաղաքիս և իր արուարձաններուն զանազան թաղերը, Դեկտեմբեր 31 ի իրիկունը, լապտեր ու թմբուկ ձեռուընին՝ դուռնէ դուռ մուրալով. Այիս Վասիլիս երիթի: Այդ երգին բառ առ բառ թարգմանութիւնն է հետագան. —

Առաջին օր սարուն, առաջին օր ամառան և սկզբնաւորութիւն մեր քարի սարիին:—Ս. Բարսեղ կեսարիայէն կու գայ, պսակեր ու մասեան, բուրբ և կաղանար բունաւ: Ու բուրբը կը խօսեր.—Ուսկից կու գաս, Բարսեղ, և ուսկից կ'իջնես:—Կու գաւ մօտ տունէն ու կ'երբաւ դարոցս:—Եսե կէ՛ր, ևսե խո՛ւ, ևսե երգ՛:—Ուստու՛ն կը սորիլս կոր, երգը չե՛ւ զիսեր:—Երե ուստու՛ն ունիս, ըսէ՛ մեզի այրեկցիւնը:—... Բարունակները կը ծաղիկիս, ունաւ պտուկները կը բողբոջեիս և այդ բողբոջներուն վրայ կ'երգիս կախարիկներ և արանակներ որոնք շատր եիս: Կախա մը կ'իջնե կար ու քուերը ջուր մը խորանդով կը սրսի սակիտը վրայ, որպէս զի երկա՛ր ապրի սնիկս:

Բայ ի մրգեղէններէ, Յունաց կազանդի սեզանը կը զարգարէ Բարսեղ Հայրապետի անուանը ձօնուած Վասիլիոս բիթան, տեսակ մը պղակունդ որ

լուզով եփուած է, վասն զի Յոյները մենէ առաջ Ծրունդը օտնած ըլլալուսն՝ պահք չունին այսօր:

ՀԱՅՈՅ կազանդին դանք հիմայ:

Տեսանք թէ զանազան սղգեր ինչպէս կը օտնեն իրենց կազանդը: Այդ սովորոյթներուն մէջ բազում հանգիստութիւններ կային:

Սիւլիթիներու «Գուշա՛ր, գումբուլա՛ր, ևէնի պուզտայ քէպպալը» բաձագանչութեան ստալին մասը ներքոյն է կազանդի մեր աւանդակուն շուշմայտ բոկեղներուն՝ զորս պօլսեցի վաւապաններ անվերջ կը պատրաստեն նախօրօք: Երկրորդ մասը ժառաքանութիւնն է երկրպագելի Յարեանին, սարսոյն նո՛ր հունձքին՝ Ամանորի սեմին վրայէն աղաղակուած (*):

Մեր բոկեղներուն թուշնաձեւութիւնը կը թուի ըլլալ շարունակութիւնն արեւելեան Քրիստոնէից հնամի մէկ պաշտամունքին, զո՛հագործութեան: —Հայկական բոկեղը կարայ է դաւառներու մէջ, թուրքերէն ֆէրէ: Արիսէի կամ սկաւառակի ձեւով, խոչորկեկ պատրաստուած սալակ բոկեղներ Պօլսոյ մէջ կը բաշխուին Հայու տուներ հոյ ջրհանկիրներու կողմէ որոնք յետ յ կ'սկսին ձեռածիր հաւաքելու ելլել: Եսա մը տուներու մէջ սովորութիւն

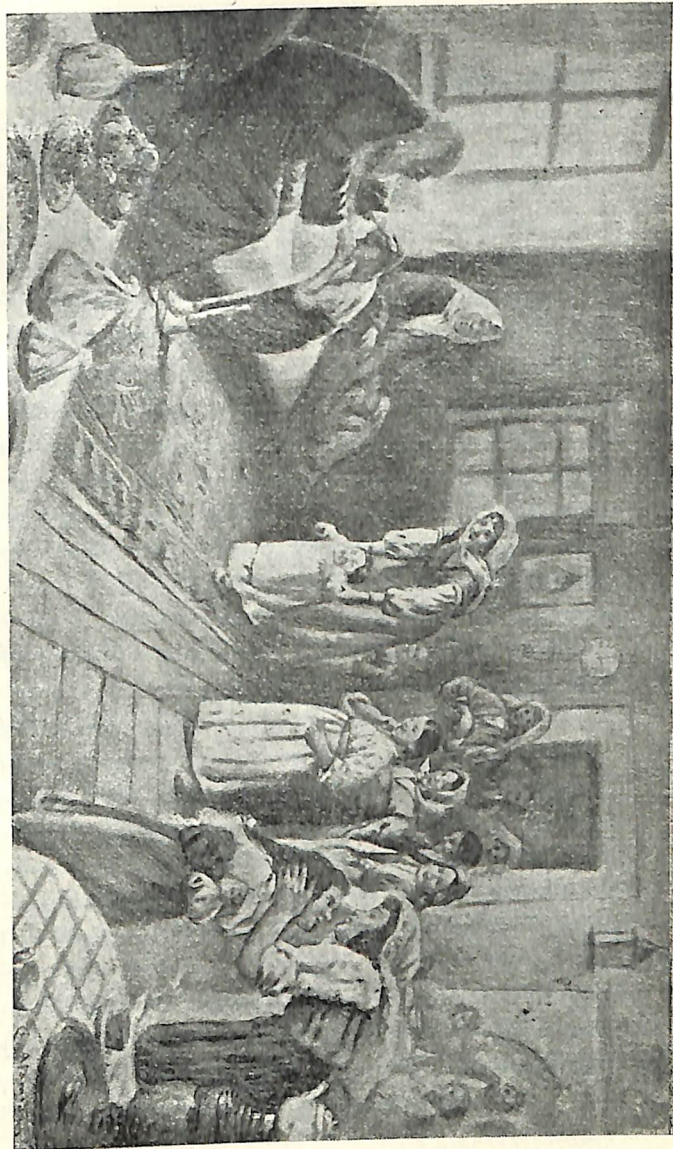
(*) Գարձնայ, Յուեանիկ և զայն արսարող դաշտուն մասին գիւղացւոց սածած մեծ յարգակաց արսայցսորիկն է անշուշտ այն տեղը որ կը յիշատակիս օրացոյցներ: Բացի՛ այս սարուն Օրացոյցը, տեսնելու համար Մարտ 29 ին դիմացը դրուած սա պարբերութիւնը. «Ի փաղափս ինչ և ի գիւղօրես տն վասն արտօրից: Այս տեղ Յոյներն ալ ունին՝ ամեն տարի Սեպտեմբեր 6 ին անխախտ:

կայ պատն ի վար կտխած պահել այդ բոկեզը մինչև Տևաւրնդաւաճ, ու նոյն օր կտարել և ուտել, . . . ախուայի ցուէ գերծ մնայու համար: Ուրեք ուրեք ստանց խմորին մէջ զրամ գնելով փուռ կը նեանն, և բեկանելով ուտելու տանն զրամը որճեն կտորին մէջ որ պատահի՝ անիկա բախտաւոր կը նկատուի: Յոյներն ալ ունին այս սովորոյթը:

Գիրքին յաջորդ էջին վրայի պատկերը, — որ բարիզայրնակ աաղանդաւոր նկարիչ Կարապետ Ալամեանի շինած յաջող մէկ իւզաներկին ընդօրինակութիւնն է, — կը ներկայացունէ Հայուն առնմիկ ու պաշտօնի կեանքը՝ նաւասարդի առաւօտուն: Կաղանդի աւանդական սեղանին առնմիկ, բազմոցին վրայ, սան նահապեան է նստող՝ որուն աջհամբոյրի կու գան — երկիւզածօրէն — խորտիկ թուներ ու հարսեր: Կ'արժէ՛ որ ժամերով նայինք անթարթ այդ պատկերին, մենք, մայրաքաղաքի միջնորդտին մէջ օտարտի կեանք վարելէն «նայրենի կտուր»ը մոցցող Հայերս, պահ մը գտնէ Հայախարհը կարօտողին սպրելու համար . . . :

Թողով ամէն ոք իր այդ երազանքին, սկսինք թուումն ընելու պոչաճայ կանանց՝ Ամանորի առթիւ ունեցած աշխատութեանց և նախապաշարումներուն:

Դեկտ. 30ը կը կոչուի Ամանդրւայ, օր որ սահմանուած է լուսա-հորդելու խոճանացի աշտոս սպաններ՝ գաննք վաղորդայնի պատրաստութեանց ծառայեցունելու համար: Ու վաղորդայնը, Դեկտ. 31, Եփունի կամ Եփոց. օր որ սահմանուած է եփել-թափելու, կաղանդի կերակուրներ պատրաս-

Կ Ա Ղ Ա Ն Ե Ր Դ Ն Ո Յ Ա Ռ Տ Ա Ն Ի Ս Է Գ

տելու՝ որոնցմէ յիշատակելի են 1. Իհէրթե (հայ պաշտօնական — պրահի բարուտէ), տեսակ մը մածղին (մահալլէպի) զոր նաչինով ու շաքարով կ'եփեն: Պարզուտակը նորարանութեամբ կարելի է կոչել նաև «գոն-Պարզանոյ» կամ «քաղցրախիւս», որուն մակերեսը կը զարդարեն «Շնորհաւոր նոր տարի և բարի կազմնդ» մակագրութեամբ, նոյն նախադասութիւնը կանխաւ թանձր թուղթի մը վրայ դնելով, տաւերը զմեկով կտրատելով, ապա ծակոտկէն թուղթը պընակին վրայ դնելով ու կինամոն (թարչին) ցանելով վրան: Առաջ, գիրի տեղ՝ Քաջն Վարդանի պատկերն ալ կը յորինէին դարձեալ կինամոնով, սողաւարտը գլխուն: 2. Չերսե (պրակ • գերս՝ չէկ, դեղին բնիկ է) • բառիս նորարանութիւններն են «չիխթան», «քըքմորիզ» և «դեղնապուր»: 3. Անուշարուր (պրակ • նուշին = անուշ): Ասիկա տեսակ մը քաղցրաթան (աշուրէ) է որ կ'եփուի ածեկուն ցորենով — զոր նախօրօք թրջոց կը դնեն, — շաքարով, սև ու դեղին չամիչով և ձեղքուկով: Եփուելէ վերջ աման լեցուելուն՝ վրան կը շարունակ խորոված կաղին և ընկոյզի միջուկ, նոսն հառիկ, նաև կը սրսկեն վարդաջուր ու կախա: 4. Ուպընարան՝ անպակ: 5. Շիրխարան (թանին չորպատը): 6. Թօփիկ՝ որուն գաւառական հայերէնն է «կուկոյս» • սխեռով, շիրիկով, սոխով և համեմունքով պատրաստուած զուտ հայկական կերակուր մըն է՝ զոր Մեծ Պահօթին ալ կ'ուտեն: 7. Պրապի վարարթիկ (տօլմա) դարձեալ շիրիկով: 8. Կաղարկի իռչիկ (լահանա թուշըսը), ձիթապտուղ ևն.:

Դառնանք խորանաձև յարդարուած սեղանին՝

աւանդական «Յիսաք բախի»ն ճնկելու և պնակներու մէջ լեցուած միրգերը զիտելու կամ... ճաշակելու:

Ինչ որ շարուեր կ'սպասեն հող — մեծ մասամբ չոր պտուղներ — կարծես փառարանութիւնն են ամառնային պտղաբերութեան, այդեստաններու յուսովի արգասաւորութեան: Զրջուկ սանձն իր տեսակներով, (ամբասիկ, պէրկամօթ, սընչիկ, մալաչի, կարմրատանձ, ձևտոն), ինկաբայր ինձորն իր տեսակներով, Ամասիոյ սալորը, ծիրանը, պարկուկն ու ձեղքուկը, մեղրապտրա չամիչները, շարոց-թուզն ու պաղատիտը, չոր թուղթ, կաղինն, ընկոյզն ու շագանակը, կարկեհանի ցոլքերով սա պատուած նուրը, հրուշակի պէս զգեարը, կաթնահամ պիտտակը, նուշն ու հողկընկոյզը, սաթի տեսքով սերկեւիլը, մեղրափայտ չանչաքը (քէչի պոլնուղի), քաղցրալուր փշատը (իյատ), խորխա-համ արօսին (ապտիւլլէղիզ), Յոպպէապատիւ նարինջը, թուրինջն ու անուշ լեմոնը, ևայլն, ևայլն: Կան դեռ խաղողի ու սալորի հոյգերէ պատրաստուած թթուանոյշ պատտեղներ (քէսթիլ) որոնք դեղնաշորթ կտաներու զիւթական կտորուանքներու պէս ծալածոյ բազմած կը մնան՝ թագուն մէկ խորը սեղանին: Նաև ալիւրապատ շոպազը (ձէվիլի սուճուգ), մոգական չուամներու հանգոյն հոս ու հոն կախուած:

Կաղանդի սեղանը կը լուսաւորեն դոյնզգոյն մոմիկներ: Գաւառներու մէջ ստանք ժամէն գնուած կ'ըլլան, և, ընտանիքը քանի՛ հողիէ որ բաղկացած է՝ նոյն թիւը կը պահեն:

Եւրոպականներուն մէջ պատահեցանք քանի մը ծառերու : Զանսնք ընդօրինակելով , Պոլսահայն ալ կը սարքէ իր կաղանդի ծառը , զարդարուած աննոցինին պէս , վերջին ժամանակներս մանաւանդ Քրդոյներու մէջ : Սակայն Պանտոսցի Հայք ի վազուց անտի սովորութիւնն ունին Ծաղկազարդի պէս՝ Սմանորին՝ ձիթենիի սասերով զարդարելու սեղաններնին :

Յիւանասցին մուճակ կը դնէր , Ամերիկացին ալ գուլպայ կը կախէր բուխերիկներու մէջ : Ուսկի՛ց ուր Երզնկացի Հայը տուրակ ու գուլպայ կը կախէ տանիքներէ վար՝ նպատակի պզտիկ տարբերութեամբ մը : Ու Նիւրկերտի մէջ ալ մանչուկներ գզակներնին կատերու ճոթը կառչեցուցած՝ տանիքէ տանիք կը շրջին , այդ կապերը ծխնելոյզներէ վար կախելով՝ կրկին կաղանդէք պահանջելու աննոցներէ . . . :

Օ՛հ , սա աննեթեթութիւնները պատաւաչունչ նախապաշարմանց : Պէտք է կաղանդի օր՝ աւրուքը դուռնէն դէպ ի ներս ընել , օրպէս զի տունին «պէրէքէթ»ը չփախչի . . . : — Կաղանդի օր ի՛նչ որ ընես , տարին ամբողջ այդպէս կ'անցնի . զոր օրինակ՝ բան մը կտորել , խօսիլ , խնդալ , գրել , կըլուռիլ , ախրիկ եւայլն . . . : — Կաղանդի օր ո՛վ որ փունգտայ՝ տարին հանած կը սեպուի , այսինքն մէկ տարի Մահն իրեն չայցելեր . . . : — Կաղանդի օր՝ առտուն կանուխ ժամ կ'երթան , տաճարին գաւիթի դուռը դեռ չբացուած . այդ դուռը բացուելուն՝ ո՛վ որ առաջին անգամ տաճարէն ներս մուտ գործէ , բախտը բացուած կը համարուի . . . : — Կաղան-

դին գիշերը , սեղանին տակ , չափահաս աղջիկ մը , առանց ուրիշէն նշմարուելու , հացին առաջին պատառը բերնէն հանելով պնակին քովը կը դնէ . անկողին մտնելու պահուն՝ նոյն պատառը հայելիի մը կտորին վրայ դնելով , իր մտարին տակը կը գետեզէ դայն , գիշերը երազին մէջ աեանելու յոյսով ա՛յն սղան օրուն հետ պիտի նշանուի՞ սպազային . . . :

Աւելորդ կը սեպեմ ազրիւրներու արարողութեանց մասին ծանրանալ և ուրիշ կարգ մը մամիկի մնապաշտիկ հաւատքները թուել մի ըստ միովէ , — վախնալով որ աւելի կ'երկարի գրուածքս , — մտիկ ընելու համար քիչ մըն ալ՝ հին բարի օրերու անուշ սա երգը , զոր փողոցի ստամբակներ հին Ռէժիմի օրերո՛ւն իսկ անվհէր կ'եղանակէին ի Պօլիս , խել մը բառեր աղաւաղելով .

Հայոց Աշխարհին դոճակ բացուեցաւ,
Մտքն ի բաց գնաց, արեւ ծագեցաւ:
Ահա՛ սուսոս բացուած կը սեւեւեւեւ,
Հէս Հայ մուսայիս միամայիս երգեւեւ
Թի Ասուած գըրս'ց Հայոց Աշխարհիս,
Լոյս տուա Մասիսիս, յոյս տուա Մասիսի . . .

Չէ՛ , տղաքս , այնպէս չէ՛ : Աստուած եթէ գլխար Հայոց Աշխարհին մասնաւորապէս և համօրէն Հայութեան ընդհանրապէս , ամէն բանէ առաջ Միաբանութիւնը կ'իշխեցունէր Հայոց սիրտերուն մէջ : Աստուած եթէ գլխար Հայոց Աշխարհին և Հայութեան , Մասիսի լոյսը չէ՛ր գաղնար . . . :

Ձ Մ Ե Ռ Ո Ի Ա Ն Ա Ռ Ա Ծ Ն Ե Բ

Զարմանալի սուածներ և սուութիւններ ունի
ուամիկը՝ ձմեռուան յատուկ :
Ժողովրդեան անդիր դպրութենէն քաղուած

քանի մը հասուած կը ներկայեմ ընթերցողներուս ուր անուս զասակարգին փիլիսոփայութիւնը կայ խտացած :

Ստանցմէ մին է Յուրսը վագուկ կ'ընէ աղիսը, հարուսն աչ հարեալ առածը : Առանց յողիկի և առանց ասուեայ շապիկի, թրթրիկ լաթերու մէջ պարուբուած, անութներուն տակ՝ ցրանխածէն ճաթուած ստեղծինի գոյն ձեւուքները կոչկուտա, ցուրտէն զովացող և կղակները կափկափուն չքաւորին համար որ ճամբայ է ինկած—իր հէք գոյութիւնը պահպանելու, — Ընչ բան իբր սաքութիւն, քան ներքաններուն արագ արագ վազքը սասուցիկ մայթերուն վրայէն . մինչ անդին՝ ատար տափն հագուած, բուրդէ թաթպաններ ձեւուքներուն և խաւիվար մուշտակ մը անձնիքին, ահա հարուստն է, «հագուստի բեռնակիր»ն է որ կ'անցնի հարսի քարուածքով, իր ճոխ դրսերեւոյթով կազմելու համար յաւիտենական հակադրութիւնը կեանքին, կամ, իբր բուս հեգնութիւն՝ ընկերվարականներու հաւասարաբաժնի վարդապետութեան զէմ . . . :

Չմեռը բաղնեպան ըրրաս, առաւն՝ այգեպան : Այս ասութեան համազօր՝ կայ նաև Չմեռը կիսու ըրրաս, առաւր՝ շուն բացատրութիւնը, մաղթանքի իբր անեղուկ տարագ զոր կրակարանը գրկած նստող անարիւն մակոսներու հասցէին կրնայ մարդ ուղղել, պայմանաւ որ . . . չառնուին անանք :

Յ Ո Ւ Ր Տ, Չ Ի Ի Ն, Չ Մ Ե Ռ

Հետաքրքիր չէ՞ք գիտնալու համար թէ ո՛ւրիկ է կու դան եղանակիս յատուկ սա հայերէն բառերը . Յուրս, Չիւն ու Չմեռ :

«Յուրս»ը կրնայ ամէն տեղէ գալ ու մտեցունել գմեղ, բայց բառը կու գայ ապահովապէս պարսկերէն սեքս և արաբերէն պեքս բառերէն որ միևնոյն խմաստն ունին :

«Չմեռ» բառը կ'ելլէ դարձեալ պրակ . զեմ-նեկիր(*)էն որ կարեձմեռն, սասաիկ ցուրտ կը նշանակէ : Իսկ «ձիւն» բառը Հ . Սեբովբէ Տէրվիշեան կ'ստուգարանէ Հնդկերէն հիւնա և Չանդկերէն զիւնա բառերով որոնք ձիւն ու ձմեռ ըսել են : Գարձեալ, յուն . խիսն = [հայ . ձիւն] :

Բանի որ եղանակը Չիւնինն է, կրնանք թուել հաս ձիւնի յատուկ քանի մը բառեր ալ, զրոյց լեզուէն սրբաբերով կամ գաւառաբարբառի միջերգէն քթուբտելով : — Սառած ձիւնին կ'ըսեն եղրուճ, հարած ձիւնին՝ շուրխա, իսկ հայերու մօտ եղող սառած ձիւնին՝ շուխ : Երբ ձիւնհալը սկսի, չուրը կը կաթկթի տանիքներու վրայէն, ու երբ զիշերը պարզկային օդը (այսպէ) սիրէ, քիւերու եղերքն ու խողովակներու բերնին կը ձեւանան սասուցե կրկայն երկայն ձողիկներ՝ սառնաչաքարի (սեօպէթ չէքէրի) տեսքով . սասնք ալ կը կոչուին պաղրուս : — Չմեռնակ «պղտիկ ձմեռ» ըսել չէ . նորաբանութիւն մըն է որ կը նշանակէ «ցրանխած», ցուրտն ձեւուքներուն ճաթըստիլը :

Գաւառները (զուրս հանելով Կիլիկիոյ Ասասնան, Երուսաղէմն ու այլ քաղաքներ ուր զրէթէ չձիւներ), ձմեռը կը տեւէ վեց ամիս անընդհատ,

(*) Թրիսիսու գաւառացիներ, — մանաւանդ Կեսարացիի — Յունվար ամիսը կ'անուանակոչեն **Չահմարը** որ աղաւաղումն է **Ձեմեթիթիկ** :

Հոկտեմբերի սկիզբէն մինչեւ Մարտի վերջ : Կէս տարի շարունակ թոնիրին քովի կամ բուխերիկին զխմայ ապրկն ալ շտակը արխւր մեւամ մարդու , ծերուկի ու նպառաւի գործ է :

Տղերք դուրս կ'իյնան ասեն ասեն՝ լեւնացող ձիւներուն հետ կուտելու և ձմեռնային իրենց զբօսանքներուն անձնատուր ըլլալու : Տուներու առաջքը կուտակուած ձիւնը ձամբուն մէջտեղ կը դիզեն թիերով : Ճանապարհը վերէն ի վար այն ասեն կը վերածուի ձիւնեղէն երկար բլուրի մը որուն վրայէն բալխիրով կ'սկսին երթեւեկել : Կարնեցին այդ բալխիրին կ'ըսէ իզե՛ք որ թուրքերէն զըզագ բուն է պարզապէս :

Հոս «Սքէյթինկ Բայաս»ներ կը յաճախեն երկսեւ երիտասարդներ՝ ամառ ձմեռ patinage ընելու համար արուեստական գետիններու վրայ : — Գաւառացին իր «պոսթան ն ունի սատր փոխան , հախապէս ջուր թափուած դիւր գաշտագետինի մը երեսին՝ գիշերը պարզկային օդը կը ձեւացունէ անա՛նկ ողորկ , լայրծուն ու սայթաքուն խաւ մը , որ կարծես ամբողջ տարածութիւնը միակտուր ապակիով մը պատուած ըլլար : Ատոր վրայ է որ անա կ'սկսին չմշկել տղաք մասնաւոր երամակ (նալըն)ներով որոնք կը կոչուին չևոշի , տակերը՝ բուրթ սայրով դանակի ձեւ :

Բ Ի Չ Մ Ը Գ Ի Ծ Ա Կ Ա Ն

Չմշկելու , ձիւնագնդակ խաղալու , ձիւնէ արձան շինելու մանկուսակ զբաղումներ թողլով՝ իրենց անունին տա՛ռապէս լծորդ «տէլի գանլը»նեւրու , անցնինք Գիտութեան :

ՉՄԵՌԸ տարւոյն չորս եղանակներէն վերջինն է , որ ասեն կողմնակի կ'իյնան Արեւին ճառագայթները երկրիս վրայ : Օրերը կը կարճընան : Այս եղանակին է որ Արեւը կ'երթայ Այծեղջիւր , Զրհոս և Չուկ կենդանակերպներուն մէջ : Բուն ձմեռը կ'սկսի 8/21 Դեկտեմբերին և կ'աւարտի գարնանալին հասարակածին , 6/19 Մարտ , որով առ հասարակ իր ամբողջ տեւողութիւնն է 3 ամիս : Ամենացուրտ օրերը կը գտնուին 25 Դեկտեմբերի և 5 Փետրվարի միջեւ (Ն . Տ .) :

Երկիրը կը հանգչի աշխատութենէ և կը յազենայ այն ջուրով զոր ամառ եղանակին կորսնցուցած էր : Եթէ ձիւնը երկար ասեն մնայ երկրիս վրայ , կորսնցունել չտար անոր սաքութիւնն ու ներփակեալ կազերն , ինչ որ գուշակ մըն է առասնեկով կազերն , ինչ որ գուշակ մըն է առասնեկով : Չմեղանչներք ուրիմն Նախախնամողին զէմ մեր գանգատով , երբ ձերմակ հիւրերնիս իր օթոցը փռէ և երկար ասեն ասոնջականութիւն պահանջէ Հողէն , վասն զի Չի՛նը սպիտակ այն մուշտակն է զոր կ'ուզէ հազնիլ Բնութիւնը՝ չմեղու և ամառն ալ արգասաբեր դառնալու համար :

ՅՈՒՐՏԸ պաղ-զաւակ որդին է Չմեռուան : Գիտութեան բացատրութեամբ , Յուրաը ջերմութեան քիչնալէն յառաջ եկած զգացումն է : Տաք թեմալին մը պաղիլը կը կատարուի , երբ անիկա իր մարմնին մը արդիւնը կը մարմններուն հաղորդէ , և ջերմութիւնը՝ մօտ մարմններուն հաղորդէ , և անիկա կ'ըլլայ՝ համատարած օդին ջերմութեան նուազելէն : Բնական ցուրաը Բեւեռներուն կողմը փնտուրու է ուր մշտապէս պաղ կը տիրէ և կը աստուկանայ բարձունքներու վրայ :

«Բեւեռ» ըսի, ու միաքս ինկաւ վերջին ստա-
րինբա իրենց վրայ ա՛յնքան խօսեցունող Բիրի և
Քուք բեւեռախոյզները որոնցմէ առաջինը — ճշմա-
րեա և անվեհեր ճամբարդ Հիւսիսային Գօսիի, —
Չուրը ձգեց Քուքի կեղծ համբաւը, փաստացի կեր-
պով ապացուցանելով թէ ի՛նք գտած էր Հիւսի-
սային Բեւեռը 1909 Ապրիլին:

Բրդեղէն, մետաքսեայ կերպասներ, անասունի
մորթիք տաքութեան վաս հաղորդիչ ըլլալով՝ չեն
կորնցուններ մարմինին ներքին ջերմութիւնը:

Յուրաը բոյսերուն աճումը կը դադարեցունէ:
Երբ ձիւնը ծածկէ բոյսերը՝ զանոնք պաշտպանած
կ'ըլլայ ցուրտէն: Գարնան, բոյսերն ա՛լ աւելի
կ'ուսճանան՝ եթէ ձիւնը մեղմակի հալի սկսի. խոկ
եթէ ցորեկին հալի և գիշերը սառ կապէ՝ մահացումն
է բովանդակ բուսական աշխարհին:

Օդին վրայ ձիւնին գործած ազդեցութիւնը
մեծ է. ձիւնապատ լեռներէ անցնող հովեր ցուրտ
կը փչեն մօտակայ դաշտերու վրայ. այս պարագան
յայտնի կ'ըլլայ, երբ քանի մը օր անընդհատ ձիւ-
նելէ ետք՝ պաղը վերջին օրերուն առաջիններէն
աւելի քիչ կ'զգացուի:

Ձիւնը հալելուն՝ դետերու և առուակներու
ջուրերը կ'առատանան, և եթէ ձիւննալը յանկար-
ծական ըլլայ՝ աղէտալի սղողումներ յառաջ կու գան:

Երբ ձմեռուան փախստեայ արեւ երևի ձիւնին
վրայ, ժողովուրդը կ'ըսէ Ծոռն կը ժողի կոր,
որովհետև գիտուած է որ յաճախ արեւը ծածկուի
դարձեայ և սաստիկ ձիւնէ: — Ձիւնին Չուրը չիմկ
կը յանձնարարէ ուամիկը, հազ չըլլալու համար:

Ձիւնը ջրեղէն գոյրչի է բիւրեղացած օր կ'իյ-
նայ թեթև ու բազմաձև սպիտակ ծիւ(flocon)երով,
և յառաջ կու գայ երբոր օդը դերօջէն վար ըլլայ:
Իր սովորական տեսքն է աստղաձև՝ որածայր
վեցանկիւն որոնք իրարու կաշեով՝ կանոնաւոր
պէս պէս ձեւեր կ'ստանան: Եթէ օդը խաղաղ է,
փաթիլները կանոնաւոր կ'ըլլան, եթէ փոթորիտա՝
անկանոն: — Ձիւնը սառէն թեթև է, և անոր
ծաւարը Չուրէն 10 անգամ աւելի:

Ո Ր Ս Ո Ր Դ Ա Վ Ա Ն

Եղանակը քաջարի որսորդինն է հիմայ, երբ
թաղեայ սղկապաններ սրունքներուն, մախաղը շա-
լակին և հրացանն ուսընդանութ՝ կ'իջնայ սար ու
ձոր, պատուական թռչուններ որսալու:

Պօլիս ունի որսորդութեան յատուկ իր վայ-
րերը. — Բաշաքէօյ, Ալէմաաղ, Էօմէրլի, Տուսուրը,
Տօրայպա, Գուրթըմը, Գուրնա, Սամանարա,
Եէնիքէօյ, Էմիրլի, Ոււվաճըզ: Յետոյ՝ Պէյքօզ,
Ճէնտէրէ, Չէրքէզ քէօյ, Բիւչլի Չէքմէճէ, Տէր-
քօզ, Շիլէ և այլն:

Թուենք քիչ մըն ալ սրսի թռչուններ ու կին-
զանիներ, — պարտաւ երէներ որոնք ճարակ կը
դառնան այս ամիսներուն՝ փափկաճաշակ մեծա-
տանց: 1. Վայրի բաղ (եապան էօրտէյի, հ.յ. Չուսայ,
canard sauvage, արուն կը կոչուի malart): Վայրի
բաղին տեսակներն են — անդացի որսորդներու
լեզուով — մանար, կրնա պաշ, եեշիլ պաշ, պահիլի
(վերջնոյն միւր շատ չուտուիր, Աւստրիա կ'ար-

աածուի իր փետուրներուն համար որոնք խիստ
յարգի են) : 2. Վայրի սագ : 3. Քուռ (հապան
հինտիսի) : 4. Փասիան (սիւլուն, faisane) : 5.
Հաւիաղ (հապան կիւլէրճինի, խւլէյիկ, ramier) :
6. Կեանելս (գարա թալուք, merle) : 7. Կցար
(պէքացա, չուլուք, bécasse) : 8. Ջրակցար (bé-
cassine) : 9. Տորդիկ (եէլլէ գուչք, ortolan) : 10.
Ընկռզիկեր (քէստանէ գարկասը, casse-noix . այս
թռչունը թէև ազուա՝ ունդերով սնանկուին համար
միտը կ'ուտուի : Պօլսեցի թռչնորսներ Ֆայֆօ ֆօռօնս
ալ կը կոչեն դայն, շիտթուժով : 11. Աղջկահաւ
(գըզ գուչք, vanneau) : 12. Պօղմագլըզ ? : 13.
Ճուլայիկ ? և այլն :

Կենդանիներէն 1. Վայրի խոզ, կիկն (հապան
աօմուղը, լաւագոյնն Ալէմաաղիի անտառներուն
մէջ, sanglier) : 2. Այծեաւ (գօրածա, chevreuril) :
3. Ճագար (աստ թալչանը, lapin) և այլն :

Ազատ օդերուն մէջ թեւածող հէք աղւորիկ
թռչուններ, և դուք, անտառակեաց ու ձորաքնակ
արագոսն կենդանիներ, նշանաութեան հաճոյքին
համար և ի սպաս մարդկային անյազ որովայնին՝
պէտք է որ այսպէս հետապնդուիք սարէ սար և
դիտապատտ իյնա՛ք վերջապէս, փետուրելու, մար-
թուելու և խորովուելու . . . :

Թ. Ա.

№ 5532

ՄԱՄՈՒԼԻ ԵՍԿ Է

ԳԻՐԳԻՍ Բ. ՀԱՏՈՐԸ

ՓՐՑՈՒԱԾ ԷԶԵՐ ԿԵԱՆՔԻ ՀԱՏՈՐԷՆ

ՏԱԳԱԻՍԻ

ԳԻՆ Յ ՂՐԾ.

Կեղեմասեղի Ս. ԱՐԶՈՒՄՄԱՆ օգուրան
Կ. Պոլիս, Ասիորեան իսան

Յաճանաբարութիւնք յոգարձակի կանկխի